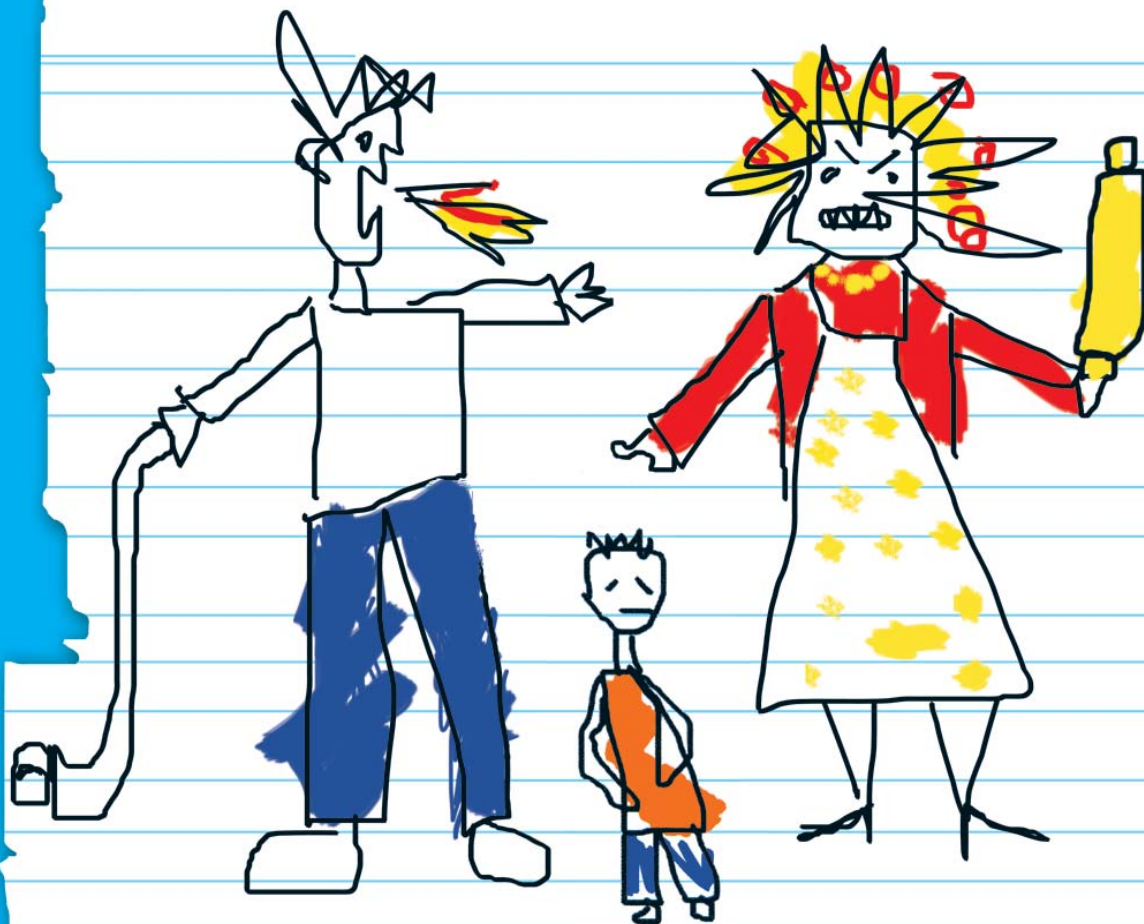

MOJA PORODICA

PREDSTAVE I RAZMIŠLJANJA DECE O ZLOSTAVLJANJU

KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE U SEDAM OPŠTINA SA
DECOM I MLADIMA OD 10 DO 19 GODINA

PREDSTAVE I RAZMIŠLJANJA DECE O ZLOSTAVLJANJU

**KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE
U SEDAM OPŠTINA SA
DECOM I MLADIMA
OD 10 DO 19 GODINA**

Izdavač: UNICEF Beograd

Za izdavača: Ann-Lis Svensson, Direktorka UNICEF-a za Srbiju i Crnu Goru.

ISBN: 86-82471-68-X

Lektor: Aleksandar Milanović

Crtež na naslovnoj strani: Denisa Fetahović

Štampa: Publikum, Beograd

Tiraž: 1000

Štampano: novembar 2005. godine

Mišljenja izražena u ovom istraživanju ne moraju nužno predstavljati stavove UNICEF-a. Odrednice upotrebljene u ovom istraživanju i prezentacija materijala ne odražavaju odnos UNICEF-a prema pravnom statusu države, prema njenoj teritoriji, pitanjima razgraničenja ili vladajućim strukturama.

UNICEF

Svetozara Markovića 58

11000 Beograd

Srbija i Crna Gora

Telefon: (+ 381 11) 36 02 100

Fax: (+ 381 11) 36 02 199

E-mail: belgrade@unicef.org

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Nародна библиотека Србије, Beograd

364 . 642 : 343 . 62 - 053 . 2 / . 6 (497 . 11)

316 . 62 : 179 . 2 (497 . 11)

341 . 231 . 14 - 053 . 2 / . 6 (497 . 11)

342 . 726 - 053 . 2 / . 6 (497 . 11)

316 . 475 - 053 . 2 / . 6 (497 . 11)

343 . 546 (497 . 11)

PREDSTAVE i razmišljanja dece o zlostavljanju : kvalitativno istraživanje u sedam opština sa decom i mladima od 10 do 19 godina / [istraživački tim Silvia Koso . . . et al.] . - Beograd : UNICEF, 2005 (Beograd : Publikum). - 90 str. : tabele ; 29 cm

Tiraž 1.000. - Beleške uz tekst. -

Bibliografija : str. 70.

ISBN 86-82471-68-X

1. Koso, Silvia

a) Жртве насиља - Деца - Истраживање - Србија b) Породично насиље - Истраживање - Србија c) Социјална интеракција - Деца - Србија d) Деца - Заштита - Интердисциплинарни приступ - Србија e) Права детета - Србија

COBISS.SR-ID 127091724

PREDSTAVE I RAZMIŠLJANJA DECE O ZLOSTAVLJANJU

ISTRAŽIVAČKI TIM

Kvalitativno istraživanje sproveo je istraživački tim u sastavu:

Dr Silvia Koso, glavna istraživačica,

Ajsela Škrijelj, istraživačica asistentkinja,

Belkisa Škrijelj, istraživačica asistentkinja,

Emira Dubarić, istraživačica asistentkinja,

Filduza Prušćević, istraživačica asistentkinja,

Seida Hadžić, istraživačica asistentkinja.

Transkripte fokusnih grupa pisale su:

A. Škrijelj, E. Dubarić, F. Prušćević i S. Hadžić.

Izveštaj istraživanja napisala je S. Koso, uvažavajući komentare istraživačkog tima, instruktora za osnovnu obuku, predstavnika nevladinih organizacija (NVO) koje učestvuju u dizajniranju kampanje podizanja svesti i predstavnika Programa za zaštitu dece kancelarije UNICEF-a u Beogradu. Prva verzija izveštaja sačinjena je septembra 2004. godine.

Na sastanku održanom 28. septembra 2004. u Sjenici, instruktorima za osnovnu obuku i predstavnicima NVO iz sedam opština predstavljen je nacrt izveštaja. Učesnici su dali svoje predloge i komentare u vezi sa organizacijom i sadržajem izveštaja. To se naročito odnosilo na preporuke za rad postojećih službi i angažovanje ostalih ključnih aktera u rešavanju problema zlostavljanja i zanemarivanja dece.

Ovi komentari predstavljaju dragocenu dopunu izveštaja i osnažuju njegovu lokalnu i nacionalnu relevantnost.

ZAHVALNOST

Autorka izveštaja zahvaljuje se:

- Deci i mladima, učesnicama i učesnicima fokusnih grupa, na poverenju, iskrenosti i motivaciji;
- Lokalnim organizatorima^a, predstavnicima institucija i nevladinih organizacija u sedam opština, na entuzijazmu i ogromnoj podršci u organizaciji istraživanja i upotpunjavanju ovog izveštaja;
- Članicama DamaD-a na strpljenju, toleranciji i svakoj vrsti podrške u pripremi i izvođenju istraživanja i pisanju izveštaja;
- Članicama istraživačkog tima na požrtvovanosti, motivisanosti i timskom duhu u toku rada;
- Prof. Margaret Linč, za njeno nesebično usmeravanje u pripremi izveštaja;
- Vladi Luksemburga na finansijskoj podršci istraživanju i celokupnom projektu *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja u 7 opština*;
- Programu za zaštitu dece UNICEF-ove kancelarije u Beogradu na stalnoj podršci u pripremi i izvođenju istraživanja i stvaranja izveštaja nakon istraživanja.

SKRAĆENICE

NVO – Nevladine organizacije

PAR – Participatorno akciono istraživanje

SZO – Svetska zdravstvena organizacija

UNICEF – United Nations Children's Fund (Fond za decu Ujedinjenih nacija)

^a Prilog 1: Program održavanja fokusnih grupa i spisak lokalnih organizatora po opštinama.

SADRŽAJ

ISTRAŽIVAČKI TIM

ZAHVALNOST

SKRAĆENICE

SAŽETAK	9
CILJEVI I METODOLOGIJA	9
SAŽETAK DOBIJENIH SAZNAJNA	9
SAŽETAK O POUKAMA	10
SAŽETAK PREPORUKA	10
TABELE	11
ANALIZA SITUACIJE	18
SOCIJALNA ZAŠTITA U SRBIJI	18
OPIS PROJEKTA	18
SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA	18
DEFINICIJE I POLAZNE OSNOVE ZA ISTRAŽIVANJE	19
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	19
FOKUSNA GRUPA KAO ISTRAŽIVAČKI METOD	19
ISPITIVANA POPULACIJA, TERITORIJA I VREME ISTRAŽIVANJA	20
ORGANIZACIJA ISTRAŽIVANJA	20
OBRADA REZULTATA FOKUSNIH GRUPA	20
REZULTATI I DISKUSIJA	21
TOK FOKUSNE GRUPE I OSNOVNE TEME	22
SVAKODNEVNI PROBLEMI DECE I MLADIH	22
IDENTIFIKACIJA POSTOJANJA ZLOSTAVLJANJA	23
VRŠNJAČKO NASILJE	23
NASILJE U PORODICI	24
SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE	26
DEFINISANJE I VRSTE ZLOSTAVLJANJA	28
DEFINICIJA	28
VRSTE ZLOSTAVLJANJA	28
ZLOSTAVLJANJE ILI NASILJE?	29
UČESTALOST ZLOSTAVLJANJA DECE	31
PORICANJE POSTOJANJA ZLOSTAVLJANJA	31
UZROCI ZLOSTAVLJANJA	32
VRŠNJAČKO NASILJE	32
NASILJE U PORODICI	33
SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE	34
UZROCI ZLOSTAVLJANJA UOPŠTE	34
IMA LI OPRAVDANJA ZA ZLOSTAVLJANJE?	35
ZNACI I POSLEDICE ZLOSTAVLJANJA	36
ZNACI	36
POSLEDICE	37
KO SU ZLOSTAVLJAČI ?	38
RODITELJI KAO ZLOSTAVLJAČI	38
NASTAVNICI KAO ZLOSTAVLJAČI	38

FAKTORI RIZIKA	39
OSOBI NE ŽRTVE	40
OSOBI NE ZLOSTAVLJAČA	40
OSOBI NE PORODICE	41
OSOBI NE SREDINE	42
RODNE ULOGE	42
STAV DRUŠTVA PREMA DECI UOPŠTE	44
REŠAVANJE PROBLEMA	46
SADAŠNJOST	46
BUDUĆNOST	52
PORUKE	55
ZAKLJUČAK	55
EVALUACIJA PROCESA ISTRAŽIVANJA I POUKE	58
EVALUACIJA	59
ISKUSTVA UČESNICA I UČESNIKA	59
ISKUSTVA ISTRAŽIVAČKOG TIMA	59
POUKE	60
SCENARIO ZA VOĐENJE DISKUSIJE	60
ISTRAŽIVAČKI TIM	60
IZBOR UČESNIKA I SASTAV GRUPA	60
TOK DISKUSIJE	61
DA LI JE OVO PRIKLADNA ISTRAŽIVAČKA METODA?	62
NEDOUMICE ISTRAŽIVAČKOG TIMA	62
ZNAČAJ OVOG ISTRAŽIVANJA ZA UNICEF	63
PREPORUKE	64
ZA SLUŽBE KOJE SE BAVE DECOM	65
UNAPREĐENJE POSTOJEĆIH SLUŽBI	65
ULOGA ŠKOLE U ZAŠTITI OD ZLOSTAVLJANJA	66
ZA NEVLADINE ORGANIZACIJE	67
ZA LOKALNU SAMOUPRAVU	67
ZA UNICEF	68
KAMPANJA PODIZANJA SVESTI	69
SPIŠAK PRILOGA	70
LITERATURA	70
PRILOZI	71
PRILOG 1: Program održavanja fokusnih grupa i spisak lokalnih organizatora	72
PRILOG 2: Scenario za vođenje diskusije u fokusnoj grupi	73
PRILOG 3: Pravila rada u fokusnoj grupi	76
PRILOG 4: Poruke dece i mladih namenjene roditeljima, vršnjacima i opštoj javnosti	77

SAŽETAK

Ovo istraživanje je sprovedeno da bi se dobile informacije neophodne za organizovanje kampanje podizanja svesti, kao i za unapređenje rada službi koje se bave zaštitom dece od zlostavljanja, kroz aktivnosti u okviru projekta *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja u 7 opština* što zajednički realizuju UNICEF-ova kancelarija u Beogradu, Institut za mentalno zdravlje Republike Srbije i NVO DamaD iz Novog Pazara. Rezultati istraživanja poslužiće kao izvor informacija ne samo za unapređenje službi u okviru projekta u ovoj oblasti, već i za dalji razvoj i implementaciju *Nacionalnog protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*.

CILJEVI I METODOLOGIJA

Ciljevi istraživanja bili su: a) upoznavanje predstava i mišljenja dece i mladih o prirodi, vrstama i učestalosti zlostavljanja dece, uzrocima i posledicama, faktorima koji utiču na pojavu zlostavljanja dece, osobinama zlostavljača i službama koje treba da zaštite decu od zlostavljanja; b) identifikovanje komunikacionih strategija koje deca i mladi koriste u obraćanju opštoj javnosti i stručnjacima zaduženim za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Kvalitativno istraživanje obavljeno je putem fokusnih grupa. Scenario za diskusiju u grupi sastojao se iz tri prikaza slučaja i diskusije o njima, kao i dodatnih pitanja o zlostavljanju dece uopšte. Dobijeni rezultati obrađeni su deskriptivnim statističkim metodom.

Istraživački tim činile su glavna istraživačica, koja je učestvovala u svim grupnim diskusijama, i pet asistentkinja istraživačica, od kojih su po dve prisustvovala svakoj fokusnoj grupi, kao kofacilitatorka odnosno zapisničarka. Istraživački tim odbran je nakon obuke i pilot istraživanja. Kriterijumi za odabir bili su: lična motivacija, godište blisko ciljnoj grupi i prethodno iskustvo u facilitaciji grupnog rada.

Istraživanje je sprovedeno od 9. do 16. avgusta 2004. godine. Ukupno 15 fokusnih grupa održano je u sedam opština uključenih u gorepomenuti projekat: Nova Varoš, Novi Pazar, Priboj, Prijepolje, Raška, Sjenica i Tutin. Ispitivanu populaciju činilo je ukupno 131 dete i mlada osoba (83 devojčice i 48 dečaka) starih od 10 do 19 godina. Mlađe grupe činila su deca od 10 do 15 godina, a starije mladi od 16 do 19 godina.

Učesnici i učesnice odabirani su metodom „gru-dve snega“. Učešće u istraživanju bilo je anonimno. Nisu postavljena pitanja o eventualnom ličnom iskustvu učesnika i učesnica sa zlostavljanjem.

SAŽETAK DOBIJENIH SAZNAJNA

Problemi dece i mladih su univerzalni. Najviše pažnje posvećeno je problemima u komunikaciji sa roditeljima. Zlostavljanje je retko spontano spomenuto kao problem dece i mladih danas.

Učesnici su spontano identifikovali tri vrste zlostavljanja: fizičko, psihičko i seksualno. Nekoliko puta je naglašeno da se fizičko i psihičko nasilje ne mogu odvojiti.

Učesnici su se potpuno identifikovali sa vršnjačkim nasiljem. To je nešto čega su svakodnevno žrtve ili svedoci, češće u osnovnoj nego u srednjoj školi. Takvo nasilje delimično su opravdavali teškom porodičnom situacijom ili eventualnim prethodnim iskustvom sa zlostavljanjem. Situacija je drugačija kada se radi o nasilju u porodici. Značajan broj učesnika nije mogao da prihvati da se takve stvari dešavaju u njihovoj sredini. Što se tiče seksualnog zlostavljanja, učesnici nisu bili sasvim sigurni šta jeste, a šta nije seksualno zlostavljanje.

Učesnici su definisali zlostavljanje dece kao kršenje dečijih prava i primoravanje deteta da radi nešto što ne želi ili ne može. Dečija prava su često pominjana u toku diskusija.

Učesnici smatraju da je svako dete bar jednom bilo žrtva zlostavljanja. Većina veruje da 50% dece preživljava neku vrstu zlostavljanja, odnosno 10% preživljava teške oblike zlostavljanja (fizičko, seksualno).

Najčešće su zlostavljači roditelji, odrasli uopšte, nastavnici; češće muškarci, stariji dečaci. Iako su tačno identifikovali one koji imaju nadmoć u porodici tj. društvu, učesnicima nisu u potpunosti bili jasni uzroci, odnosno mehanizam nastanka zlostavljanja. Koncept zloupotrebe moći koje neko ima nad detetom nije odmah jasan većini učesnika. Sa druge strane, učesnicima su veoma jasni bili uticaj koji zlostavljanje može imati na žrtvu i njegove posledice.

Stav društva (odraslih) prema deci najznačajniji je faktor koji doprinosi zlostavljanju dece od strane roditelja i odraslih uopšte. Patrijarhalno vaspitanje i tradicionalne rodne uloge drugi su faktor rizika za nastanak zlostavljanja, koji dovodi devojčice u veći rizik u porodici i u društvu. Među drugim navedenim faktorima rizika, zabrinjava podatak da su učesnici

naveli mnoge osobine žrtve – različite vidove različitosti: versku, etničku, siromaštvo, seosko poreklo, fizičke nedostatke i dr. Takvo shvatanje prebacuje fokus sa zlostavljača na žrtvu, kao da naglašava da žrtva treba da promeni svoju različitost kako bi izbegla zlostavljanje.

Nepoštovanje dece od strane odraslih nije samo rizik za zlostavljanje, već i jedan od razloga zbog kojih deca prećutkuju zlostavljanje. Deca oklevaju da se obrate roditeljima i odgovarajućim službama jer ne očekuju da će im iko verovati.

Policija, centri za socijalni rad i škola prevashodno su pomenuti kao službe koje treba da učestvuju u zaštiti dece od zlostavljanja. Istovremeno, izražena je bojazan da ove službe nisu naklonjene deci i mladima. Od učesnika su potekli brojni predlozi o tome kakve službe treba da postoje, kako treba da izgledaju i kako zaposleni u njima treba da se ponašaju, sve sa ciljem da deca steknu poverenje i hrabrost da im se obrate.

Deca očekuju od roditelja da im posvete više pažnje, da ih saslušaju i rešavaju probleme razgovorom, a ne batinama. Uloga vršnjaka je da saslušaju, održe poverljivost i pruže podršku. Takođe, vršnjaci mogu da rade u službama za zaštitu dece od zlostavljanja kao vršnjački savetnici.

SAŽETAK O POUKAMA

Evaluacija procesa istraživanja vršena je od strane učesnika, istraživačkog tima i glavne istraživačice. Ovo je bilo isplativo istraživanje (oko 7.000 američkih dolara), urađeno u kratkom vremenskom roku (oko mesec i po dana). Slede najznačajnije pouke.

Scenario za vođenje fokusnih grupa mogao je biti manje strukturisan. Bilo je suviše pitanja za dato vreme. Dobijeni su odgovori na sva pitanja, ali strukturisanost i supsekventno vremensko ograničenje nisu dozvoljavali udubljanje u diskusiju.

Aдекватna obuka istraživačkog tima za vođenje fokusnih grupa sa provežbavanjem neophodna je pre pilot istraživanja kako bi se istraživačice dobro pripremile za facilitaciju diskusija i vođenje zapisnika. Nesavršenosti u radu koje su same članice tima navele u evaluaciji delimično su uzrokovane nedovoljnom uvežbanošću i nedostatkom iskustva u vođenju fokusnih grupa. Sa druge strane, prethodno iskustvo članica tima u radu sa decom i vođenjem grupnih diskusija značajno je doprinelo uspehu diskusija.

Metod „grudve snega“ pokazao se kao uspešan u selekciji učesnika za fokusne grupe u većini sredina. Okupljanje je bilo uspešnije tamo gde je angažovano više od jednog ključnog „informera“ i gde su lokalni koordinatori barem jednom potvrdili, telefonom ili lično, učešće pojedinih učesnika.

Deca moraju biti obaveštena barem nekoliko dana unapred i pripremljena za rad u grupi. Ad hoc pozivanje stvara otpor među učesnicima, naročito ako se održavanje fokusnih grupa odvija upoređio sa nekom drugom, za njih važnom, aktivnošću. Ukoliko se desi da učesnici otkazu svoj dolazak ili se ne pojave, bolje je odložiti fokusnu grupu nego ad hoc pozivati nove učesnike.

Pri izboru učesnika treba obratiti pažnju da većina učesnika ne budu članovi niti korisnici programa NVO koje se bave borbom protiv nasilja. Znanje i predstave ove dece utiču na odgovore koji su drugačiji od odgovora koje bismo dobili od prosečnih vršnjaka iz opšte populacije.

Poštovanje prema deci i mladima, nastojanje da se tim prilagodi njihovom načinu govora i ponašanja i poklanjanje pažnje njihovom mišljenju izazvali su njihovu otvorenost i iskrenost. Istovremeno su pokrenuli njihovo razmišljanje i želju da učestvuju u rešavanju ovog problema.

SAŽETAK PREPORUKA

Preporuke su upućene službama za zaštitu dece, školama, nevladinim organizacijama, lokalnoj samoupravi i UNICEF-u.

Preporuke službama uključuju razvoj i usvajanje protokola o ulogama i odgovornostima u prepoznavanju, prijavljivanju i rešavanju slučajeva zlostavljanja dece. Veći deo preporuka odnosi se na poštovanje principa službi naklonjenih deci i mladima, uključujući usavršavanje u službi, samoprocenu rada, uključivanje vršnjačkih metodologija u rad službi i promociju službi. Dodatne preporuke za NVO odnose se na obuku stručnjaka u službama i obuku dece i mladih o zlostavljanju, kao i na održavanje službi poput SOS telefona i skloništa za decu žrtve zlostavljanja. Preporuke namenjene lokalnim vlastima naglašavaju njihovu ulogu u podršci i koordinaciji postojećih službi na teritoriji opštine koje se bave zaštitom dece od zlostavljanja. Takođe, naglašava se potreba za uspostavljanjem institucije dečijeg advokata ili ombudspersone na nivou opštine. Sažetak preporuka službama može se videti u **Tabeli 1**, strana 12.

Preporuke UNICEF-u ohrabruju nastavak stručne podrške daljim istraživanjima, izgradnji kapaciteta službi, reformi nacionalne politike i obezbeđivanju učešća dece i mladih u osmišljavanju, pružanju i ocenjivanju usluga.

Specifične preporuke koje se odnose na kampanju podizanja svesti uključuju stratifikovanu kampanju, usmerenu na nekoliko populacionih grupa (decu i mlade, roditelje, nastavnike, opštu javnost) sa informacijama specifično namenjenim toj grupi.

TABELE

TABELA 1: SHEMA SA PREPORUKAMA

	PROMENA STAVOVA I PROFESIONALNOG PONAŠANJA	ORGANIZACIONA / STRUKTURALNA POBOLJŠANJA	SENZITIZACIJA I OBUKA	OČEKIVANI REZULTATI
ODMAH SPROVODIVE		<p>• Razviti interni protokol kojim se definišu uloge i odgovornosti u slučaju prijave zlostavljanja deteta, uključujući i sa kim od kolega, u kojim slučajevima i koja informacija se može podeliti u okviru ili van institucije. Taj protokol takođe treba da sadrži i sankcije u slučaju nereagovanja ili u slučaju otkrivanja poverljive informacije.</p> <p>• Imenovati u okviru službe za zaštitu dece osobu za kontakt koja će se baviti slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja dece i kontaktirati sa drugim službama u rešavanju problema.</p> <p>• Organizovati prostorije službe po principima primerenosti za decu i mlade (PPDM^c):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Odrediti prostorije samo za rad sa decom i mladima, sa zasebnim ulazom. - Oplemeniti čekaonicu i sobe za savetovanje po meri dece (igračke, društvene igre, dečiji crteži) i mladih ljudi (poster, kompjuteri...). 	<p>• Stručno usavršavanje stručnjaka za zaštitu dece^d iz:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dečijih prava, - principa službi po meri dece/mladih, - veština komunikacije, - tretmana i podrške deci žrtvama zlostavljanja. <p>• Stručnjaci za zaštitu dece obučavaju ostalo osoblje u službama (administrativno osoblje, čistačice, radnike službe obezbeđenja itd.) o PPD^M, primarno o poverljivosti.</p> <p>• Stručnjaci za zaštitu dece obučavaju mlade volontere za vršnjačko informisanje i vršnjačko savetovanje.</p>	<p>• Stručnjaci koji rade sa decom su osnaženi da prepoznaju zlostavljanje dece i da reaguju na odgovarajući način.</p> <p>• Službe za zaštitu dece skrojene su prema potrebama dece i pružaju bolji tretman i podršku deci žrtvama zlostavljanja.</p> <p>• Veći broj dece zna gde su i koje su to službe za zaštitu dece organizovane po dečijoj meri i kako one rade.</p> <p>• Veći broj dece prijavljuje slučajeve zlostavljanja službama po meri dece.</p>
		<p>SLUŽBE ZA ZAŠTITU DECE^b</p>		

^b Centri za socijalni rad, policija, zdravstveni centri, nevladine organizacije (NVO).

^c PPD^M: Principi primerenosti deci i mladima (Principi službi za decu i mlade organizovani onako kako su ih definisala deca u istraživanju).

^d Radnici centara za socijalni rad, psiholozi, policajci zaduženi za zaštitu dece, pedijatri itd. – oni koji su direktno uključeni u rad sa žrtvama.

DUGOROČNE

- Stručnjaci se ponašaju prema PPDM: poverljivost, veštine komunikacije, poverenje, razumevanje i podrška, brza reakcija, ljubaznost, ekspertiza, promocija službi.
- Samo jedna osoba ostaje u prostoriji sa detetom i intervjuje ga.
- Stručnjaci neprekidno rade na samoproceni i sopstvenom razvoju.
- Stručnjaci rade na podizanju svesti kolega i opšte javnosti o postojanju problema, načinu na koji se problem manifestuje i mogućnostima za njegovo razrešenje.
- Stalna saradnja, međusobna podrška, podela zadataka i razmena informacija među institucijama, nevladinim organizacijama i lokalnim vlastima. Ovo uključuje i međusobno promovisanje službi i međusobnu procenu i zastupanje PPDM usvojenih u protokolima.
- Organizovati supervizijske sastanke sa profesionalnim savetnicima da bi se omogućila evaluacija, razrešenje etičkih i moralnih dilema i uzajamna podrška.
- Sprovoditi periodične (ankete) ili stalne (kutija za poruke ili „knjiga utisaka“) evaluacije sa klijentima.
- Uključiti obučene mlade ljude – volontere u pružanje usluga: da požele dobrodošlicu klijentima i pruže informacije kao vršnjački savetnici.
- Oglašavati službe kroz lokalne medije (npr. objavljivanjem godišnjeg izveštaja), posterima i brošurama podeljenim u školama i na mestima gde se okupljaju deca i mladi (sportski klubovi, kafići). Sve što služba objavi da pruža mora zaista da obezbedi i da u svakom trenutku pruži.
- Promocija službi kroz posete đacima u školama i mladima na mestima na kojima se sastaju, da bi se oni upozнали sa radom službi i njihovim ambijentom. Predstavnici službi (npr. centara za socijalni rad, policije) mogu da promoviraju svoje usluge na školskim časovima.
- Stručnjaci za zaštitu dece obučavaju druge stručnjake koji rade sa decom (u predškolskim ustanovama, školama, zdravstvenoj zaštiti, sportskim klubovima itd.) da prepoznaju, odreaguju, prijave i upute slučajeve zlostavljanja dece.

ŠKOLA

ODMAH SPROVODIVE

- Usvojiti Kodeks ponašanja nastavnika prema učenicima, učenika prema nastavnicima i učenika među sobom, kao i protokol koji uključuje mehanizme prijavljivanja i sankcije u slučajevima zlostavljanja i drugih kršenja kodeksa.
- Organizovati obuku rukovodilaca, nastavnika i pomoćnog osoblja za sprovođenje usvojenog Kodeksa ponašanja, uključujući poštovanje principa najboljeg interesa deteta.
- Organizovati, u saradnji sa stručnjacima za zaštitu dece iz lokalne zajednice, obuku nastavnika da prepoznaju, reaguju, prijave i upute dete u slučaju zlostavljanja.
- Organizovati dodatnu obuku školskih psihologa (pedagoga tamo gde nema psihologa) za savetovanje i upućivanje u slučaju zlostavljanja, posebno u slučajevima učestalih oblika zlostavljanja u školama (vršnjačko nasilje, zlostavljanje od strane nastavnika).
- Organizovati, u saradnji sa stručnjacima za zaštitu dece (iz vladinih ili NVO organizacija) obuku za učenike, vršnjačke vođe, o vršnjačkim metodologijama (edukacija, posredovanje, savetovanje). Obučena deca i mladi bi takođe imali ulogu u neformalnom prenošenju stečenog znanja i veština svojim vršnjacima.
- Đaci poseduju znanje o pravima deteta, uključujući pravo da ne budu zlostavljani i zanemarena.
- Đaci umeju da prepoznaju zlostavljanje.
- Đaci su osnaženi veštinama da reaguju na zlostavljanje u ranim fazama njegovog pojavljivanja i traže pomoć od vršnjaka, nastavnika, školskog psihologa.
- Prosvetni radnici su osnaženi da prepoznaju zlostavljanje dece i da reaguju na odgovarajući način.
- Ojačana je uloga školskih psihologa i pedagoga u zaštiti dece od zlostavljanja.
- Veći broj zlostavljane dece prijavljuje slučajeve zlostavljanja školskom psihologu.

DUGOROČNE

- Nastavnici prepoznaju, reaguju, prijavljuju i upućuju dete u slučaju zlostavljanja, poštujući principe poverljivosti i najboljeg interesa deteta.
- Uloga psihološko-pedagoške službe menja se od kaznene ka savetodavnoj. Ova služba postaje neka vrsta prvog bezbednog utočišta za decu koja prijavljuju zlostavljanje.
- Svi zaposleni u školama koji su uključeni u pružanje usluga poštuju principe PPDM.
- Stalna saradnja, uzajamna podrška, podela zadataka i razmena informacija među institucijama, NVO i lokalnim vlastima. Ovo uključuje i međusobno promovisanje usluga, kao i međusobnu procenu i zastupanje očuvanja PPDM usvojenih u protokolima.

- Podrška rukovodstva škole u promovisanju uloge školskog psihologa kao savetnika (nasuprot njegovoj ulozi onog koji kažnjava „loše“ učenike).
- Uvesti u programe građanskog obrazovanja, veronauke, psihologije, fizičkog i zdravstvenog vaspitanja i časove razrednih starišina obrazovanje i diskusiju sa đacima o:
  - dečijim pravima;
  - tipovima zlostavljanja dece, faktorima rizika, pravima žrtve i mogućim intervencijama, uključujući informaciju o postojećim službama;
  - životnim veštinama, uključujući veštine komunikacije (asertivnost itd.);
  - ravnopravnosti polova, uključujući podizanje kapaciteta kod devojčica za samopoštovanje, kao i kod dečaka da preuzmu odgovornost za svoje postupke.

ODMAH SPROVODIVE

- Organizovati službe za zaštitu dece od zlostavljanja i pomoć žrtvama nasilja: SOS telefon, savetovanište, grupe za samopomoć.
- Kako se deca prvo obraćaju NVO kao pružaocima usluga, predstavnici NVO bi mogli da preuzmu ulogu zastupnika i podu zajedno sa decom u one institucije u koje deca ne bi otišla sama.

NEVLADINE ORGANIZACIJE

- Službe za zaštitu dece skrojene su prema potrebama dece i pružaju bolji tretman i podršku deci žrtvama zlostavljanja.
- Veći broj dece zna gde su i koje su to NVO službe za zaštitu dece organizovane po meri dece i kako one rade.

DUGOROČNE

- Stalna saradnja, uzajamna podrška, podela zadataka i razmena informacija među institucijama, NVO i lokalnim vlastima. Ovo uključuje i međusobno promovisanje usluga, kao i međusobnu procenu i zastupanje očuvanja PPDM usvojenih u protokolima.

- Odgovarajućom promocijom učiniti službe pristupačnim deci i mladim ljudima.
- Pružiti informaciju deci i mladima o saradničkim službama u drugim institucijama i promovisati ih (centri za socijalni rad, zdravstvene službe, savetovišta, policija).

- Stručnjaci iz NVO sa iskustvom u preventivi zlostavljanja i zaštiti žrtava obučavaju druge stručnjake koji rade sa decom da:
  - prepoznaju, reaguju, prijave i upute dete žrtvu zlostavljanja;
  - obrazuju dete o prevenciji i zaštiti od zlostavljanja
- U saradnji sa rukovodstvima odgovarajućih službi, stručnjaci iz NVO obučavaju mlade volontere za vršnjačku edukaciju, posredovanje i savetovanje u školama, sportskim klubovima itd. Obučena deca i mladi takođe igraju ulogu u neformalnom prenošenju stečenog znanja i veština svojim vršnjacima.

- Veći broj dece koristi usluge NVO i one ih predstavljaju u institucijama.

LOKALNE VLASTI

ODMAH SPROVODIVE

- Koordinacija: uspostaviti i održavati koordinaciono telo na opštinskom nivou čiji bi članovi bili predstavnici svih institucija i NVO koje se bave zaštitom dece, ili obezbediti podršku jednom takvom telu ukoliko ono već postoji.
- Uz podršku zajednice, ustanoviti instituciju dečijeg advokata ili ombudspersone, kao nezavisne službe na opštinskom nivou. Bitno je da takvog zastupnika izaberu sama deca, kao osobu koji uživa kredibilitet i poverenje dece.

- Službe za zaštitu dece (vladine, NVO) imaju bolje uslove za rad, uključujući kapacitete da se pridržavaju PPDM.
- Službe za zaštitu dece ostvaruju snažnu i neprekidnu saradnju u rešavanju slučajeva.
- Nove službe i tela imaju svoju ulogu u prevenciji zlostavljanja, u pomoći žrtvama.

DUGOROČNE

- Promocija, pružanje podrške, negovanje saradnje, poštovanje komplementarnosti i razmena informacija između svih službi za zaštitu dece.
- Stalna podrška postojećim lokalnim vladinim i nevladinim službama koje se bave zaštitom dece:
  - formalno-pravna: predlaganje i usvajanje formalnih odluka neophodnih za ustanovljavanje i određenih službi i koordinacionih tela;
  - organizaciona, logistička, finansijska: kad god i gde god je moguće nameniti finansijska sredstva ili pomoć na neki drugi način, npr. izdavanjem termina u lokalnim medijima, angažovanjem volontera ili zaposlenih, obukom, obezbeđivanjem poslovnog prostora, besplatnim linijama za SOS telefon, kupovinom/ obezbeđivanjem opreme, pokrivanjem tekućih troškova itd.
- Obezbeđivanje podrške (formalne, organizacione, logističke) za uspostavljanje i rad novih službi i aktivnosti koje još ne postoje u lokalnoj zajednici:
  - sprovođenje vršnjačkih metodologija na mestima van škola gde se okupljaju mladi (sportski klubovi, kulturno-umetnička društva, NVO, kafići);
  - uspostavljanje skloništa za decu žrtve nasilja.

ANALIZA SITUACIJE

SOCIJALNA ZAŠTITA U SRBIJI

Drastične promene društveno-ekonomskog konteksta u Srbiji tokom protekle decenije imale su negativan uticaj na celokupan sistem socijalne zaštite. Štaviše, i sama porodica je trpela zbog izloženosti ratnim razaranjima, siromaštvu, urušavanju celokupnog društva. Sve ovo doprinelo je velikom stresu pri podizanju dece. Mnogi roditelji nisu bili u stanju da izađu na kraj sa novim stresnim okolnostima pa je nasilje u porodici postalo često i predstavljalo je način za oslobađanje stresa zbog ličnih i profesionalnih gubitaka.

Obezbeđivanje podsticajne okoline smeštene u porodici, ili alternative u zajednici deci kojoj je to potrebno, pokazalo se u poslednjoj deceniji kao previše težak zadatak za zemlju opterećenu ratom i sankcijama.

Kao rezultat ovakve situacije, veliki broj dece i porodica u kojima se odvijalo nasilje, koje je po pravilu vodilo i ka zlostavljanju i zanemarivanju dece, bio je prepušten sam sebi. Ne samo da socijalna zaštita nije bila u stanju da pomogne, nego su nedovoljno jasni postojeći zakoni i slaba zakonska rešenja često ostavljali utisak da je nasilnik zaštićen, dok je žrtva kažnjena. Veoma često su socijalni radnici, u nemogućnosti da iz domaćinstva udalje nasilnika, bili primorani da decu smeste u instituciju kako bi ih zaštitili od nasilja u domaćinstvu. Bez redovnog rada sa nasilnim članom domaćinstva, vratiti dete u porodični dom često je značilo podvrgnuti ga još težem fizičkom i mentalnom zlostavljanju, što je imalo teške posledice po najranjivije članove porodice.

Ova situacija još je ozbiljnija u 7 opština gde je vršeno istraživanje. Zbog udaljenosti, povremenih međuetničkih sukoba, tradicionalnog patrijarhalnog načina života i oklevanja, čak odbijanja da se stanovništvo obrati sistemu i njegovim službama, bilo je potrebno uložiti dodatne napore za reformu sektora socijalne zaštite. Ustrojstvo porodice, naročito u ruralnim predelima, još uvek odslikava tradicionalne vrednosti i stavove koji često onemogućavaju detetu bilo kakvo učešće ili ostvarivanje prava na sopstveno mišljenje.

OPIS PROJEKTA

Projekat *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja u 7 opština* zajednički su sproveli Program

za zaštitu dece UNICEF-ove kancelarije u Beogradu, Institut za mentalno zdravlje u Beogradu i nevladina organizacija DamaD iz Novog Pazara. Sedam opština bilo je obuhvaćeno projektom: Nova Varoš, Novi Pazar, Priboj, Prijepolje, Raška, Sjenica i Tutin. Konačni ciljevi projekta bili su prepoznavanje, identifikacija, istraživanje i adekvatno rešavanje slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece u sedam opština, uz sistematsku primenu načela najboljeg interesa deteta.

Ovi ciljevi su postignuti putem osposobljavanja stručnjaka (pre svega iz centara za socijalni rad, kao i njihovih kolega iz drugih sektora - zdravstva, obrazovanja, policije, sudstva) kroz obuku, superviziju i razmenu primera dobre prakse, (1) da zauzmu isto stanovište u posmatranju zlostavljanja i zanemarivanja dece kroz aspekt dečijih prava; (2) da borba protiv zlostavljanja i zanemarivanja dece bude visoko na listi prioriteta i da učestvuju u podizanju svesti javnosti o ovom problemu; i (3) da ovladaju minimumom veština i znanja kako bi aktivno razvijali i osnaživali sistem koji će na adekvatan način rešavati probleme zlostavljanja i zanemarivanja dece u njihovoj opštini.

Radi postizanja boljeg razumevanja stavova dece i mladih o prirodi i razmerama zlostavljanja i zanemarivanja dece, kao i njihovih ideja o tome kako podići nivo svesti o ovom problemu u javnosti, odlučeno je da se organizuje kvalitativno istraživanje sa decom i mladima u sedam opština.

SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Svrha kvalitativnog istraživanja o shvatanjima i razmišljanjima dece i mladih o zlostavljanju bila je da pruži informacije za unapređenje službi za zaštitu dece i kreiranje kampanje podizanja svesti u okviru projekta, kao i za dalji razvoj *Nacionalnog protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*.

Istraživanje je imalo sledeće ciljeve:

- utvrditi shvatanja i mišljenja dece o definiciji, vrstama i počinocima zlostavljanja dece;
- utvrditi faktore koji utiču na zlostavljanje i zanemarivanje dece;
- identifikovati strategije dečije komunikacije sa društvom uopšte i sa stručnjacima koji se bave zaštitom dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Tabela 2. Vrste zlostavljanja i zanemarivanja dece

ZLOSTAVLJANJE DECE	ZANEMARIVANJE DECE
Fizičko	Fizičko
Emocionalno (psihičko)	Emocionalno (psihičko)
Seksualno	Seksualno
Eksploatacija (iskorišćavanje) deteta	Zdravstveno (medicinsko)
	Napuštanje deteta

DEFINICIJE I POLAZNE OSNOVE ZA ISTRAŽIVANJE

Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije (SZO - *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention, 29-31 March 1999, WHO, Geneva. World Health Organisation, Geneva, 1999*), **zloupotreba ili zlostavljanje deteta** obuhvata sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalnu ili drugu eksploataciju. Sve to dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja detetovog zdravlja, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, poverenje ili moć. **Zlostavljanje deteta** predstavlja namernu aktivnost koja čini direktnu štetu detetu, dok je **zanemarivanje deteta** nečinjenje onoga što je neophodno za dete ili odsustvo zaštite deteta od štetnih uticaja. U **Tabeli 2** navedene su moguće vrste zlostavljanja i zanemarivanja dece.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

FOKUSNA GRUPA KAO ISTRAŽIVAČKI METOD

Fokusna grupa spada u kvalitativne istraživačke metode. To je labavo strukturirana, neformalna diskusija nekoliko osoba sa ciljem da se dobije informacija o određenoj temi istraživanja (*A Skill-Building Guide for Making Focus Groups Work. HealthCom Project, Academy for Educational Development, Washington USA, March 1995*) Ovakvom diskusijom dobijamo uvid u stavove, verovanja, motive, i ponašanje ciljne grupe.

Diskusija se vodi na osnovu unapred pripremljenog scenarija. Scenario je spisak tema koje treba „pokriti“ tokom diskusije. Nije „uklesan u kameņu“, tj. ne predstavlja rigidnu, konačnu strukturu koja se sprovodi od početka do kraja, već fleksibilni podsetnik za vođenje diskusije ka cilju.

Pri selekciji učesnika i učesnica za fokusne grupe, treba obratiti pažnju da u jednoj grupi učestvuju osobe sličnog socio-ekonomskog statusa, slične društvene i porodične uloge, sličnih nivoa znanja i godina. Takođe, treba obratiti pažnju na moguće kulturološke razlike među učesnicima. Polovi treba da budu podjednako zastupljeni, ili se u zavisnosti od teme istraživanja organizuju jednopolne grupe. U zavisnosti od specifičnih ciljeva određenog istraživanja, sastav grupe će biti „u službi“ onoga što želimo da saznamo.

Fokusne grupe najčešće se koriste u sledeće svrhe:

- dobijanje ideja za kreiranje programa, kampa-nja ili materijala;
- testiranje edukativnih ili promotivnih koncepata, poruka ili materijala;
- poboljšanje nekog proizvoda, usluge ili službe razumevanjem potreba i stavova korisnica/korisnika;
- identifikacija tema za naknadno kvantitativno istraživanje ili produblivanje nalaza dobijenih kvantitativnim metodama.

Jedna od prednosti upotrebe fokusnih grupa jeste dobijanje raznolikih mišljenja korišćenjem grupne interakcije. Druga je fleksibilnost metodologije, koja se može menjati i prilagođavati tokom trajanja istraživanja. Fokusne grupe štede vreme i novac, mogu se obavljati u skromnim tehničkim uslovima.

Prednosti upotrebe ove metode u ispitivanju predstava i mišljenja o zlostavljanju su: dobijanje produbljenih i raznorodnih, ponekad oprečnih odgovora; razmena mišljenja i međusobna podrška osnažuje učesnike i olakšava im da iskažu svoje mišljenje čak i kada se ono razlikuje od mišljenja većine; postoji mogućnost zajedničke identifikacije predloga za prevazilaženje problema.

Fokusne grupe imaju i svoja ograničenja. Osnovno ograničenje je subjektivnost, kako tokom vođenja diskusija, tako i pri izvođenju zaključaka iz dobijenih informacija. Takođe, relativno mali uzorak koji se može obuhvatiti ovakvim istraživanjem ne obezbeđuje osnov za ekstrapolaciju

zaključaka na čitavu populaciju. Na kraju, diskusijom u fokusnim grupama ne mogu se dobiti podaci o veličini pojave, tj. pojava se ne može „izmeriti“. Rezultati dobijeni metodom fokusnih grupa mogu se potkrepiti i kvantifikovati upotrebom kvantitativnih istraživačkih metoda.

ISPITIVANA POPULACIJA, TERITORIJA I VREME ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je vršeno u periodu od 9. do 16. avgusta 2004. godine. Fokusne grupe organizovane su u sedam opština obuhvaćenih UNICEF-ovim projektom *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja*: Nova Varoš, Novi Pazar, Priboj, Prijepolje, Raška, Sjenica, Tutin. Ispitivanu populaciju činio je ukupno 131 ispitanik, deca i mladi oba pola, starosti od 10 do 19 godina.

ORGANIZACIJA ISTRAŽIVANJA

Korišćena metodologija zasniva se na opštim pravilima organizacije fokusnih grupa i metodologiji multicentričnog kvalitativnog istraživanja SZO o nasilju nad starima.³ - (*Perel Levin S. Focus groups as a tool for assessing perceptions on elder abuse among older people and primary health care workers. Draft. WHO 2001.*)

Želeli smo da razgovorom u fokusnim grupama sagledamo predstave i razmišljanja dece i mladih o zlostavljanju, a ne da tražimo pojedinačna svedočenja onih koji su možda sami žrtve zlostavljanja. Cilj razgovora je bio da saznamo kakve su predstave i razmišljanja dece i mladih o sledećim pitanjima:

- šta je zlostavljanje dece i koje različite vrste zlostavljanja postoje;
- kontekst u kom se zlostavljanje odigrava, njegovi uzroci i faktori rizika;
- znaci zlostavljanja i njegove posledice;
- koliko je zlostavljanje dece često u njihovoj sredini i ko ga vrši;
- identifikacija postojećih i potencijalnih službi koje treba da zaštite decu i mlade od zlostavljanja;
- identifikacija nedostataka, potreba i predloga za budući odgovor na zlostavljanje dece i mladih;
- poruke koje bi deca i mladi uputili stručnjacima, roditeljima, vršnjacima i preko medija o zaštiti dece od zlostavljanja.

Takođe je bio cilj da se upozna terminologija koju deca i mladi u tom kraju koriste kada govore o zlostavljanju, različitim vidovima zlostavljanja i sl.

Odabir učesnika za fokusnu grupu vršili su lokalni organizatori u svakoj opštini. Većina fokusnih grupa formirana je metodom „grudve snega“: jedno ili dvoje dece obavešteno je o održavanju grupe i zamoljeno da obaveste i povedu dva-tri vršnjaka ili vršnjakinje (drugovi i drugarice iz škole, komšiluka i sl.) u grupu. Oni su zatim dalje obavestavali svoje drugare itd. Tako je direktnim obavestavanjem samo po jednog deteta dobijena grupa od 5 do 10 učesnika. U jednom broju fokusnih grupa (6) formiranje je vršeno od strane NVO direktnim pozivanjem učesnika i učesnica u programima tih NVO (*vidi Evaluaciju i Pouke*). Važno je naglasiti da odabir ispitivanih nije vršen na osnovu izloženosti zlostavljanju.

Održano je ukupno 15^c fokusnih grupa. U svakoj od sedam opština održana je po jedna grupa sa decom uzrasta od 10 do 15 godina (osnovna škola) i po jedna grupa sa mladima uzrasta 16 do 19 godina (srednja škola). Bilo je 9 grupa mešovitih po polu, u 4 grupe su učestvovala samo devojčice, u 2 samo dečaci. Od 131 učesnika, bilo je 83 devojčice i 48 dečaka.

Najveći broj grupa činilo je 9-11 osoba. Minimalan broj učesnika u grupi bio je 4 (jedna grupa), maksimalan 12 (jedna grupa). Svaka osoba koja je učestvovala u fokusnim grupama, nakon dobijanja informacije o sadržaju i toku rada grupe, dala je usmeni dobrovoljni pristanak za učešće u grupi i audio snimanje razgovora. Svim učesnicama i učesnicima zagarantovana je anonimnost – njihova imena ne smeju biti citirana u obradi i prezentaciji rezultata istraživanja.

Rad svake grupe trajao je 1,5 do 2 sata. Radi obezbeđivanja konzistentnosti i nepristrasnosti, svaku fokusnu grupu vodila je ili kofacilitirala ista facilitatorka, na osnovu unapred pripremljenog scenarija (*Prilog 2*). Pored glavne facilitatorke, u radu grupe učestvovala su još dve članice istraživačkog tima, koje su naizmenično facilitirale disuksiju i beležile sadržaj razgovora (kofacilitatorka i zapisničarka). Tokom rada grupe razgovor je sniman na audio traku i zapisivan, a beleženi su i neverbalni oblici izražavanja.

OBRADA REZULTATA FOKUSNIH GRUPA

Dobijeni podaci obrađeni su deskriptivnim statističkim metodom. Dobijeni rezultati su zatim upoređivani i identifikovane su sličnosti i razlike u odgovorima između grupa u različitim opštinama, između dve starosne grupe, kao i između muških i ženskih grupa tamo gde je to bilo moguće.

^c U jednoj od opština pre diskusije se pojavio veliki broj dece uzrasta 10 do 15 godina, te smo ih podelili u dve grupe i sa njima održali razgovore. Zbog toga je ukupan broj grupa 15, a ne 14 kako je planirano.

REZULTATI I DISKUSIJA

TOK FOKUSNE GRUPE I OSNOVNE TEME

Na početku sesije članice istraživačkog tima su se predstavile i objasnile ciljeve istraživanja i način rada u fokusnoj grupi. Svaki učesnik/ca zatim su dali usmeni pristanak za učešće u grupi. Sledio je dogovor o pravilima rada (**Prilog 3**): svi učestvuju; svačije mišljenje je jednako vredno; ne govorimo u glas; ne uskačemo jedno drugom u reč; ako nešto nije jasno, tražimo da nam se ponovi; ako je nekom neprijatno, ne mora da odgovori na neko pitanje ili može u bilo kom trenutku da napusti grupu. Neće biti pitanja vezanih za lična iskustva. Učešće u grupi je anonimno, razgovor je poverljiv i neće se u izvornom obliku iznositi van grupe.

Facilitatorica se dogovarala sa učesnicima kako da ih oslovljava kao grupu. Mlađe grupe uglavnom su sebe smatrale decom, a starije mladima. Takvo imenovanje mlađih odnosno starijih grupa ispoštovano je u ovom izveštaju, kao i u transkriptu fokusnih grupa.

Participant su se zatim predstavili i naveli motivaciju za učešće u grupi. Audio snimanje i beleženje razgovora počinjalo je nakon predstavljanja učesnika (imena se ne snimaju i ne beleže). Počelo se sa uvodnim pitanjima o svakodnevnom životu dece i mladih.

Nakon toga, pročitane su tri pripremljene priče: o vršnjačkom nasilju, o nasilju u porodici i o seksualnom zlostavljanju. Nakon svake pročitane priče sledila je diskusija o njoj, a zatim se nastavilo sa opštom diskusijom.

Nakon razgovora učesnici su popunjavali kratak anonimni upitnik, na osnovu kojeg smo dobili njihove osnovne demografske podatke (pol, godine, obrazovanje, sa kim žive u domaćinstvu).

SVAKODNEVNI PROBLEMI DECE I MLADIH

Ne postoje velike razlike među gradovima, kao ni među starosnim grupama kod identifikacije najvećih problema sa kojima se deca i mladi susreću danas.

Veliki broj problema dece i mladih odnosi se **na odnose sa roditeljima** i proističe iz njih. U skoro svim grupama navođeni su problemi koji se odnose na nerazumevanje od strane roditelja, donošenje odluka u njihovo ime, ograničavanje izlazaka,

zabrane. U jednoj grupi smatrali su da politika znatno doprinosi tome da roditelji zanemaruju decu.

Ograničavanje izlazaka navedeno je kao jedan od najvećih problema u čak 9 grupa. I deca i mladi podjednako imaju probleme sa izlascima, iako se u starijim grupama ovaj problem češće pominje. U nekoliko grupa (starije grupe u Sjenici, Prijepolju, Priboju) napomenuto je da devojčice imaju više problema sa ograničavanjem izlazaka i kontrolisanjem ponašanja nego dečaci.

Finansijski problemi takođe su često pominjani, nešto češće u grupama mladih. U jednoj grupi smatrali su da je problem to što su njihovi vršnjaci prinuđeni da rade zbog nedostatka novca. Deca i mladi smatraju da ovi problemi uzrokuju i druge probleme u porodici, školi i društvu, uključujući zlostavljanje dece.

Prisustvo narkotika na ulicama, te pritisak vršnjaka na **pušenje duvana i probanje alkohola i droga** deca i mladi smatrali su velikim problemom današnjice. Ovih pojava podjednako se plaše dečaci i devojčice, deca i mladi. Smatraju da je droge sve više u njihovom kraju, dok je alkoholizam „tradicionalni“ problem. Mnogi adolescenti se po njihovom mišljenju odaju porocima i delinkvenciji, beže od kuće i škole, druže se sa „ološima“.

U određenom broju grupa spomenuti su **sukobi među vršnjacima**, vređanja i pretnje slabijima, te tuče između vršnjaka u školi i uveče u gradu. Ni u jednom slučaju ovakvi sukobi nisu spontano okarakterisani kao nasilje ili zlostavljanje slabijih od strane jačih.

U manjem broju grupa deca navode **probleme sa školom**, plaše se loših ocena, uglavnom zbog kazne od strane roditelja, što je tesno povezano sa prvim problemom koji je naveden – nerazumevanjem i zabranama od strane roditelja. Loš uspeh u školi jedan je od najčešćih razloga za kažnjavanje i postavljanje zabrana od strane roditelja. Mladi smatraju da to nema svrhu i da razgovor sa decom može da postigne mnogo više nego zabrana. Zabrana često proizvodi samo inat.

Problemi povezani sa prethodnim jesu **problemi sa nastavnicima ili profesorima**. Neravnopravno tretiranje učenika, omalovažavanje i vređanje od strane nastavnog kadra spomenuti su spontano samo u tri grupe. Međutim, kasnije, kada smo ciljano postavljali pitanje o zlostavljanju od strane nastavnika, saznali smo da su takve pojave gotovo „redovna stvar“ u svim ispitivanim sredinama, kako u osnovnoj, tako i u srednjoj školi.

Zlostavljanje kao problem dece i mladih naveden je spontano u samo tri grupe. U jednoj grupi spomenuto je zlostavljanje dece od strane roditelja i primoravanje na ono što ona ne žele. U druge dve grupe spomenuto je zlostavljanje uopšte. U jednoj od te dve grupe spomenut je strah od seksualnog zlostavljanja, jedan događaj iz njihove sredine, kao i opasnost od pogibije u saobraćaju.

IDENTIFIKACIJA POSTOJANJA ZLOSTAVLJANJA

VRŠNJAČKO NASILJE

Nakon čitanja prve priče o vršnjačkom nasilju, postavljeno je pitanje *Šta se loše dešava?*

U većini grupa ovakvo ponašanje spontano se naziva **maltretiranjem** (najčešće), **ponižavanjem** i/ili **zlostavljanjem** (ređe):

- Dino se loše ponaša prema Elvisu.
- Elvis nema mira.
- Elvis je ponižen jer ga drug kinji, gura, udara čvrge.
- Dino ga maltretira bez razloga, ni krivog ni dužnog.
- Dino zlostavlja Elvisa na razne načine.

„Dino bez potrebe napada Elvisa iako mu ovaj ništa nije uradio.”

U ovom prvom delu razgovora u jednoj grupi već se pominje **ugrožavanje prava deteta** kao ono loše što se događa. Ovaj odgovor će kasnije biti češći pri pokušaju da se definiše zlostavljanje.

Mlađe grupe su ono loše što se događa opisivale, ređe kvalifikovale, kao maltretiranje, ponižavanje i zlostavljanje.

Zanimljivo je da se veliki broj odgovora, naročito u mlađim grupama, odnosio više na objašnjenje **uzroka** lošeg ponašanja jačeg dečaka, i pronalaženje eventualnih **opravdanja**, nego na identifikovanje da tu neko nekog zlostavlja:

- Dino je ljubomoran na Elvisa jer je on dobar đak, omiljen u društvu. *(Ovo nije rečeno u priči, ali su učesnici pretpostavili da je Elvis takav čim je meta napada.)*
- Dino zavidi Elvisu što ima oba roditelja, više novca. *(Ovo takođe nije navedeno u priči, ali*

su učesnici zaključili da ako Dino živi samo sa majkom, ima manje novca.)

- Dino zbog svega toga ima kompleks i zato želi da se pokaže kao jači.

„Elvis je mali i njega svi mogu da zlostavljaju, a Dino je to koristio da na njemu pokaže snagu i skrene pažnju na sebe.”

Postoji i deo odgovora koji donekle odgovornost za ovo dešavanje prenosi na druge:

- Društvo ne prihvata Dina.
- Ima roditelja koji podržavaju takvo ponašanje.
- Dinova majka nije reagovala na pravi način, trebala je da upotrebi neke kazne.

Jedan broj odgovora analizira **ponašanje slabijeg dečaka**, donekle ga smatrajući uzrokom loših dešavanja:

- Elvis je nezaštićen, bespomoćan.
- Elvis trpi nešto jer se boji da ne dođe do osvete.
- Možda je Elvis povučen, vaspitan da se ne svađa.
- Elvis je potčinjen Dinu.
- Elvis je previše miran.
- Elvis ima kompleks.
- Elvisu nedostaje hrabrost.
- Loše je što Elvis nije reagovao na provokacije.
- Elvis se nije adaptirao, a verovatno se i Dinu isto dešavalo kada je promenio školu.

Dok je u nešto većem broju grupa postojao stav da bi Elvis sam trebalo da odgovori na Dinove napade i pokaže mu svoju snagu, u dve grupe se pojavio stav da **neko (stariji) treba da zaštiti Elvisa**:

- Nije mu pomoglo obraćanje razrednoj jer je još više napadan od Dina.
- Neko bi trebalo da zaštiti Elvisa.

Ispitanici su se najlakše identifikovali sa ovom pričom, tj. sa vršnjačkim nasiljem, što sa drugim pričama nije bio slučaj. U svim grupama (sem u mlađoj grupi u Tutinu) učesnici su smatrali da su

ovakvi slučajevi česti. Navodili su brojne primere gde su oni sami ili njihove drugarice i drugari bili žrtve:

- Takvog zlostavljanja uvek ima.
- Veoma često se to dešava.
- U osnovnoj školi češće, u srednjoj školi manje, ali se dešava.
- Uglavnom se tuku dečaci.
- Ponekad se i devojčice tuku (zbog dečka).

Smatrali su da se ovo češće dešava u osnovnoj nego u srednjoj školi. Razlog tome je što su u srednjoj školi mladi već odrasliji, drugačije sagledavaju situaciju i ne pribegavaju fizičkim napadima i ponižavanju slabijih u toj meri. Ovakvo mišljenje postojalo je i u mlađim i u starijim grupama.

„U srednjoj školi deca su zrelija, pa je onda i manje nasilja.“

U većini primera dečaci su ti koji zlostavljaju slabije od sebe. Samo u jednoj (čisto ženskoj) starijoj grupi naveden je primer da su devojčice učestvovala u takvoj vrsti sukoba.

Sa druge strane, postoji izvesna tendencija da se ovakvo ponašanje prihvati kao svakodnevna norma. Kasnije ćemo videti da ni u jednoj grupi učenici nisu znali šta da rade da bi se zaštitili od ovakvog ponašanja vršnjaka.

Kada smo pitali kako bi nazvali ovakvo ponašanje Dina prema Elvisu (pre svega u grupama gde to ponašanje nije spontano identifikovano kao zlostavljanje), dobili smo veliki broj odgovora koje moramo uzeti u obzir kada sa decom i mladima govorimo o vršnjačkom nasilju: ono je najčešće karakterisano kao **maltretiranje**, samo malo ređe kao **zlostavljanje**. Često je pominjano **omalovažavanje**, **ponižavanje** i **vredanje**. Isto toliko često je pominjano **nasilničko** ili **siledžijsko ponašanje**. Zanimljivo je da je i ovde dva puta pomenuto **ugrožavanje prava**. Ostali ređi odgovori bili su:

- agresija,
- uznemiravanje,
- pokazivanje superiornosti,
- izivljavanje,
- napadanje,

- nekontrolisano ponašanje,
- bolesno ponašanje,
- životinjsko ponašanje,
- ubijanje morala.

Na pitanje kakva je vrsta zlostavljanja u pitanju, uglavnom je identifikovano **fizičko zlostavljanje**:

- Fizičko zlostavljanje je kada ga guraju, tuku. Podjednako je identifikovano i **psihičko zlostavljanje**, za koje su upotrebljavani i termini: **emocionalno**, **verbalno** i **moralno zlostavljanje**:
- Psihičko zlostavljanje je „kada ga guraju iz društva“.
- Ponižavanje, da njegovo „ja“ učini manjim.
- Moralno – vređa njega kao ličnost.

Interesantno je da su ispitanici smatrali da je cilj ovakvog zlostavljanja da se žrtva oseti **poniženom**, **manje vrednom**.

U nekoliko grupa smatrali su da je fizičko i psihičko zlostavljanje neodvojivo, jer fizičko zlostavljanje pored fizičkih ostavlja pre svega psihičke posledice. Sa druge strane, psihičko može da postoji bez fizičkog. Ovo će se ponavljati kasnije kod tumačenja drugih oblika zlostavljanja:

- To je fizičko i psihičko zlostavljanje.
- Elvisa Dino zlostavlja fizički i emocionalno.
- Da, to je fizičko zlostavljanje, a vredanje je psihičko.
- Psihičko može da postoji bez fizičkog.
- Fizičko i psihičko zlostavljanje – nerazdvojivo.

„Ne može se postaviti granica fizičkog i psihičkog zlostavljanja.“

U jednoj grupi (deca, Raška) upotrebljen je termin **materijalno zlostavljanje** da označi uništavanje imovine od strane Dina.

Termin **vršnjačko zlostavljanje** upotrebljen je samo u jednoj grupi (mladi, Prijepolje).

NASILJE U PORODICI

Nakon čitanja druge priče u većini grupa nismo, kao posle prve priče, postavili eksplicitno pitanje šta se loše dešava. Smatrali smo da će svi smatrati da nešto nije dobro i da su dete i majka

žrtve. Ovu pretpostavku potvrdili su odgovori u onim grupama gde jesmo postavili ovo pitanje:

„Previše je problema na Nenadovim leđima.“

- To što je otac alkoholičar, tuče majku.
- Maltretira majku i sina.
- Nenad je bespomoćan i nema kome da se obrati.
- Nenad nema drugove, drugovi ga odbacuju zbog njegovog oca.

„Poremećeni porodični odnosi se osećaju na detetu, ono nema podršku i nije srećno.“

Na pitanje da li znaju za slične slučajeve porodičnog nasilja u njihovoj sredini, već je u više grupa bilo izraženo distanciranje od samog nasilja. Naravno, u mlađim grupama učesnici su radije iznosili primere sa televizije i iz novina (iz drugih sredina) nego iz svoje sredine:

- Nismo čuli za takve slučajeve.
- Ne, ali smo čuli na televiziji.
- Videli smo na filmu, u TV serijama.
- Znamo sa TV-a, iz novina.
- Emisija „Rikošet“ ima dosta takvih primera.

Ostali smatraju da takvih primera ima, ali da se o njima ne priča, tj. da se takve stvari ne iznose van porodice. Zato ni ne možemo da znamo koliko toga ima, i šta se sve dešava ako se o tome ne priča. Ovakvo mišljenje imali su uglavnom mlađi iz starije grupe:

- Ima ih, ali se prikrivaju.
- Sigurno je da ih ima, ali se tiču samo porodice.
- Ovakve stvari se ne govore - loše je, ali ostaje u kući i ne iznosi se van.
- Da, ali decu je stid da o tome pričaju jer će ih društvo odbiti od sebe, smatrajući da su oni krivi.
- Da, ali decu je stid da o tome pričaju jer je u pitanju njihova porodica.
- Ljudi ne govore o tome, a i nemaju kome da se obrate.

„Češće je nego nasilje među vršnjacima, ali se o njemu manje zna, to se krije, a vršnjačko nasilje se vidi.“

U nekoliko grupa učesnici su naveli da poznaju konkretne primere takvog ponašanja u njihovoj okolini, i da neke njihove drugarice i drugari žive u takvim porodicama:

- Ima dosta takvih slučajeva.
- Dešava se u komšiluku.
- Otac alkoholičar maltretira celu porodicu.
- Otac alkoholičar i u toj su porodici stalno svađe.
- Iz ovakvih porodica deca odlaze odmah nakon puberteta, ostavljajući majku.
- Sinovi se drogiraju i maltretiraju svoje roditelje.

Na pitanje kako bi nazvali ponašanje oca prema Nenadu, a kako prema majci, dobili smo sledeće odgovore:

Samo u jednoj grupi dobili smo odgovor da je u pitanju **nasilje u porodici** (grupa koju su činile aktivistkinje NVO koja se, između ostalog, bori protiv nasilja u porodici). Još u jednoj grupi upotrebljen je termin **zlostavljanje u porodici**.

U svega nekoliko grupa očevo ponašanje nazvano je **nasiljem, nasilničkim ponašanjem**.

„Ponašanje oca prema Nenadu je agresivno, a prema Nenadovoj majci nasilno.“

Većina grupa nazvala je **zlostavljanjem** ponašanje kako prema Nenadu, tako i prema majci. Zlostavljanje koje preživljavaju su okarakterisali kao **fizičko i psihičko** (odnosno **moralno, duševno, emocionalno**). I ovde se, kao i kod vršnjačkog zlostavljanja, javila ideja da je fizičko i psihičko nasilje neodvojivo.

„Zlostavljanje - žena se oseća inferiorno, nemoćno, kao da je ona kriva.“

Pored termina zlostavljanje upotrebljavan je i termin **maltertiranje**, koji je izgleda sinonim za zlostavljanje, jer se istovremeno pojavljuju. Termin **življavanje** takođe se nekoliko puta javio. U dve grupe pojavio se i termin **ponižavanje**.

U jednoj grupi prepoznato je da pored fizičkog i psihičkog zlostavljanja postoji i **zanemarivanje** Nenada. Nenadov otac troši novac na alkohol, a ne na zadovoljavanje detetovih osnovnih potreba. Nenad je takođe zanemaren jer ne dobija ljubav od svog oca. Ovo je jedna od retkih situacija da je zanemarivanje pomenuto kao izdvojen pojam.

Zanimalo nas je mišljenje učesnika o tome da li je zlostavljanje to što Nenad gleda kako otac tuče majku. Ovde je u svim grupama mišljenje bilo gotovo jednoglasno da jeste, i to **psihičko (duševno) zlostavljanje**.

„Zlostavljanje je kad Nenad gleda kako otac tuče majku, kao što je zlostavljanje kad moraš da gledaš rat.“

„Nenad bi voleo da ima složnu porodicu, a ako je nema, onda je to duševno zlostavljanje.“

Ova priča ostavila je dubok utisak na učesnike. Veliki broj njih govorio je o dugotrajnim psihičkim traumama i drugim posledicama nasilja (vidi poglavlje **Posledice zlostavljanja**). Smatrali su da Nenad **pati** zbog toga što gleda kako mu je majka **ugrožena**, a ne može da joj pomogne. To je najstrašnije u čitavoj priči – ta psihička patnja je teža od fizičkog zlostavljanja.

„Nenadu je teško zato što mora sve to da gleda, a ne može ništa da promeni - bespomoćan je.“

„Trpi, a ne može da pomogne.“

„Gore mu je da posmatra kad otac tuče majku nego kad tuče njega.“

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE

Nakon pročitane treće priče, o seksualnom zlostavljanju od strane porodičnog prijatelja, razgovarali smo sa decom šta ona prepoznaju da se loše dešava u toj priči. Utisak je da je ovo jedno od retkih pitanja gde se odgovori razlikuju od sredine do sredine. Naime, u Sjenici, Prijepolju, Priboju i Novom Pazaru deca su odmah identifikovala seksualno zlostavljanje kao ono što se događa. Učesnici u Tutinu (mlađa grupa), Novoj

Varoši i Raškoj govorili su o različitim oblicima lošeg ponašanja, čak i o zlostavljanju, ali ne odmah o seksualnom zlostavljanju. Utisak je da nije reč o tome da deca iz poslednje tri opštine ne prepoznaju seksualno nasilje, nego da im je neprijatno da ga tako nazovu.

Prijatno nas je iznenadilo da su deca i mladi u čak sedam grupa odmah identifikovali da ono što se loše dešava jeste **seksualno zlostavljanje** Maje od strane prijatelja njenog oca:

- Maja je seksualno zlostavljana od strane tatinog prijatelja.
- Čika Marko seksualno zlostavlja Maju.
- Čika Marko je zlostavlja, a ona to ne zna.
- Čika Marko zlostavlja Maju seksualno, a ona ne zna šta da radi.
- Maja ne želi da priča roditeljima jer je seksualno zlostavljana.

„Narušen je njen intimni život.“

U još dve grupe ponašanje Marka je okarakterisano kao **zlostavljanje**, ali nije navedena reč „seksualno“:

- Zlostavljanje.
- On Maju pomalo zlostavlja, radi nešto što ne bi smeo.

U nekim grupama (naročito sa mladima u Novom Pazaru) ovakvo ponašanje odmah je nazvano **pedofilijom**:

- Loše je to što je pedofil napada.
- Psihički je problem kod Marka, verovatno je pedofil.

Postavili smo pitanje kakva je razlika između pedofilije i seksualnog zlostavljanja. Dobili smo sledeće odgovore:

- Pedofilija je seksualno zlostavljanje dece.
- Pedofilija je jedan vid seksualnog zlostavljanja.
- Možda mu se ne sviđaju starije žene već deca.
- Drugo je žena, drugo je maloletno dete.

I u grupama gde se nije pominjala pedofilija, odmah nakon pročitane priče Markovo ponašanje je okarakterisano kao bolesno, sa psihičkim problemima. Smatramo da, iako se pedofilija donekle izjednačava sa seksualnim zlostavljanjem, kao i

kod vršnjačkog nasilja postoji tendencija da se ovakvo ponašanje „opravda” psihičkim poremećajem.

U onim grupama gde nije odmah prepoznato seksualno zlostavljanje, učesnici su smatrali da je loše **Markovo ponašanje** prema Maji, jer to nije ponašanje koje starija osoba i porodični prijatelj treba da ima prema maloletnoj devojčici:

- To što joj on donosi poklone i što dolazi kod nje kad je sama.
- Prijatelj porodice se ponaša tako da je Maji neprijatno i ona se oseća glupo što se on njoj obraća i govori kao da želi intimni kontakt sa njom.
- Maja misli da je on mazi, on je samo prijatelj, to može da bude opasno.
- Gleda je na drugačiji način, a treba da je gleda kao devojčicu.
- U redu je da on priča, ali ne kad su sami.
- On može negde da je odvede jer mu ona veruje.
- On ne bi smeo to da radi.

„Nijedan čovek to ne bi smeo da kaže devojčici.”

Takođe, oni smatraju da se Maja **plaši** onoga što joj se dešava, kao i još većeg nasilja:

- Strah.
- Marko je plaši.
- Čim je njegov dolazak tajna, znači da se sprema nešto sumnjivo, zato se Maja plaši.
- Ona se plaši da je ne siluje.

Maja se takođe **sramoti** zbog onoga što joj se dešava. Kasnije ćemo videti da je to jedna od glavnih razloga zašto okleva da se nekom obrati:

- Maja je posramljena, ne sme da kaže roditeljima jer se boji da joj neće poverovati.
- Maju je sramota da kaže.

Ono što se takođe loše desilo jeste da je Marko **izigrao** Majino **poverenje**:

- Maja je imala poverenja u Marka kao ujaka ili strica i nije to očekivala od njega.

U onim grupama gde seksualno zlostavljanje nije spontano identifikovano postavili smo pitanje

kakva je ovo vrsta zlostavljanja. U svim grupama dobili smo odgovor da je reč o **seksualnom zlostavljanju**, gotovo jednoglasan. U jednoj grupi upotrebljen je i sinonim **intimno zlostavljanje**.

Međutim, u nekoliko grupa (Tutin, Sjenica, Raška) postojala je dilema da li su sve radnje koje Marko vrši u stvari seksualno zlostavljanje, ili samo **uvod u zlostavljanje**, odnosno **psihičko zlostavljanje**:

- To je početni nivo seksualnog zlostavljanja, blaži vid.
- To je seksualno zlostavljanje, pošto je već počeo da je dodiruje.
- Ovo nije sami seksualni čin, ovo je podsticanje na bludne radnje.
- Bludne radnje prethode seksualnom zlostavljanju.
- Seksualno zlostavljanje nije samo polni odnos ili oralni seks, kao što se misli, to su predrasude.
- Seksualno zlostavljanje je i silovanje i dodirivanje, stavljanje u krilo.

Dok su u većini grupa devojčice bile mišljenja da je svako zadiranje u intimni prostor zlostavljanje, dečaci su smatrali da seksualno zlostavljanje predstavljaju „teže” radnje. Ipak, u nekim grupama i same devojčice su bile podeljenih mišljenja.

Čini se da granicu između onoga što nije i što jeste zlostavljanje čini **fizički kontakt**. Ovo je donekle analogno shvatanju fizičkog i psihičkog nasilja: fizičko nasilje je „realnije, opipljivije”, jer postoje fizičke posledice i mogu se opisati fizičke radnje koje do njih dovode. Kod verbalnog nasilja nema ni fizičke posledice ni same radnje koja do nje dovodi. Kod seksualnog zlostavljanja, čini nam se da našim ispitanicima postojanje fizičkog akta, **posezanja u intimu** (stavljanje Maje u krilo, milovanje) daje „opravdanje” da takvo zlostavljanje nazovu seksualnim.

Istovremeno, imali su teškoću da seksualnim zlostavljanjem nazovu nešto gde nema samog seksualnog čina, tj. silovanja.

Zaključili smo da, kao i u opštoj populaciji, izvestan broj ljudi smatra seksualnim zlostavljanjem samo silovanje. Ostali vidovi seksualnog zlostavljanja (opaske sa seksualnim sadržajem, dodirivanje, izlaganje seksualnom sadržaju itd.) prepoznaju se kao nešto što je loše i zadiranje u intimu, ali se ne naziva seksualnim zlostavljanjem.

DEFINISANJE I VRSTE ZLOSTAVLJANJA

DEFINICIJA

Zanimalo nas je kako učesnici definišu zlostavljanje dece. Pitali smo ih kako bi svom vršnjaku opisali, definisali šta je to zlostavljanje dece. Učesnicima je bilo teško da daju definiciju. Veliki broj odgovora u stvari se odnosio na to koja se sve ponašanja mogu nazvati zlostavljanjem i podelu tipova zlostavljanja. Manji broj predstavljao je definiciju zlostavljanja.

Među tim odgovorima veliki je broj onih koji su zlostavljanje (na naše prijatno iznenađenje) okarakterisali kao **ugrožavanje dečijih prava**. U ovu grupu opisa spada i **kršenje** odnosno **uskraćivanje potreba deteta**. U jednoj grupi zlostavljanje je opisano kao **neuvažavanje dečijeg mišljenja**. Interesantan opis, koji takođe spada u ovu grupu, bio je da je zlostavljanje kada **dete ne može da radi šta rade i ostala deca**.

„Zlostavljanje je narušavanje prava dece, pokazivanje snage i uskraćivanje potreba.“

Druga, takođe učestala, grupa opisa odnosila se na zlostavljanje kao **primoravanje deteta da radi ono što ne želi ili nije u stanju**.

„Zlostavljanje je primoravanje na nešto protiv volje deteta ili njegovih mogućnosti.“

VRSTE ZLOSTAVLJANJA

Veliki broj pokušaja definisanja zlostavljanja dece u stvari se odnosio na nabrojavanje oblika zlostavljanja i njihovu klasifikaciju. Postavljali smo i pitanje koje sve vrste zlostavljanja postoje. Pokušaćemo da primere zlostavljačkog ponašanja klasifikujemo prema kategorijama koje su ispitanici naveli. Najveći broj navedenih primera zlostavljanja odnosi se na **psihičko zlostavljanje**, verovatno zbog toga što su sami ispitanici često svedoci ili žrtve takvog zlostavljanja.

Osnovne vrste zlostavljanja su:

- Fizičko zlostavljanje
  - o Udaranje
  - o Šamaranje
  - o Fizičko kažnjavanje
  - o Mučenje - fizički napadi

„Fizičko zlostavljanje nije način za vaspitanje, iako mu se najčešće pribegava u tom procesu.“

- Psihičko zlostavljanje
  - o Sramoćenje
  - o Vređanje, omalovažavanje, ponižavanje, „ubijanje u pojam“ (često)
  - o Kažnjavanje, uskraćivanje slobode, ograničavanje kretanja (od strane roditelja - često)
  - o Pretnje, zastrašivanje, ucenjivanje (često)

„Izazivanje straha je isto zlostavljanje.“

- o Eksploataisanje, iskorišćavanje
- o Uznemiravanje
- o Zlostavljanje telefonom
- o Kada dete gleda nasilje nad majkom

Sramoćenje tj. zlostavljanje pred drugima je izvestan broj grupa izdvojio kao poseban oblik zlostavljanja. Ono pored dimenzije da učini neposrednu štetu žrtvi ima za cilj i da žrtva bude osramoćena, izvrgnuta ruglu i odbacivanju od strane ostalih. Okolina koja nije učestvovala u samom zlostavljanju doprinosi njemu time što posmatra i što je svedok zlostavljanja nekoga. Sama sramota često ima teže posledice nego samo psihičko ili fizičko zlostavljanje. Manje je strašno ako neko dobije batine nego ako okolina zna da je dobio batine.

Drugi oblik zlostavljanja koji treba izdvojiti je **„ubijanje u pojam“**. Ovaj termin korišćen je da u prvoj i drugoj priči opiše šta se dešava žrtvama zlostavljanja. U jednoj grupi ponuđen je kao definicija zlostavljanja, u drugim je naveden kao oblik zlostavljanja. Radi se o uništavanju samopouzdanja osobe, omalovažavanju njegovog mišljenja i potreba, tako da dete počinje da veruje da je zaista manje vredno, da je krivo za ono što mu se dešava i da zaslužuje zlostavljanje.

Pretnje i ucene najčešće su deo drugih vrsta zlostavljanja ili uvod u zlostavljanje. Marko ucenjuje Maju da ne sme nikom da kaže da je dolazio. Jači dečaci prete mlađima da će ih zlostavljati.

- Seksualno zlostavljanje
  - o Seksualno uznemiravanje
  - o Dodirivanje, stavljanje u krilo
  - o Silovanje

Pod **seksualnim zlostavljanjem** podrazumevali su radnje koje je Marko radio Maji, kao i silovanje. Seksualno uzmeniravanje u stvari je uvod u seksualno zlostavljanje. Samo u jednoj grupi pojavilo se tumačenje da je seksualno zlostavljanje vid fizičkog zlostavljanja, a ne posebna kategorija.

- Zanemarivanje
  - o Nedostatak pažnje
  - o Uskraćivanje roditeljske ljubavi
  - o Različita ljubav roditelja prema deci

Ovu kategoriju uveli smo naknadno u toku pisanja izveštaja. **Zanemarivanje** nikada nije tako nazvano, ali određeni navedeni postupci očito predstavljaju oblike zanemarivanja.

- Ratno nasilje
  - o U ratovima fizički i seksualno zlostavljaju decu

Ratno nasilje naročito je pominjano u Raškoj, mada se kao oblik masovnog nasilja pominjalo i u drugim sredinama.

- Vršnjačko zlostavljanje
  - o Maltretiranje slabijih od strane jačih
  - o Pritisak vršnjaka da se počne sa drogom, alkoholom

Vršnjačko zlostavljanje takođe nije tako nazvano od samih učesnika. Uveli smo ovu kategoriju jer se jedan broj primera odnosio na maltretiranje od strane vršnjaka (kao u prvoj priči). Naš utisak je da se u nekim sredinama vršnjačko nasilje već prihvata kao svakodnevna pojava. Stoga se ne izdvaja posebno kao oblik zlostavljanja.

Nasuprot tome, zanimljivo je da su deca i mladi ipak **pritisak vršnjaka** da se počne sa rizičnim ponašanjem, „uvlačenje u loše društvo“, označili kao oblik zlostavljanja.

- Zlostavljanje od strane nastavnika

U svakoj grupi navedene su različite vrste psihičkog, pa i fizičkog nasilja od strane nastavnika prema deci. Ovaj oblik nasilja biće detaljnije obrađen u poglavlju **Ko su zlostavljači**.

ZLOSTAVLJANJE ILI NASILJE?

Zanimalo nas je da li naši ispitanici prave razliku između termina i pojave zlostavljanja i nasilja. Ovo pitanje postavili smo nakon razgovora o pri-

či o nasilju u porodici. Želeli smo da vidimo da li učesnici prave razliku između zlostavljanja deteta i nasilja nad majkom.

U skoro svakoj grupi dobili smo različite „definicije“ nasilja. Zlostavljanje je definisano nešto sličnije među grupama. Pojavilo se nekoliko „teza“ u objašnjavanju razlika između nasilja i zlostavljanja. **Tabela 3** slikovito prikazuje identifikovane razlike i sličnosti između nasilja i zlostavljanja. Detaljan opis dat je u daljem tekstu.

1. Nasilje je fizičko, zlostavljanje je psihičko

Ovo mišljenje je preovladavalo. Većina odgovora u Tutinu, Priboju, Novoj Varoši, Novom Pazaru i Raškoj odnosila se na ovakvo definisanje nasilja:

- Nasilje je fizičko zlostavljanje, a zlostavljanje je psihičko zlostavljanje.
- Nasilje je tuča između roditelja i dece, drugova.
- Fizičko zlostavljanje na ulici.
- Nasilje je kad neko nekog napada, tuče, provocira.
- Nasilje: tuče, ubistvo, maltretiranje.
- Bitka, dranje.
- Nasilje u porodici - fizičko zlostavljanje.
- Nasilje je fizičko zlostavljanje i ne mora da zlostavlja poznata osoba.

„Nasilje više liči na fizičko, a zlostavljanje može biti druge vrste.“

„Nasilje je fizička radnja zbog koje i duša trpi.“

„Zlostavljanje je ključanje u zdrav mozak.“

2. Nasilje je ozbiljnija, ekstremnija forma zlostavljanja, sa težim posledicama

Često se javljao i odgovor (Prijepolje, Tutin, Nova Varoš) da nasilje može biti isto što i zlostavljanje, ali u ekstremnijoj formi, sa težim posledicama:

- Isto je što i zlostavljanje.
- Nasilje je vrsta zlostavljanja - fizičko i psihičko.

Tabela 3. Razlike između nasilja i zlostavljanja

NASILJE	ZLOSTAVLJANJE
Fizičko	Psihičko
Ozbiljnije, ekstremnije	Blaže
Brzo	Dugotrajno
Nad grupom	Nad pojedincem
Dve ravnopravne strane	Jači nad slabijim
Seksualno	Seksualno
„Na silu“	

- Zlostavljanje je manje od nasilja.
- Nasilje je teže od zlostavljanja.
- Nasilje je ozbiljnije i teže (rat, fizičko nasilje).
- Nasilje je ubijanje.
- Nasilje se završava ubistvom ljudi.
- Nasilje je brzo ubistvo i ostavlja teže posledice nego zlostavljanje.
- Nasilje ima za cilj da neko nestane sa lica zemlje.

3. Nasilje je brzo, zlostavljanje je dugotrajno

Nasilje se može desiti od strane nepoznatih osoba, bez prethodnog uzroka, bez „predumišljaja“ i bez prethodno zamišljenog cilja da žrtva pati. Sa druge strane, zlostavljanje ima za cilj da osoba dugotrajno pati. Dešava se od strane bliske (mada ne uvek), poznate osobe, koja „uživa“ da nanosi patnju žrtvi. Ovom objašnjenju naročito je puno vremena posvećeno u grupi dece u Novoj Varoši:

- Zlostavljanje uvek mora imati „uvod“, uzrok, a nasilje ne mora.
- Zlostavljanje nema za cilj uništenje, već ga teraju da pati, ponižavaju ga.
- Nasilje može biti od nepoznate osobe, zlostavljanje može biti i psihičko i fizičko i od poznate osobe.
- Zlostavljanje je u porodici.
- Dečko i devojka – zlostavljanje.

4. Nasilje je nad većim brojem ljudi, a zlostavljanje nad pojedincem

Izvestan broj učesnika reč „nasilje“ povezivao je sa masovnim napadima, a „zlostavljanje“ sa

ugrožavanjem pojedinca. Ovi odgovori javili su se u Sjenici i Novoj Varoši.

- Nasilje je širi pojam, vrši se nad većim brojem ljudi, ono je ozbiljnije i teže (rat, fizičko nasilje).
- Nasilje je u odnosu na grupu ljudi, a zlostavljanje je vid nasilja nad jednom osobom.
- Nasilje je trgovina belim robljem.

5. Nasilje je suprotstavljanje dve ravnopravne strane, zlostavljanje je od strane jačeg nas slabijim

Ovakvo tumačenje, koje se nama učinilo kao najbliže naučnom tumačenju razlike između nasilja i zlostavljanja, dao je samo jedan učesnik u Novom Pazaru:

„U nasilju se dve strane suprotstave, a zlostavljanje je kad jači nad slabijim vrši pritisak - prisilu.“

6. Zlostavljanje je seksualno

U nekoliko grupa (Sjenica, Raška), nasuprot nasilju koje se smatra fizičkim zlostavljanjem, učesnici pod zlostavljanjem pre svega podrazumevaju seksualno zlostavljanje. To je prvo na šta pomisle kad čuju reč zlostavljanje:

- Zlostavljanje je seksualno iskorišćavanje.
- Zlostavljanje je seksualno nasilje.
- Silovanje.

7. Nasilje je seksualno zlostavljanje

Međutim, postojalo je i suprotno viđenje. U tri grupe (Sjenica, Prijepolje, Novi Pazar) izvestan broj odgovora karakterisao je nasilje kao seksual-

no zlostavljanje. Ovaj odgovor donekle se graniči sa onim da je nasilje ekstremnija forma zlostavljanja sa težim posledicama:

- Nasilje je seksualno iskorišćavanje mladih.
- Silovanje.
- Seksualno nasilje.

8. Nasilje je prisiljavanje

Manji broj učesnika (Prijeplje, Raška), na osnovu porekla same reči nasilje („na silu“) smatrao je da nasilje predstavlja prisiljavanje na nešto protiv svoje volje. Izvestan broj primera odnosio se na prisiljavanje dece od strane roditelja da donose određene odluke:

- Nasilje je kad radiš nešto protiv svoje volje.
- Prisiljavanje.
- Proganjanje.
- Kad nešto moraš da uradiš.

„Nasilje je kad teraš nekog da upiše muzičku školu, a on bi voleo da se bavi sportom.“

„Narušavanje moje privatnosti (čitavanje mog dnevnika) je nasilje.“

Zapravo, za svaku od prvih sedam grupa odgovora javila su se i pojedinačna suprotna mišljenja. To nas navodi na zaključak da ne postoji jedinstven pogled na nasilje i zlostavljanje i da su za većinu ta dva pojma vrlo slična, s tim što je nasilje nešto što je strašnije.

UČESTALOST ZLOSTAVLJANJA DECE

Nakon identifikacije i podele zlostavljanja dece, pitali smo učesnike koliko je po njihovom mišljenju učestalo zlostavljanje dece u njihovoj sredini i koji oblici zlostavljanja su najčešći.

Učesnici su smatrali da je najčešće **psihičko** (duševno, moralno) zlostavljanje, zatim **fizičko**, dok je **seksualno** nešto ređe.

„Psihičko, ono se ne vidi a najviše boli.“

U jednoj grupi pojavilo se mišljenje da je seksualno najčešće kad su u pitanju devojčice, a fizičko kad su u pitanju dečaci. Ponovo se u nekoliko

grupa javilo i mišljenje da su fizičko i psihičko često **neodvojivi**, tako da se i njihova učestalost prepliće.

Kad je reč o učestalosti, većina učesnika je smatrala da je svako dete bar jednom bilo žrtva psihičkog ili fizičkog zlostavljanja:

- Svako dete je bar jednom bilo žrtva zlostavljanja.
- Svako dete je bar jednom bilo istučeno.

Kada je reč o različitim oblicima najčešćeg, psihičkog zlostavljanja, **svako dete** ga doživljava:

- Svako dete - uskraćivanje slobode. (jednoglasno)
- Svako dete doživljava psihičko zlostavljanje.

Kada je reč o zlostavljanju uopšte, uključujući sve oblike, najčešći odgovor bio je da zlostavljanje doživljava **svako drugo dete**, odnosno 50% dece. U manjem broju grupa smatrali su da je taj procenta i veći, oko 70%. U dve grupe smatrali su da je nešto manji, tj. da svako treće dete doživljava zlostavljanje.

Kad je reč o težim oblicima zlostavljanja, pre svega fizičkog, učestalost je manja. Većina odgovora bila je **svako deseto dete**. Nešto manji broj odgovora odnosio se na opseg od svakog petog do svakog sedmog deteta. U jednoj grupi javilo se mišljenje da svako deseto dete doživljava teško zlostavljanje.

U četiri grupe odgovor na ovo pitanje bio je da se to **ne zna**, jer se o tome ne priča:

- Ima mnogo dece.
- Mnogo više dece nego što mislimo.

„Mi ne znamo šta se dešava, jer se o tome ne priča.“

PORICANJE POSTOJANJA ZLOSTAVLJANJA

Naš je utisak da izvestan broj učesnika u skoro svakoj grupi, negde i većinski, nije prihvatao da se zlostavljanje dece odigrava oko njih, da to može biti i njihov problem. U toku diskusije nakon pročitanih priča, ili u toku razgovora o učestalosti i vrstama zlostavljanja, javilo se nekoliko vrsta „odbrambenih“ odgovora.

Najeksplicitniji odgovor u tom smislu bio je da „takvih slučajeva“ (poput onih koji su navođeni u

pričama) u njihovoj sredini **nema**. Ovo se naročito odnosilo na teže oblike zlostavljanja – porodično nasilje:

- To se kod nas ne dešava.
- Ovde toga nema.
- Naš grad je miran grad i svi su u dobrim odnosima.

Drugi oblik „bega“ od ovakvih događaja bio je njihovo smeštanje na druga mesta ili u druge društvene grupe:

- Romi češće zlostavljaju svoju decu. Ili:
  - Kod nas ima manje zlostavljanja nego na Zapadu.
  - U većim gradovima ima više nasilja nego u malim mestima.
  - U malim gradovima ljudi se međusobno poznaju i ne žele jedni druge da povrede.

Treći način poricanja postojanja ovog problema bilo je umanjivanje njegovih posledica od strane pojedinih učesnika. Nakon pročitanih priča, na pitanje šta se loše dešava i da li je to zlostavljanje, javljali su se sledeći odgovori:

- Čvrga i nije zlostavljanje. (*Vršnjačko nasilje*)
- Ovo nije zlostavljanje. Da bi neko zlostavljao, treba da te maltretira. (*Vršnjačko nasilje*)
- Nenad doživljava stres. (*A ne zlostavljanje, porodično nasilje*)
- Ovo nije seksualno zlostavljanje, to su bludne radnje, uvod u zlostavljanje. (*Seksualno zlostavljanje*)
- On Maju pomalo zlostavlja. (*Seksualno zlostavljanje*)

Na kraju jedne grupe, jedan učesnik je priznao:

„Lako je govoriti o nasilju koje se događa negde daleko, kad se ne tiče nas i kad se ne događa nama. Teško je govoriti o nasilju koje se dešava u svojoj porodici.“

UZROCI ZLOSTAVLJANJA

U razgovoru sa učesnicima, pokušali smo da pronađemo odgovor na pitanje zašto dolazi do zlostavljanja, zašto se to događa.

VRŠNJAČKO NASILJE

Još ranije smo rekli da se veliki broj odgovora na pitanje šta se loše dešava Elvisu svodio na opravdavanje Dina. Najslabiji, gotovo jedinstveni odgovori u svim grupama postignuti su upravo na ovo pitanje.

U svim grupama većina je smatrala da je Dino **ljubomorani** na Elvisa, tj. **zavidi mu** jer je on dobar đak, primernog vladanja, omiljen kod drugova i devojčica. Pošto Dino to nije, on pokušava da nasiljem nad Elvisom pokaže svoju snagu i moć:

- Dino je ljubomorani na Elvisa.
- Dino želi da pokaže da je jak.
- Elvis je miran i svi u razredu misle da je on bolji od Dina, pa on hoće da promeni situaciju.
- Dino na ovaj način dokazuje svoju snagu i moć.
- Zato što Dino želi da „osvaja prostor silom“.
- Želi da pokaže ko je glavni.

Još jedan od razloga zbog kojeg Dino zlostavlja Elvisa je to što Dino živi u **nepotpunoj porodici**. Ovo deluje dvojako: sa jedne strane, Dino **ima kompleks** što nema oca, ljubomorani je i zbog toga što Elvis ima oba roditelja. Sa druge, pošto nema oca, majka ne može sa njim da izađe na kraj, on je prepušten ulici, **loše vaspitan**. Neki od odgovora koji opisuju ovaj razlog Dinovog ponašanja bili su:

- Dino nema celu porodicu, prepušten je ulici.
- Razmažen je.
- Dino nema jednog roditelja pa na ovaj način pokušava da zaboravi na taj svoj nedostatak.
- Leći komplekse.
- Dino nema oca, svoj bes iskaljuje nad Elvisom.
- Dinova mama nije preduzela ništa da promeni njegovo ponašanje.
- Nema oca, nema kontrolu od strane majke.
- Roditelji ne mogu da izađu na kraj sa nekom decom.
- Možda roditelji nemaju razumevanja za dečake.

Učesnici su stekli utisak da sama činjenica da Dino živi samo sa majkom znači da majka nije u

stanju (ne stiže) istovremeno da sama vaspita dete i da obezbedi sve što je detetu potrebno. To jest, Dino je **zanemaren**:

- Deca se ne rađaju zla, verovatno je bio zanemaren i nedovoljno vaspitan.
- Zato što živi sa majkom, ne posvećuje mu se dovoljna pažnja.
- Dino ima probleme, nedostatak pažnje u porodici.

Osim toga (iako to u priči nije spomenuto), učesnici su zaključili da se Dino ponaša tako kako se ponaša jer je **zlostavljan** od strane oca i da je to možda bio razlog razvoda roditelja (u priči ne postoji detalj o razvodu), ili da ga zlostavlja majka jer je nervozna zbog siromaštva i nemogućnosti da sve postigne:

- Dino je besan na nekog drugog i to iskaljuje na Elvisu.
- Dino ima odbrambeni mehanizam.
- I on sam je u kući maltretiran i zlostavljan.
- Nedostatak ljubavi, zbog razvoda, možda je i njega ranije neko zlostavljao.

Dino je **naučio** samo na takav način rešavanja problema, i primenjuje ga na Elvisu:

- Možda se u Dinovoj porodici problemi rešavaju na taj način.
- Onako kako se ponašaju prema Dinu kod kuće, on se tako ponaša u školi.
- Zbog nervoze i agresivnosti odraslih čiji model ponašanja usvajaju deca i mladi.

Ipak, na pitanje da li se **sva deca koja nemaju jednog roditelja** ponašaju kao Dino, dobili smo odrećan odgovor:

- Nisu sva deca kao Dino, neka su veselija od onih sa oba roditelja.
- Ja imam druga koji živi samo sa majkom i uvek je veseo i nasmejan.

A zašto Dino zlostavlja baš Elvisa? Zato što je Elvis **fizički slabiji** od Dina i nije navikao na konflikte:

- Ovo je klasična situacija gde jači i stariji napadaju mlade i slabije.
- Jači kao da vladaju nad slabijima.
- Zato što je Elvis mali i slab.

- Zlostavljani su oni koji ne umeju da se brane.
- Zato što je Elvis miran, da je drugačiji on bi se suprotstavio.

„Ološi pritiskaju mlade, a oni moraju da trpe.“

„Što ne diraš nekog ravnog sebi?“

Manji broj učesnika smatrao je da i Dinov **karakter** (nasledne osobine) ima uticaja na njegovo nasilno ponašanje:

- Porodica je primarni faktor koji utiče na ponašanje, ali ima veze i karakter.
- Nasleđe, karakterna osobina.

NASILJE U PORODICI

Kad je reć o nasilju u porodici, u većini grupa učesnici su smatrali da je **alkohol** glavni „krivac“ za pojavu nasilja:

- Otac ispoljava bes zbog alkohola.
- Otac zbog alkohola nije svestan da ih povređuje.

Međutim, smatraju i da ovakvo zlostavljanje postoji i u porodicama gde nema alkoholizma:

- Da otac nije alkoholićar, možda bi bilo bolje, ali ne mora da znaći.
- Nasilje može da se dešava i u porodicama gde otac nije alkoholićar.
- Alkohol je uzrok u većini, mada ima ljudi koji nisu alkoholićari, a zlostavljaju.

Navođeni su i drugi mogući uzroci za oćevo nasilno ponašanje. I ovde se pojavilo shvatanje da neko ko je **u detinjstvu bio ųrtva** nasilja može da takav naćin ponašanja prenese na svoju porodicu:

- Nenadov otac je verovatno zlostavljan u detinjstvu od svoje porodice, pa on to prenosi na Nenada i svoju ųenu.
- Takvo ponašanje može da se dešava i ako je neko nervozan, siromašan, ima probleme na poslu ili je nezadovoljan svojim ųivotom.

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE

Kada je reč o seksualnom zlostavljanju, prve reakcije nakon pročitane priče bile su dvojake. U većem broju grupa učesnici su smatrali da Marko zlostavlja Maju zato što je duševno poremećen, pedofil. Ova tumačenja bila su najprisutnija u Novom Pazaru i Raškoj:

- To nije normalno ponašanje odrasle osobe.
- Mislim da je on bolestan.
- Psihički je problem kod Marka, verovatno je pedofil.

„Taj čovek nije normalan, njemu se nešto desilo pa za utehu nije našao nekog svojih godina, nego devojčicu koja je 6. razred, da mu ona bude devojka.“

Druga grupa reakcija odnosila se na to da je Marko verovatno neoženjen (u priči nije precizirano), seksualno neiživljen, pa je našao „utehu“ u Maji:

- Glavni problem je u Marku, verovatno je seksualno neiživljen.

U oba slučaja imamo utisak da je učesnicima bilo teško da poveruju da jedna „normalna“ osoba može da radi tako nešto zato što ima moć nad detetom. Imali su potrebu da pronađu neko opravdanje za takvo ponašanje, ili da ga smeste u domen nenormalnog.

UZROCI ZLOSTAVLJANJA UOPŠTE

Nakon diskusije o sve tri priče nastavili smo razgovor o zlostavljanju dece uopšte. Ponovo smo pitali zašto neki ljudi zlostavljaju decu. Svi odgovori mogu se svrstati u nekoliko grupa:

Ljudi zlostavljaju decu jer su **fizički jači**. Ovaj razlog se pojavio i kod priče o vršnjačkom nasilju:

- Jači, krupniji, njima niko ne može ništa jer su jaki.

Da li su samo fizički jači? Ne samo to, oni imaju i **moć nad decom**, zato što su odrasli, predstavljaju **autoritete** i/ili zato što im **deca veruju**:

- Može im se.
- Neke osobe pokušavaju da same sebe uzvise pred drugima, dokazuju svoju moć i status u društvu.

- U ove ljude se ne sumnja.
- Imaju autoritet.
- Oni su moćniji od dece, nalaze se na nekom položaju i niko im ništa ne može.
- Situacije se dešavaju npr. zbog zloupotrebe poverenja (*Majin slučaj*).

„Roditelji smatraju: ‘Ti si moje vlasništvo i ja imam pravo da radim šta hoću sa tobom’.“

Problemi u porodici, **loša finansijska situacija**, rađaju nervozu. Deca su najslabija i na njima se „lome kola“:

- Problemi u porodici kao uzrok zlostavljanja dece. Deca su najmlađa i na njima se svi iskaljuju.
- Loša finansijska situacija izaziva nervozu i agresivnost roditelja.

Kada nekom **nedostaje ljubav i pažnja**, ima neki problem, sveti se na deci jer su najslabija:

- Ako nekome nešto nedostaje, to rađa agresivno ponašanje.
- Imaju prazninu u sebi koju pokušavaju da nadoknade.
- Ljubomorni su.

„Problemi izazvani drugim stvarima leče se kroz zlostavljanje nad slabijima.“

Zlostavljači su i sami bili **žrtve zlostavljanja u detinjstvu**:

- Oni su to sami pretrpeli, pa se istresaju na deci.
- Nisu imali srećno detinjstvo, pa šikaniraju decu.

„Kad sam mogla ja da trpim i ništa mi ne fali, možeš i ti.“

Decu zlostavljaju **mentalno poremećene osobe**:

- Pijani i bolesni zlostavljaju decu.
- Nenormalni zlostavljaju decu.

Neki zlostavljači prosto **žele da nanesu zlo** deci i time se „zadovoljavaju“:

- Da bi im naneli zlo.

- Zbog mržnje prema detetu.
- Zadovoljavaju se.
- Zlostavljanje je način ili put na koji hoće ta osoba da ispolji svoja trenutna osećanja koja su u njoj, jer se ona isto tako oseća.

IMA LI OPRAVDANJA ZA ZLOSTAVLJANJE?

Da li postoji opravdanje za nasilno ponašanje? O ovoj temi najviše smo razgovarali u slučaju **vršnjačkog nasilja**. Iako postoje mogući uzroci zbog kojih je Dino nasilan, to mu **ne daje za pravo** da zlostavlja slabije od sebe. Ovaj stav imala je većina učesnika u svim grupama. U nekim grupama ovaj stav je jednoglasno izrečen (Priboj, Novi Pazar):

- Ne može biti opravdano ni u jednom slučaju.
- Nije opravdano, iako ima nekih problema, mora da bude razuman i ne vrši nasilje.
- Nije opravdano da se neko loše ponaša zbog toga što je bio zlostavljan.
- Ne treba da uzvratil silom, nego da se nekom obrati.

„Svako treba da se stavi na Elvisovo mesto, pa da vidi kako se on oseća.“

Ipak, izvestan broj učesnika smatrao je da Dinovo ponašanje može biti opravdano time što je možda on sam **zlostavljan u porodici**:

- Možda ima razloga za ovakvo ponašanje. Zlostavljanje u porodici može biti opravdanje.
- Opravdano je, jer je možda naučio tako da komunicira.
- Postoji opravdanje jer on mora negde da se „isprazni“
- Dino nije kriv za to što se dešava.

Eksplisitno navedeno kao donekle moguće opravdanje samo u grupama u Raškoj bilo je i mogućnost da je neko Dina prvi napao, tj. da se Dino **sveti** za nešto što mu je učinjeno:

- Ako je njega neko napao, pa se brani - i da i ne (osveta).
- Ako je Dino bio izazvan, ali ne bi bio izazvan u svakoj školi.

- Dinu je bilo teško zbog prebačaja u drugu školu jer možda nije bio kriv.

Postoji i opravdanje ako je Dino **mentalno poremećen**. Ovo objašnjenje takođe se retko javljalo:

- Opravdano je ako Dino nije normalna osoba.

Zanimalo nas je i da li je Elvis na neki način izazvao ili zaslužio takvo ponašanje. U svega nekoliko grupa (Prije polje, Novi Pazar, Nova Varoš) postojalo je mišljenje da je Elvisovo **nereagovanje** doprinelo još većem i dugotrajnijem nasilju. Elvis nije trebalo da pokaže da je **slabiji**:

- Loše je što Elvis nije reagovao na provokacije.
- Elvisu nedostaje hrabrost.
- Oni koji mogu da uzvrate nisu žrtve.
- Zlostavljeni su oni koji ne umeju da se brane.
- Elvis je previše miran, da je drugačiji on bi se suprotstavio.

„Elvis je ‘kriv’ zbog toga kako se postavio u društvu, sitan i mali, povučen tip, trebalo je da bude otvoreniji i opušteniji i da se prilagođava sredini.“

Kad je reč o nasilju u porodici, dileme nema.

Nenad ni na koji način **nije kriv** za ono što mu se dešava, niti ima **opravdanja** za očevo ponašanje.

Što se seksualnog zlostavljanja tiče, većina je mišljenja da Markovo ponašanje nema opravdanja. Tako nešto odrastao čovek ne sme da radi devojčici:

- On ne bi smeo to da radi.
- Nijedan čovek to ne bi smeo da kaže devojčici.

Međutim, bilo je mišljenja da je i Maja, kao i Elvis, doprinela nastavku zlostavljanja time što se nikom **nije obratila**:

- Možda jeste time što nije nikome rekla od početka.

ZNACI I POSLEDICE ZLOSTAVLJANJA

ZNACI

Učesnici su naveli izuzetno velik broj mogućih posledica i znakova zlostavljanja dece. Ipak, svi oni se mogu grupisati u konačan broj kategorija koje su se ponavljale u svakoj grupi.

Kako se može prepoznati da neko dete preživljava zlostavljanje, koji su znaci? U svim grupama gotovo je postojao konsenzus da dolazi do **promene u ponašanju**.

Ova promena ide pre svega (najveći broj odgovora u svim grupama) ka **povlačenju u sebe**:

- Dete je povučeno, tiše, ćutljivo.
- Beži od stvarnosti.
- Postaje samo sebi dovoljno.
- Prestaje da se druži sa svojim drugovima.
- Kada ga neki drug pozove da negde odu, on neće.
- Ni sa kim se ne druži, izbegava društvo.

Dete takođe postaje **uplašeno** i **nepoverljivo** prema svima:

- Uplašeno.
- Ne sme da ode kući kada dobije lošu ocenu.
- Plaše se da uđu u sukob.
- Retko pominje privatni život.
- Zaćuti kada se pomene porodica.
- Kada se priča o maltretiranju, oni se povlače.
- Možda menja temu zato što je to bolno.
- Ako je u pitanju incest, deca su preplašena, gube poverenje u ljude.
- Izbegava fizički kontakt.
- Deca nemaju poverenja.
- Osećaju se prljavo.
- Ne svlači se na času fizičkog vaspitanja.
- Prisustvo nasilnika se može videti po uznemirenosti deteta žrtve.

Ako je zlostavljano, dete često počinje da **popušta u školi**:

- Nekada je bio dobar đak, a sada više ne razgovara sa ostalima.

- Popušta u školi.
- Beži iz škole.

Može postati **agresivno prema drugima**, slabijima od sebe:

- Ako u kući neko nije dobar prema njemu, onda on vređa druge.
- Postaje nasilan prema drugima.
- Agresivnost.
- Zlostavljanje vršnjaka.
- Ubistvo.

Može postati **agresivno i prema sebi**:

- Suicid i pokušaj suicida.
- Razmišlja o samoubistvu.
- Samopovređivanje.

„Želi da se što pre uništi!”

Može započeti sa rizičnim ponašanjem:

- Sklonost porocima - alkohol, droga, pušenje.
- Pronalaženje novog društva koje je lošije od starog.
- Krađe.
- Bežanje od kuće.
- Sekte.

Ostale **promene u ponašanju** obuhvataju:

- Nije veselo.
- Deca su tužna.
- Ne sluša više nikoga.

I **fizički znaci** mogu da ukažu na zlostavljanje dece. To su pre svega **modrice i povrede** (spomenute u svim grupama), ali i druge vrste fizičkih znakova:

- Modrice na telu.
- Povrede.
- Kod beba je najčešće crvenilo od šamara, štipanja, stezanja.
- Podočnjaci od plakanja.
- Umor, iscrpljenost.
- Fizička zapuštenost.
- Bolesti – dijabetes.
- Neželjena trudnoća kod seksualnog zlostavljanja.

Međutim, dete može preživljavati zlostavljanje čak i ako **nema vidljivih znakova**.

„Može i da se ne primećuje.“

POSLEDICE

„Svako ima posledice, neko manje a neko više.“

Pored gorenavedenih znakova, od kojih su neki ujedno i posledice, učesnici su identifikovali i mnoge druge posledice zlostavljanja.

Zlostavljanje dece ostavlja dugotrajne **psihičke posledice - ožiljke iz detinjstva**:

- Dete postaje nervozno.
- Košmari kod dece.
- Traume.
- Fobije.
- Psihički poremećaji.
- Gubitak razuma.
- Može da postane serijski ubica.
- Bolesna rigidnost.
- Šizofrenija.

„Zlostavljanje se teško zaboravlja.“

Učesnici su smatrali da su ove **psihičke posledice teže nego fizičke**. Fizičke mogu da se zaleče, a psihičke ostaju zauvek. Ovakav stav javljao se nakon svake priče, kao i u delu razgovora o zlostavljanju uopšte, nekoliko puta u svakoj grupi.

„Reči više zaboje nego grubost.“

„Psihičko nasilje je teže jer nosi strah, proizvodi psihičku traumu i narušava zdravlje.“

Dolazi do **gubitka samopouzdanja** i osoba počinje da smatra da je manje vredna:

- Bez samopouzdanja.
- Misli o sebi da on ne valja, da je problem u njemu, da je kriv.

Ove psihičke posledice dovode i do **poremećenih odnosa sa ljudima**:

- Loše adaptirano.

- Plaši se društva - ne može da se uklopi.
- Gubi sigurnost.
- Gubi poverenje u ljude.
- Strah od udaje ili ženidbe, bežanje od već viđenih stvari.
- Teško će osnovati porodicu ili je neće osnovati.

Zlostavljanje, naročito ako je obelodanjeno, može imati i **društvene posledice**:

- Maja će biti „obeležena“ i neće moći da se uda.
- Zlostavljanje uništava porodicu.

„Nenad je voleo oca, ali od kada ga on bije, izgubio je ljubav.“

Osoba koja je zlostavljana u detinjstvu najverovatnije će preneti takav način ponašanja na svoju okolinu, kasnije na svoju porodicu i **biće zlostavljač**. Ovaj stav javio se u svim grupama i to nakon svake priče, kao i u razgovoru o posledicama:

- Nastavlja se lanac nasilja.
- Video pa naučio „loš primer“.
- Možda će to na njega preći „s kolena na koleno“.
- Prenošenje takvog ponašanja na svoje dete.
- Zlostavljaće drugu decu ili kasnije svoju porodicu.
- Najverovatnije su i njega (Marka) zlostavljali, pa nije normalan.

„Nasilje rađa nasilje.“

Međutim, uvek se uz ovaj stav javljao i suprotan – nada da će žrtva, baš zbog toga što je osetila zlostavljanje, **ponašati se lepo** prema svojoj porodici kad odraste. Ovakvih mišljenja bilo je manje:

- Onaj ko je bio žrtva biće zlostavljač u svojoj kući, na poslu ili će se truditi da njegova deca žive u miru – bez nasilja.
- Nenad može prema svojoj ženi da se ponaša kao njegov otac prema majci, a može i da ispravi grešku svog oca.
- Probaju sve iz početka, zaborave na zlostavljanje, pomažu drugima.

Zlostavljanje može da ima i **fizičke posledice**:

- Fizičke povrede.
- Batine po glavi: mentalne posledice.
- Može trajno da ostane invalid.
- Ubistvo ili pokušaj ubistva.
- Samoubistvo.
- Posledice maltretiranja trudnica se mogu odraziti kasnije i na bebū.

„Dugotrajno zlostavljanje može da se završi smrću, samoubistvom ili da ostavi dugotrajne posledice.“

KO SU ZLOSTAVLJAČI?

Ko zlostavlja decū? Zlostavljaju ih oni koji su **stariji, jači**, koji imaju **moć nad decom**, kojima deca **veruju** i od kojih to najmanje očekuju. Neki od njih su **psihopate, bolesni ljudi**.

„Oni ljudi koji te poznaju i od kojih to najmanje očekuješ.“

Nažalost, mi ne znamo ko je zlostavljač a ko nije, jer ne možemo uvek da ih prepoznamo.

„Obično se bolje odnose prema ljudima nego prosečan čovek.“

Deca i mladi identifikovali su sledeće osobe kao zlostavljače (po učestalosti):

1. Starije osobe, odrasli uopšte.
2. Roditelji, najčešće očevi.

„Nasilje u porodici vrši otac.“

3. Nastavnici.
4. Vršnjaci, drugovi.
5. Starija braća, ređe sestre.

„U porodici najstariji brat ili ‘muški jedinač’ vrši nasilje.“

6. Muškarci, dečaci uopšte.
7. Momak, dečko.
8. Komšije.
9. Zdravstveni radnici.
10. Nepoznate osobe.

RODITELJI KAO ZLOSTAVLJAČI

Roditelji su najčešće pominjani kao zlostavljači. Najveći problem sa roditeljima je što nemaju razumevanja za mlade, ograničavaju im izlaske (naročito devojčicama), ne podržavaju ih i odlučuju u njihovo ime. Prsiljavaju ih da rade nešto što ne žele.

Nemaju poverenja u decū i stalno ih proveravaju i „špijuniraju“:

- Da li pušiš, piješ?
- S kim se družiš?

Roditelji decū kažnjavaju zabranom izlazaka. Nije retkost da im uskraćuju stvari koje vole, npr. mobilni telefon.

„Zakasniš 5 minuta i ne možeš da izlaziš narednih nedelju dana.“

U nekim porodicama očevi fizički zlostavljaju decū i čitavu porodicū. O ovome se mahom ne priča, jer je sramota.

„Roditelji smatraju: ‘Ti si moje vlasništvo i ja imam pravo da radim šta hoću sa tobom’.“

Pojedini roditelji se svete tuđoj deci zbog svađa sa njihovim roditeljima.

NASTAVNICI^f KAO ZLOSTAVLJAČI

U gotovo svakoj grupi značajan deo diskusije odnosi se na različite oblike zlostavljanja od strane učitelja, nastavnika, profesora. U nekim grupama učesnici su već u uvodnom delu razgovora kao jedan od najvećih problema mladih navodili zlostavljanje od strane profesora. U grupama gde to nije spontano spomenuto, na pitanje da li ono postoji dobijali smo široku paletu opisa radnji koje smatraju zlostavljanjem. Međutim, rekli su nam kako su takve stvari toliko česte da su već oguglali i smatraju ih **sudbinom** učenika.

Najveći broj opisanih radnji spada u **psihičko zlostavljanje**. Učesnici su najčešće spominjali **diskriminaciju** od strane nastavnika na osnovu toga ko su im roditelji, na osnovu finansijskog stanja, verskog i nacionalnog porekla, kao i drugih karakteristika. Na ovome se zasniva i **nerealno ocenjivanje**, jer nastavnici bolje ocene daju onima koji su boljeg porekla, ili od čijih roditelja očekuju protivuslugu. Ili ih, pak, **ucenjaju** ocenama. Ovo naročito predstavlja problem u Prijepolju, Priboju i Novoj Varoši:

^f Pod terminom „nastavnici“ podrazumevali smo nastavno osoblje u osnovnim i srednjim školama: učitelje, nastavnike, profesore. Treba istaći da su upravo nastavnici u užem smislu (ne učitelji i ne profesori) najčešće navodeni kao zlostavljači u školama.

- Nerealno ocenjivanje.
- Zakidanje na ocenama.
- Prave razlike među decom.
- Provociranje zbog verskih razlika.
- Siromašnu decu vređaju: „Derište kome ovde nije mesto“.
- Nemirnu decu oštete kroz ocene, svete se.
- Nekoj deci posvećuju veću pažnju, šalju ih na takmičenja, favorizuju ih.
- Deca lekara su povlašćena.
- Ucenjivanje učenika: „Usluga za ocenu“.

„Mom drugu tata radi u školi i nastavnici ga samo pitaju: ‘Koju ćeš ocenu?’“

Druga grupa čestih odgovora odnosi se na **verbalno zlostavljanje**, tj. vređanje i omalovažavanje od strane nastavnika. Ovaj problem naveden je u skoro svim grupama:

- Nastavnici u školi potcenjuju učenike.
- Ignorišu učenike.
- Vređanje, omalovažavanje.
- Provociranje.
- Nazivanje pogrdnim imenima: „Magarče, životinjo“.
- „Ti si glup“ ili „Vi ne treba da mislite“.
- Psovanje porodice.
- Komentari na fizički izgled koji nam uopšte ne prijaju.
- Teraju u čošak, izbacuju sa časa.
- Pojedine nastavnice zabranjuju određene stilove oblačenja.

„Profesori vređaju i ‘ubijaju u pojam’ i ako znam da sam u pravu.“

Nastavnici i **fizički zlostavljaju** učenike (!):

- Čvrge.
- Šamaranje.
- Udarci.
- Daju im „šipke“ (udarci rukom ili štapom po dlanovima) ako nisu spremni za nastavu.

Nastavnici vrše i **ekonomsko (finansijsko)** zlostavljanje time što daju đaku lošu ocenu, a onda mu naplaćuju privatne časove.

Neki profesori uskraćuju đacima pravo da slušaju gradivo time što ih **šalju po cigarete**.

Nastavnici mogu da **seksualno zlostavljaju** učenice. U nekoliko grupa navedeni su takvi primeri iz njihove sredine.

I ovde se, kao i kod priče o vršnjačkom nasilju, kao faktor koji doprinosi zlostavljanju i posledice čini još težim, navodi **sramoćenje**. Dete je, pored toga što je povređeno samom uvredom ili udarcem, dodatno osramoćeno pred svima. To stvara i mogućnost da ga i sami drugovi kasnije provociraju i vređaju zbog onog što mu se desilo.

„Jeste zlostavljanje kada nas neko vređa pred svima.“

Zajedno sa učesnicima pokušali smo da shvatimo zašto nastavnici to rade deci. Većina smatra da nastavnici svoje probleme u porodici ili sa pretpostavljenima iskaljuju na deci. Ovde se ponovo javlja mehanizam „istresanja“ na nekom ko je slabiji i nad kim imaš moć:

- Oni na taj način disciplinuju decu - uvode strahovladu.
- Donose svoje probleme u školu.
- Probleme sa roditeljima rešavaju preko dece.
- Oni su to sami pretrpeli, pa se istresaju na deci.
- Jači su od dece.

„Ako se nastavnik iznervira u kući, on se ‘istrese’ na đacima.“

FAKTORI RIZIKA

Zanimalo nas je da li neke osobine dece, zlostavljača ili neke situacije stavljaju decu u poseban rizik od zlostavljanja, tj. da li su neka deca u većem riziku od drugih i zašto. Dobili smo niz odgovora na osnovu kojih smo faktore koji doprinose pojavi zlostavljanja dece podelili u nekoliko grupa: osobine žrtve, osobine zlostavljača, situacija u porodici i situacija u društvu. Dva društvena faktora smo posebno obradili: rod i stav društva prema deci.

OSOBI NE ŽRTVE

Nekoliko karakteristika samog deteta stavlja u veći rizik od zlostavljanja. Pre svega, to je **uzrast**. Ispitanici su smatrali da uopšteno važi pravilo da su mlađa deca u većem riziku. U jednoj grupi smatrali su da su sasvim mala deca, u vrtiću, u manjem riziku od dece u osnovnoj školi:

- Mlađa deca su u većem riziku od starijih (slabiji su, lakomisleni).
- U vrtiću su deca u manjem riziku od zlostavljanja.

Naravno, ovaj rizik se razlikuje i u odnosu na vrstu zlostavljanja i zlostavljače. Zlostavljanju od strane vršnjaka i nastavnika najizloženija su deca u osnovnoj školi, od 5. do 8. razreda. U srednjoj školi vršnjački sukobi ne rešavaju se nasiljem jer su mladi već odrasli i razumniji. Nastavnici ih takođe više gledaju kao odrasle, a i plaše se njihove reakcije, pa ih manje zlostavljaju:

- Uzrast od 5. do 8. razreda najviše ima problema sa zlostavljanjem.
- Vršnjačko nasilje više važi za osnovnu nego za srednju školu.

U porodičnom nasilju važi pravilo: što si mlađi, pod većim si rizikom. Starija deca mogu da uzvrate, a i više se uvažava njihovo mišljenje:

- Mlađi u porodici.
- Mlađa deca su podložnija zlostavljanju.
- Kad su deca mala.

Uzrast ima veze sa sledećim faktorom, a to je fizička snaga. **Fizički slabiji, manji**, u većem su riziku od zlostavljanja, a takođe i oni koji su **povučeni, mirniji**, koji se ne suprotstavljaju. Oni ne samo da se ne suprotstavljaju direktno, nego i nisu u stanju da traže pomoć od drugih:

- Slabiji i mirniji.
- Slaba, manja rastom, nerazvijena deca.
- Povučena deca.
- Slabe osobe nemaju snage, sredstava ni sposobnosti da se obrate nadležnom.

Loš uspeh u školi rizik je za verbalno vređanje i fizičko kažnjavanje od strane roditelja i nastavnika. Dakle, slabiji đaci više su zlostavljani. Ovo postaje začarani krug, gde su deca zlostavljana zato što loše uče, a onda sve lošije uče jer su zlostavljana i jer im to stvara otpor prema školi.

Veliki broj odgovora u svim grupama odnosio se na **različitost**. Ako je dete po bilo kojoj svojoj osobini različito od većine, automatski je u riziku od zlostavljanja. Razlike mogu da se odnose na: **nacionalnu, versku ili rasnu pripadnost; dolazak u novu sredinu**, npr. sa sela u grad (čest odgovor); **fizički nedostatak; hendikep ili bolest**:

- Zbog nacionalnosti, vere, rase.
- Nacionalne manjine od strane društva.
- Ako je iz nove sredine.
- Neprihvataćena deca.
- Zbog izgleda, mana, nedostataka.
- Deca sa posebnim potrebama.
- Bolesna deca trpe više nasilje, retko nalaze prave prijatelje.
- Deca koja imaju loš uspeh u školi.

„Roditelji dece invalida se stide, daju decu na usvajanje, posebno ako su poznata porodica.“

„Ako ostaneš invalid zbog zlostavljanja, mogu te ismejavati i još više zlostavljati u društvu.“

„Ako si u manjini, ako se razlikuješ, u većem si riziku.“

U samo dve grupe (Sjenica, Priboj) spomenuto je da su deca koja žive u domu za decu bez roditeljskog staranja u većem riziku od dece koja žive sa porodicom. Ovo se odnosi na sve vrste zlostavljanja, a naročito seksualno. Uopšteno, učesnici nisu mnogo razmišljali o deci bez roditelja:

- Domska deca (borave u domu za nezbrinutu decu).
- Deca iz domova se teže socijalizuju i pronalaze drugove.
- Seksualno: to se dešava u domovima za nezbrinutu decu, noćni vaspitači, direktori, to se dešava i u ustanovama za invalide.

OSOBI NE ZLOSTAVLJAČA

Pojedine osobine odraslih utiču na to da će neki od njih češće zlostavljati decu.

Kada je reč o **obrazovanju** (roditelja), mišljenja su bila podeljena. Većina je smatrala da **slabije obra-**

zovane osobe, zbog neznanja, zbog toga što žive patrijarhalno i zbog toga što su to uglavnom i siromašnije porodice, češće zlostavljaju decu **fizički**. U tom smislu, veće obrazovanje predstavlja protektivni (zaštitni) faktor:

- Obrazovani ljudi manje zlostavljaju decu jer oni znaju da se rečima može puno više postići.
- Manje kulture i poštovanja prema deci zavise od obrazovanja, ali ne mora da znači.
- Neobrazovani imaju drugačiji stav prema zlostavljanju.
- Kada neko završi školu, on više zna i zna da ne treba da bije decu.

Visoko obrazovane osobe mogu **psihički** zlostavljati decu, primoravajući ih da uče i namećući im svoju volju pri izboru životnog poziva:

- Obrazovani roditelji više vrše pritisak na dete da uči.
- Obrazovani roditelji mogu deci uskratiti mogućnost izbora te ih tako zlostavljati.

Izvestan broj učesnika smatrao je da obrazovanje **ne mora imati** uticaja na rizik od zlostavljanja:

- Obrazovanje roditelja nema veze sa rizikom.

Upotreba **alkohola i droga** od strane neke osobe dovodi do toga da postaje zlostavljač dece. Ovo se pre svega odnosi na vređanje i fizičko zlostavljanje. Ovi odgovori javili su se češće u Tutinu, Sjenici i Raškoj:

- Alkoholičari više zlostavljaju.
- Kada je neko pijan, on više bije decu.
- Pijani, drogirani.

Bilo je teško razlučiti da li je alkohol uzrok ili faktor rizika za zlostavljanje. Pošto smo u toku razgovora došli do saznanja da i ljudi koji nisu alkoholičari zlostavljaju decu, to nas navodi na zaključak da učesnici alkohol ipak smatraju faktorom rizika.

U nekoliko grupa ponovo se javio stav da je prethodno iskustvo sa zlostavljanjem faktor rizika za nasilničko ponašanje. Ovde smo izdvojili ne zlostavljanje dece, već iskustvo sa ratnim nasiljem kao faktor rizika:

- Posledice ratova.
- Ako je otac bio u ratu, može da posle zlostavlja.

U grupama u Sjenici navedena je **mentalna bolest** kao faktor rizika za zlostavljanje.

Nasleđe je spomenuto kao faktor rizika samo u jednoj grupi u Raškoj.

OSOBINE PORODICE

Određene karakteristike porodice ili okolnosti u kojima porodica živi mogu da doprinesu pojavi zlostavljanja dece u njoj.

Siromaštvo je faktor koji je najčešće spominjan uz rizik od zlostavljanja. Za **porodično nasilje** mehanizam je jednostavan: nemaština rađa nervozu i agresivnost kod starijih, oni se iskaljuju na deci jer su najslabija:

- Loša finansijska situacija utiče na zlostavljanje jer izaziva nervozu i agresivnost roditelja.
- Deca u siromašnim porodicama su više zlostavljana jer ima svađe zbog para, pa su deca kriva.
- Češće se dešava u siromašnim porodicama jer su roditelji u depresiji.
- Teška finansijska situacija može roditi nasilje.

U jednoj grupi čak je pomenuto kockanje kao uzrok zlostavljanja i zanemarivanja:

- Kockari uskraćuju novac porodici i na taj način ih zlostavljaju.

Siromaštvo je faktor rizika i za zlostavljanje (vređanje, uznemiravanje) od strane **nastavnika, vršnjaka**:

- Siromašnija deca trpe maltretiranje.
- Vređanje i ponižavanje siromašne dece, sa njima se niko ne druži.

„Siromašan dečak je kriv i onda kada stvarno nije kriv.“

Međutim, siromaštvo ne mora da bude odlučujući faktor. Zlostavljanja ima i u **bogatim porodicama**:

- I bogati imaju decu, i oni zlostavljaju.
- I imućne porodice zlostavljaju.

Nekada imućniji mogu biti u većem riziku jer izazivaju ljubomoru vršnjaka:

- Bogato dete mogu više da zlostavljaju u školi iz ljubomore.

Ali i bogati mogu zlostavljati siromašne, zato što imaju moć:

- Bogati zlostavljaju siromašne.

- Deca koja imaju više novca se češće drogiraju.
- „Više društvo“ traži pare za ulazak u svoj krug.

„Bogati sebe smatraju boljim zato što imaju novac, moć i misle da mogu da potcenjuju druge i da ih tako zlostavljaju.“

Život sa **jednim roditeljem** detaljno je obrazložen kao faktor rizika nakon prve priče. U razgovoru o faktorima rizika ponovo se javio ovaj odgovor:

„Roditelj ako je jedan nema dovoljno vremena da se posveti vaspitanju dece.“

OSOBINE SREDINE

Određene karakteristike zajednice ili čitavog društva doprinose pojavi zlostavljanja dece.

Zlostavljanje se češće dešava u **velikim gradovima** nego u malim sredinama. U nekim grupama vodili smo iscrpnu diskusiju o mogućim razlozima. Ljudi u velikim gradovima su otuđeni, ne poznaju se i ne vode računa jedni o drugima. Ljudi u manjim sredinama, koji se poznaju, ne žele jedni drugima da nanesu zlo. Osim toga, odmah bi svi saznali:

- U većim gradovima ima više nasilja nego u malim mestima.
- U velikim gradovima ljudi su manje društveno integrisani.
- Fizičko nasilje najčešće se dešava među ljudima koji se ne poznaju.
- U malim gradovima ljudi se međusobno poznaju i ne žele jedni druge da povrede.
- U malim gradovima svi znaju šta se dešava.

U nekoliko grupa pomenuto je da je zlostavljanje češće u **romskim zajednicama**:

- Romi zlostavljaju decu jer ih teraju da prose.
- Romska deca su češće žrtve.

„Romska deca trpe ponižavanje, druga deca ih mrze i ignorišu i onda ona misle loše o sebi.“

Ukoliko deca upadnu u **loše društvo**, to je rizik da budu žrtve zlostavljanja. Podsećamo da su mladi navođenje na upotrebu droga takođe smatrali zlostavljanjem:

- Ako deca upadnu u loše društvo, to je uvod u zlostavljanje.
- Kada su u nekom društvu: droga, pušenje, alkohol.

Interesantno je da su u jednoj grupi naveli **podsticanje od strane ostalih** kao faktor koji doprinosi zlostavljanju. Ako se većina smeje kada neko nekog osramoti, taj će ponavljati takvo ponašanje. Ovo se naročito odnosi na vršnjačko nasilje i na zlostavljanje od strane nastavnika:

- Takva deca žele da su u centru pažnje: kad nešto uradi, pogleda da vidi da li se mi smejemo.
- Ako ga ostali ne ohrabruju, Dino će manje to da radi.

Važno je da se u većini grupa kao konačan zaključak nametnulo da **nema pravila**. Postoje faktori rizika, ali svako može biti žrtva zlostavljanja, bez obzira na osobine i situaciju:

- Nema pravila, svi mogu biti zlostavljani.
- Nasilje može da se dešava svima.
- Nema veze da li dete živi u porodici ili van porodice, nikad ne možemo da budemo sigurni kada će se to desiti.
- Deca su više u opasnosti, ali ne mora da znači jer danas niko nije bezbedan.

RODNE ULOGE

U starijim grupama u Sjenici, Prijepolju i Priboju već na samom početku razgovora spomenuta je neravnopravnost između devojčica i dečaka kada je reč o odnosu roditelja prema njima. Veća ograničenja izlazaka i kontrola ponašanja devojčica od strane roditelja u odnosu na ponašanje dečaka navedeni su kao osnovni problemi dece i mladih. Ovo je mišljenje kako učesnica, tako i učesnika u ovim grupama.

U još nekim grupama rod je naveden kao faktor rizika – devojčice su pod većim rizikom.

Nakon razgovora o opštim faktorima rizika, razgovarali smo o tome ko je u većem riziku - devojčice ili dečaci, i zašto je to tako. Takođe nas je zanimalo u kojoj meri i na koji način rodni stereotipi i neravnopravnost između dečaka i devojčica utiču na pojavu zlostavljanja. Učesnici su nam otkrili nekoliko aspekata.

U svim grupama velika većina (negde jednoglasno) smatrala je da su **devojčice** ugroženije, pre svega u porodici, ali i u društvu. Devojčice su ugroženije od dečaka pre svega **u porodici**:

- Devojčice, kako u porodici tako i u društvu. (*jednoglasno*)
- Devojčice su više ugrožene u kući zbog patrijarhalnog vaspitanja.
- U porodici žene više trpe zlostavljanje.

U društvu devojčice su u većoj opasnosti od **seksualnog zlostavljanja**. U veoma malom broju grupa javila se mogućnost da i dečaci budu seksualno zlostavljani:

- U društvu su devojčice više seksualno ugrožene.
- Seksualno: takav vid zlostavljanja uglavnom je vezan za devojčice.
- Devojčicama stave nešto u piće pa im posle svašta rade, i one se vraćaju kući trudne.

„Devojke moraju da zarađuju novac prostitucijom jer ne mogu da rade na primer na stovarištu, kao dečaci.“

U dve grupe (Tutin - muška, Prijepolje -mešovita) javilo se mišljenje da su dečaci ugroženiji u društvu, **među vršnjacima**:

- Dečaci u društvu.
- Devojčice seksualno, ostale oblike dečaci.

U nekoliko grupa pojedini učesnici smatrali su da **nema pravila**, tj. da su devojčice i dečaci **podjednako** ugroženi:

- Podjednako. (*jedan učesnik*)
- Nema pravila.
- Nema neke razlike.

Sledeće naše pitanje bilo je zašto su devojčice u većem riziku. Razloga je nekoliko. Prvi koji je uvek spomenut jeste da su devojčice **fizički slabije** i samim tim **manje se opiru**. Neke grupe su se i zaustavile samo na tom objašnjenju:

- Devojčice su fizički slabije i manje pružaju otpor.
- Devojčice su slabije fizički i ne mogu da se odbrane.
- Nežnije su fizičke konstitucije.

- Muškarci su jači, hrabriji, izdržljiviji.

Devojčice su i **vaspitane** da budu mirne, da se ne suprotstavljaju:

- Devojčice su mirnije i njih je lakše zlostavljati, teže se odupiru nasilju.
- One su vaspitanije i ne psuju.
- Devojčice se manje brane, one su tihe i manje izlaze.
- Uži kalupi za „dobre devojčice“ nego za dečake.
- Devojčice, zbog vaspitanja, i one treba da budu lepe, poslušne i domačice.

Međutim, devojčice su i **naivne**. Ovaj odgovor ređe se javljao:

- Devojčice su povodljivije, lakše ih je privući.
- Devojčice su naivne, na svašta nasednu.

Logičan odgovor glasio je: devojčice su žrtve jer su **muškarci/dečaci zlostavljači**. Ovakav odgovor javio se u nekoliko grupa:

- Muškarci češće zlostavljaju.
- Dečaci zlostavljaju devojčice.
- Dečaci „dobacuju“ devojčicama na ulici.
- Muškarci se zlostavljaju i između sebe.

Muškarci su zlostavljači jer je njima sve dopušteno. Za njih ne postoje strogi aršini kao za devojke:

- Muškima može sve da se oprosti.
- Muški su psihički nadmoćniji.

„Muškarac misli da mu je sve dopušteno.“

Kako različito vaspitanje dečaka i devojčica utiče na to da su devojčice u većem riziku od zlostavljanja? Roditelji **više vole** da dobiju **mušku** decu:

- Roditelji više cene mušku decu od ženske („Rodio mi se sin!“).
- Više vole dečake.
- Možda neki otac ne voli što se rodila ćerka.
- Priželjkuje se rođenje sina.
- Roditelji mogu da prave razliku kada je najmlađi sin.
- Sin je naslednik.

Samim tim, dečaci su **favorizovani**. Dečacima se ne postavljaju zabrane, sve im se oprašta. Njihovo mišljenje više se ceni, više im se veruje:

- Sinovima se povlađuje i oni postaju loši i razmaženi.
- Muškarcima se sve dozvoljava.
- Više se veruje dečacima.
- Imaju sve za dečake, a za devojčice šta ostane.
- Sve daju dečaku, a devojčica je izostavljena.

„Roditelji su popustljiviji prema dečacima, kao da smo mi glupe, stalno nas zastrašuju da će nam se svašta desiti.“

„Ja jesam ravnopravna, ali manje od brata.“

Devojčice se pak vaspitavaju da budu **poslušne** i da se ne odupiru. Moraju da **rade po kući**. Ako nešto ne urade dobro, doživljavaju **grdnje, uvrede**. Roditelji i samim grdnjama i kinjenjem stvaraju kod kćerki osećaj manje vrednosti. Takvo zlostavljanje, psihičko i fizičko, može da traje sve **dok se ona ne uda** i ne napusti kuću:

- Devojčice više vaspitavaju da budu fine, povučene, mirnije.
- Devojke se vaspitavaju strogo, ograničavaju im se zabavljanje i izlasci.
- Dečaci nemaju problema sa izlascima, dok su devojčicama vremenski ograničeni.
- Devojčice više po kući rade.
- Dečaku je sve servirano, a devojčica mora sama da spremi (hranu). Devojčice moraju da raspremaju kuću, a roditelji im se ljute.
- Devojčice kinje ako nešto ne urade dobro.

„Za sve što ne valja krive su devojčice.“

Da li se situacija menja kroz istoriju? Da, ali jako sporo. Ipak, u novije vreme sve se manje pravi razlika među decom.

Kako stav društva uopšte doprinosi tome da su devojčice više zlostavljane? I društvo očekuje od devojčica da budu **poslušne, vredne**:

„Ne gleda se svaka devojka istim očima. Za nas (sredinu) dobra devojka je ona koja dobro uči, poštena, poslušna, lepa, dobrog porekla.“

„Takođe se gleda sa koliko momaka je devojka išla.“

Međutim, ako je devojka **lepa**, svima je privlačna, pa to onda automatski može značiti da je svima i dostupna. Onda se pak na nju gleda kao na „laku“:

„Nekad se lepa devojka gleda drugim očima: ‘Ona švrlja’.“

„Nju poznaje cela čaršija - one su više izložene nasilju.“

„Komentari sredine smetaju posebno kada su devojke u pitanju.“

Uvek se gleda dokle devojčice ostaju u gradu, sa kim se zabavljaju, ko ih dovodi ili dovozi kući. Posle se to prepričava po gradu. Ako dolaze kasno, i to znači da su lake i da se nude dečacima koji kasnije ostaju u gradu.

„Posle 12 sati na ulicama su samo banda i ološ.“

„Devojke koje su na ulici posle 12 su ‘ribe’ koje su ‘slobodne’.“

Za dečake takvi kalupi ponašanja ne postoje. Njima se ne prigovara ako dođu kući kasnije, ili ako se zabavljaju sa devojčkama za koje se smatra da su lake. Naprotiv, kod njih se podstiče mačističko ponašanje:

- Muškarci imaju veća prava od devojaka.
- Muški odrastaju na taj način tako da oni vrše nasilje, osećaju se nadmoćnije.
- Takav stav doprinosi nasilju nad ženama.

STAV DRUŠTVA PREMA DECI UOPŠTE

Kako stavovi starijih prema deci i mladima utiču na pojavu zlostavljanja dece i mladih? Da li se deca poštuju ili omalovažavaju?

Učesnici smatraju da a priori stariji imaju **negativno mišljenje** o deci i mladima. Za starije i mladi i deca su:

- Neozbiljni.
- Neodgovorni.
- Neposlušni.
- Buntovni.
- Nezreli.

Neki odrasli i otvoreno pokazuju **netrpeljivost** prema deci i mladima:

- Stariji kažu da su deca nemirna ako udaraju loptom.
- Deru se na decu ako se deca igraju.
- „Majmuni jedni, idite odavde!”
- Špijuniraju mlade.

„Starija deca su bolja prema deci nego stari ljudi.”

Odrasli smatraju da su deca **nesposobna** da urade neke stvari, donesu neke odluke:

- Misle da su deca nesposobna da bilo šta sama urade.
- Deca nisu dovoljno sposobna da urade neke stvari.
- Deca su sitna, nevažna, bezobrazna, nemaju svoje mišljenje.

„Odrasli u nama ne vide ličnost, u školi nam daju pogrdne nazive, a u kući kažu da smo nesposobni, lenji.”

Takođe, nemaju razumevanja za probleme dece, smatraju ih manje važnim od problema odraslih. Nemaju poverenja u decu:

- Stariji ne poštuju decu i njihove probleme smatraju „nikakvim”.
- Odrasli ne razumeju potrebe mladih.
- Ne pružaju dovoljno podrške adolescentima.
- Više se veruje odraslima nego deci.

„Roditelji se iscrpljuju poslom i zaradom pa nemaju vremena i razumevanja, ‘živaca’ za potrebe dece i mladih.”

„Boli nas nepoverenje!”

Učesnici osećaju da zbog takvih stavova roditelji ne poštuju mišljenje svoje dece, donose odluke umesto njih, primoravaju ih da se ponašaju na određeni način. Najveći broj komentara na ovu temu u svim grupama odnosio se na **nepoštovanje** ličnosti i mišljenja dece i mladih od strane starijih:

- Odrasli uglavnom ne slušaju decu.
- Ne uvažavaju mišljenje deteta.
- Ne poštuju decu, mlade tu i tamo.
- Imaju manje poštovanja prema deci nego prema odraslima.
- Čak i kada su deca u pravu, njihova se ne poštuju.
- Deca ne mogu sama da odlučuju, već roditelji odlučuju umesto njih.
- Deca moraju da slušaju, ne usuđuju se da se suprotstave i kada imaju svoje mišljenje, i kada znaju da su u pravu.

„Roditeljima možeš da kažeš svoje mišljenje, neki saslušaju, a neki kažu: ‘Tvoje je da učiš, a moje da mislim!’”

„Profesori ne slušaju decu, pa kako će onda obični ljudi.”

„Nema potrebe da roditelji teraju dete da upiše nešto što ne želi.”

Odrasli smatraju da su deca njihovo **vlasništvo**, i da mogu sa decom da rade šta žele, uključujući batine kao disciplinsku meru. To može biti uzrok fizičkom zlostavljanju:

- Ponašaju se kao da imaju vlast nad decom.
- Majka se namučila dok je decu rodila i misli da su njeno vlasništvo.
- Stariji smatraju da je batina iz raja izašla.

„Roditelj kaže: ‘Dok sam te tukao, bio si najbolji’.”

„Roditelji ne bi trebali da nas tuku, bolje bi bilo da više razgovaraju sa nama.”

U većini grupa učesnici su jednoglasno smatrali da ovakvi stavovi odraslih prema deci **znatno doprinose** pojavi različitih oblika zlostavljanja dece i mladih. I samo izražavanje ovih stavova je zlostavljanje:

- Doprinosi. (*jednoglasno*)
- Patrijarhalne porodice više zlostavljaju decu jer tu mora da se sluša bez pogovora, sputava se napredovanje mladih.

Da li bi se **situacija promenila** ako bi stariji više poštovali decu i mlade? U svim grupama učesnici smatraju da bi to doprinelo da se smanji zlostavljanje dece:

- Sve bi bilo drugačije.
- Ne bi bilo zlostavljanja.
- Kada bi stariji decu više poštovali, manje bi ih zlostavljali.
- Razgovor od malena utiče da se zlostavljanje ne dešava.
- Treba što više razgovarati sa decom.
- Batinama se ne može ništa postići.
- Ako oni poštuju nas, i mi ćemo njih.
- Kad bi stariji popustili deci, mi bi više učinili njima.

„Kada bi odrasli više slušali decu, bilo bi manje zlostavljanja, više razumevanja.“

„Više poštovanja, manje zlostavljanja.“

Pošto postoje i drugi faktori koji dovode do zlostavljanja osim stava odraslih prema deci, pojedini učesnici u nekim grupama su nas podsetili da samo uticanje na stav odraslih ne mora dovesti do smanjenja zlostavljanja u svim slučajevima.

Da li se stavovi odraslih menjaju vremenom, da li je ovoj generaciji dece i mladih lakše nego prethodnim? Ovde su odgovori bili podeljeni. Neke grupe bile su pesimistične po tom pitanju (Sjenica, Prijepolje). Smatrali su da se situacija ne menja, da je „konzervirana“:

- Roditelji previše brinu.
- Stariji imaju vlast.
- Mladi ne mogu ništa da urade da to promene.

- Mladi nemaju kome da se obrate.
- U drugim zemljama je drugačije.

„Deca nemaju moć.“

U drugim grupama, učesnici su naveli da se i sada ne ponašaju svi roditelji isto (Novi Pazar). Učesnici uglavnom mogu da razgovaraju sa svojim roditeljima, oni ih poštuju. Roditelji žele deci dobro:

- Roditelji misle dobro.
- Pokušavaju da se lepo ophode.
- Isto se ponašaju kao prema odraslima.
- Većina nas može da razgovara sa odraslima.
- Neki roditelji daju deci da rade šta hoće, ali paze šta rade.

Veruju da se situacija menja na bolje (Raška), i da ima šanse da u budućnosti bude još bolje:

- Taj odnos se menja.
- Sada i mladi izlaze po gradu.

REŠAVANJE PROBLEMA

SADAŠNJOST

Zašto deca ne pričaju o tome?

Kao jedan od najvećih problema u zaštiti dece od zlostavljanja navedeno je kako je deci vrlo teško da se nekom povere i obrate za pomoć. O ovom problemu dosta se razgovaralo nakon svake od pročitanih priča, kao i u delu razgovora koji se odnosio na moguće intervencije. Odgovori na ova pitanja bili su gotovo identični u svim grupama.

Ako preživljavaju zlostavljanje (seksualno, fizičko, psihičko), deca osećaju pre svega **stid i strah**, koji ih umnogome sprečavaju da se nekom obrate za pomoć.

Maja se nije obratila roditeljima jer se **plaši** da joj **neće verovati**. Pošto je Marko **stariji**, prijatelj porodice, pre će verovati njemu nego njoj budući da stariji inače nemaju poverenja u decu i ne vrednuju njihovo mišljenje jednako kao i odraslih. Ovo je glavni razlog zašto deca uopšte ne obelodanjuju zlostavljanje. Ogroman broj odgovora odlikavao je ovakvo mišljenje:

- Roditelji bi verovali više njemu zato što je ona dete, a on ozbiljan čovek.

- Može se desiti da oni više veruju Marku jer je on stariji.
- Imaju poverenja u njega jer ga dugo znaju.
- Ne bi joj verovali jer je Marko njihov dobar prijatelj.
- Možda bi pomislili da on oseća ljubav kao prema svom detetu, a ne nešto drugo.

„Više se veruje odraslima nego deci.“

„Ja bih poverovala svom detetu.“

Druga stvar koje se deca plaše jeste da će se **zlostavljanje** njih ili njihovih bližnjih **pojačati**. Ako Maji roditelji ne poveruju, neće ništa učiniti, a ona će i dalje biti prepuštena na milost i nemilost Marku. Nenad se nije nikom obratio jer se boji da će nasilje nad majkom postati teže:

- Iz straha od batina.
- Iz straha da će biti gore nego što je bilo.
- Strah da je Marko, ako sazna, ne kazni još više.
- Zbog ucenjivanja.
- Zbog drugih članova porodice koji trpe nasilje.

Maja je i u strahu da će njen otac, ako joj poveruje, **odgovoriti nasiljem** na Marka:

- Otac bi se na nju ljutio, a Marka bi istukao.
- Plaši se da se njeni roditelji ne sukobe sa Markom.
- Da se ocu obrati, bilo bi problema, jer bi onda verovatno došlo da nasilja.

Osim toga, deca ipak osećaju ljubav prema zlostavljaču ili prema roditeljima koji im ne veruju:

- Nenad ipak voli oca, zato ne želi da ga prijavi.
- Maja nije nikom rekla iz straha da će izgubiti ljubav svojih roditelja.

Deca se još **plaše** i **stide** da roditelji i drugi kojima bi se obratili ne pomisle da su deca **kriva** za zlostavljanje. Ona i sama imaju **osećaj krivice**:

- Mislile da je ona kriva. (*šest učesnika*)
- Mislili bi da je ona doprinela.
- Iz straha da će okriviti nju za to što se dešava.

- Okrivili bi je da ga je izazvala svojim provokativnim oblačenjem.
- Ona misli da je kriva, da je na neki način učestvovala u tome, da je dala povod.
- Neopravdan osećaj krivice.
- Stidi se da kaže ocu, u tim je godinama kada ne bi trebala da razmišlja o tome.

„Roditelji bi mislili: ‘Što mu je otvorila vrata kada je sama? Možda je nešto htela pa ga je pustila u kuću?’“

„Roditelji treba da zaštite svoje dete, deca retko prepoznaju seksualno zlostavljanje.“

Deca oklevaju da se povere nekom van porodice, uključujući službe, jer se **plaše** da će ta osoba svima razglasiti, tj. **nemaju poverenja** u tu osobu. Jer će, ako se tako nešto sazna, ceo grad pričati o tome:

- Nepoverenje prema okolini.
- Strah ih je da nekom kažu jer će ih možda posle otkriti (reći nekom drugom).
- U našoj sredini se svako zna, poznaje, i to bi odmah svi saznali.
- Ljudi više nisu iskreni.

Osudivaće tu osobu kao da je ona kriva. **Zadirki-vaće je, vredati i/ili izbegavati**:

- Plaši se osude roditelja i okoline.
- Ako bi rekla nekom drugom, može svašta da pomisli.
- Ne želi ničije sažaljenje.
- Strah od odbacivanja.
- Nenad se stidi očevog ponašanja i boji se zadirkivanja od drugova.
- Nenadova majka krije ponašanje svoga muža zbog Nenada jer se boji da će ga drugovi zadirkivati.
- Drugovi će ga, ako saznaju, potcenjivati i zezati u školi, misliće da je on isti kao otac.

Jer, zlostavljanje je **sramota** te osobe i sramota njene porodice:

- Ne želi da osramoti porodicu.

- Ako je iz ugledne porodice, onda je to što se desilo bruka.
- I majku je sramota.

„Dode mi policija u kuću i ceo komšiluk se pita kakva je ovo porodica.“

Deca se ne obraćaju službama jer mnogi ne znaju gde da se obrate ili nemaju dokaze. Pored toga, svi razlozi koji važe za neobraćanje roditeljima i bliskim prijateljima važe i za neobraćanje službama:

- Ne znaju kome da se obrate za pomoć. (*jednoglasno*)
- Službe nisu pristupačne deci.
- Sramota je obratiti se.
- Nemaju poverenja.
- Postavlja se pitanje i ako joj poveruju, kako će dokazati da se to dešava.
- Ako se obrati policiji, nema dokaze da potkrepi svoju priču.

U jednoj grupi (Sjenica, deca, muška grupa) učesnici su smatrali da **ekonomska ugroženost** doprinosi oklevanju da se obrati za pomoć:

- Razlog je ekonomska kriza – nema ko da ih izdržava.

Kome bi se deca obratila

Zanimalo nas je koje su službe što se bave zaštitom dece od zlostavljanja poznate našim učesnicima, da li bi tamo uputili svoje vršnjake koji mogu imati sličan problem i kakva je njihova predstava o tim službama. Takođe nas je zanimalo kakva su očekivanja dece i mladih od vršnjaka, roditelja i škole kada je reč o ovom problemu.

Prvo smo postavili pitanje kome bi uputili svoju drugaricu ili druga ako bi im se poverili sa problemom sličnim onom koji imaju Maja, Elvis ili Nenad (likovi iz naših priča). Zanimalo nas je koje će službe prvo pomenuti, tj. za koje su službe čuli i čijim zadatkom smatraju zaštitu dece od zlostavljanja. Odgovori su se donekle razlikovali u zavisnosti od vrste zlostavljanja koje treba obelodaniti, te godišta učesnika i sredine iz koje potiču.

U slučaju da im se neko poveri da preživljava zlostavljanje, uputili bi ih (po učestalosti) na:

- Policiju.
- Roditelje, jednog ili oba.
- Centar za socijalni rad.
- Razrednog starešinu ili direktora.
- Školskog psihologa.
- Starijeg rođaka ili osobu od poverenja.
- Prijatelje.
- Nevladine organizacije
- Savetovalište za mlade.
- SOS telefon.
- Bolnicu.
- Verskog vođu (hodžu, popa).
- Advokata.
- Centar za zlostavljanje.

Policija je među prvima pomenuta u deset grupa, tj. u svim sredinama. Mlađe grupe su češće spominjale policiju nego starije. Razlozi za obraćanje policiji su se donekle razlikovali. U većini grupa učesnici su smatrali da se policiji treba obratiti pre svega u slučaju seksualnog zlostavljanja, kao i u slučaju porodičnog nasilja. U nekim grupama smatrali su da policija treba da interveniše u „težim slučajevima” tj. onima sa težim, dramatičnijim posledicama, odnosno pre svega u slučaju porodičnog nasilja. Vršnjačko nasilje najmanje je bilo „slučaj za policiju”. U jednoj grupi javila se ideja da se u tom slučaju treba obratiti **školskom policajcu**.

Roditelji su na drugom mestu po učestalosti. Uprkos preprekama pominjanim u ranijim delovima razgovora, roditeljima se treba obratiti pre svega u slučaju seksualnog zlostavljanja, ali i u slučaju drugih oblika koje ne vrše sami roditelji. Ovaj predlog se javljao češće u grupama u Prijepolju, Novoj Varoši i Raškoj, podjednako u mlađim i starijim grupama. Neki su smatrali da dete treba da razgovara sa **oba roditelja**, drugi da treba da razgovara sa **onim roditeljem** sa kojim provodi više vremena, dok su treći smatrali da dete treba da razgovara sa **majkom** jer je bliže sa njom.

Jednako često pominjan je i **centar za socijalni rad**. U mlađim grupama u Tutinu i Priboju, kao i u obe grupe u Novom Pazaru, nije spomenut spontano. Centar za socijalni rad prevashodno ima ulogu u rešavanju slučajeva porodičnog nasilja. Malo ređe je pominjan u vezi sa seksualnim zlostavljanjem i vršnjačkim nasiljem.

Obraćanje **razrednom starešini** (češće) i **direktoru škole** (nešto ređe) takođe je često navodeno spontano. Ovo se pre svega odnosilo na vršnjačko nasilje, mada je pominjano i u slučajevima nasilja u porodici i seksualnog nasilja. Ovom odgovoru naročito je posvećena pažnja u Sjenici i Raškoj.

Školski psiholog i pedagog spomenuti su u otprilike polovini grupa (naročito u Priboju). Kasnije ćemo videti mišljenja o ulozi školskog pedagoga u rešavanju problema zlostavljanja dece.

Starija osoba od poverenja, pre svega **rođak**, pominjani su u nekoliko grupa u slučaju sva tri oblika nasilja. U nekim grupama, stariji rođak je „zamena“ za roditelje, ukoliko dete nema poverenje u njih ili ako su oni zlostavljači.

Sledeći po učestalosti su **vršnjaci, prijatelji**. Njima deca najviše veruju da ih neće odati.

Nevladinim organizacijama bi se takođe obratili jer su poverljive. One su pominjane pre svega u Tutinu i Novom Pazaru.

Savetovališta za mlade (npr. pri zdravstvenoj službi u Novom Pazaru) takođe mogu biti mesta gde bi se mladi obratili za pomoć pri zlostavljanju.

Psiholog u bolnici ili privatnoj klinici takođe je pomenut u tri grupe (Nova Varoš, Novi Pazar, Raška).

SOS telefon naveden je u grupama u Sjenici i Tutinu.

Zdravstvena služba pomenuta je u Novoj Varoši i Novom Pazaru. U oba slučaja radi se o bolnici, ne o domu zdravlja. U većini ispitivanih opština bolnica, dom zdravlja i druge zdravstvene službe nalaze se na istom mestu, „u krugu bolnice“. Zato za učesnike „bolnica“ predstavlja sinonim za zdravstvenu službu uopšte.

U Raškoj je pomenut **pop**, a u Novom Pazaru **hodža** kao osobe kojima bi se deca mogla obratiti za savet u slučaju da preživljavaju zlostavljanje.

U jednoj grupi je pomenut **advokat**.

Pretpostavljamo da je **Centar za zlostavljanje**, koji je pomenut u Priboju, u stvari Sklonište za žene i decu žrtve nasilja.

Nakon prvih pominjanja službi i pojedinaca kojima bi se deca obratila, porazgovarali smo o njihovim predstavama o ulozi pomenutih osoba i službi.

Postojeće službe

Deca i mladi ne veruju da bi im u postojećim službama pomogli. Pre svega, samo je malom broju

poznato da li takve službe postoje u njihovoj sredini i **gde se nalaze**. Ne znaju **kome** da se obrate za pomoć.

„Više ima onih koji zlostavljaju nego onih koji pomažu.“

Smatraju i da institucije nisu **pristupačne** deci. Deca tamo **nikog ne poznaju** i ne bi se usudila da idu tamo **sama**.

Zaposleni u tim insitucijama često ne odreaguju na pravi način. **Ne veruju** deci samo zato što su deca. Nemoguće je bilo šta prijaviti ako nemaš **dokaze**. Neverovanjem u dečiju priču takve službe mogu dodatno povrediti (retraumatizovati) dete koje pokuša da prijavi zlostavljanje.

„I nepoverenje je nasilje.“

Jednako velik problem je i **nedostatak poverljivosti** od strane ljudi zaposlenih u institucijama. Deca se boje da će se njihova priča pročitati po celom gradu, naročito ako je reč o maloj sredini gde se svi poznaju. U jednoj grupi čak je pomenut **odlazak u drugi grad** radi prijavljivanja, kao zaštita poverljivosti.

Kad je reč o **policiji**, njoj treba pribeći kad se više nema kud. Policija izlazi na teren i rešava slučajeve tek kada „dođe do krvi“.

„Žena može da se obrati policiji tek onda kad više nema kud, kad više ne može da izdrži, to je poslednje mesto gde se obraća. To je zbog predrasuda o policiji.“

U drugim slučajevima, policija neće reagovati.

„SUP ne bi odreagovao, ne bi otišli na razgovor.“

Ukoliko bi dete **samo** otišlo, ne bi bilo dobrodošlo. Policajci **ne bi verovali** onome što priča. Mogu biti i **pristrasni**, ako je osoba koju dete želi da prijavi ugledna ličnost u gradu.

„Milicija je firma i tu su ljudi koji tamo rade, deci nije mesto tu.“

„U policiji najčešće ignorišu decu i ne veruju im, ali i to zavisi od osobe koja tu radi i od osobe na koju se žalimo.“

Centri za socijalni rad se, po mišljenju učesnika, najviše bave **pružanjem humanitarne pomoći** siromašnima. Oni uglavnom rade sa **odraslima**, ne sa decom. U nekim grupama učesnici nemaju ni ideju čime se centar bavi (Priboj, Raška). I u onome čime se bave, mali broj slučajeva je rešen uspešno.

Iako znaju da takva institucija postoji, u najvećem broju grupa učesnici ne znaju **gde se nalazi** u njihovom gradu. U Prijepolju deca i mladi čuli su za rad njihovog centra na televiziji, u Sjenici od roditelja, drugova i komšija.

U slučaju zlostavljanja zadatak centra jeste da pruži **pomoć i zaštitu** deci koja dođu da prijave zlostavljanje. Takođe bi trebalo da se stara o **smeštaju dece** nakon što se roditelji razvedu ili nakon što dete prijavi zlostavljača, jer se ne sme vratiti u kuću kod tog istog zlostavljača.

„Centar za socijalni rad treba da zaštiti mlade i pruži pomoć.“

Kakva je uloga **škole** u borbi protiv zlostavljanja dece? Pre svega, **nastavnici** sami ne bi trebalo da zlostavljaju decu. Deca nemaju puno nade da će im pomoći nastavnici koji ih toliko često i sami zlostavljaju i nepravedni su prema njima.

„Nastavnici moraju biti dobri i ne smeju da zlostavljaju učenike.“

U slučaju vršnjačkog nasilja, razredni starešina i direktor treba da razgovaraju sa zlostavljačima i da pokušaju da ih urazume ili da ih kazne. Međutim, nastavnici su često **bespomoćni** u takvim slučajevima.

Škola treba da ima ulogu u **edukaciji za prevenciju nasilja**. Međutim, o tome se uglavnom ne razgovara na časovima. Bilo je svega nekoliko primera da su učesnici imali prilike da na časovima razgovaraju o nasilju (Tutin, Prijepolje, Raška). Ne radi se, međutim, o sistematskoj edukaciji o borbi protiv zlostavljanja, već o sporadičnim aktivnostima koje zavise od ličnog angažovanja i motivisanosti nastavnika i samih đaka:

- Školski psiholog nam je govorio o dečijim pravima i toleranciji.
- Na časovima građanskog vaspitanja govorimo o zlostavljanju jer nastavnik dozvoljava da sami predložimo teme.
- Samo onda kada je neki tekst u čitanci gde se govori o nasilju. Tada oni koji su zlostav-

ljani saznaju da nisu sami i da se to i drugima dešava.

Školski parlament mogao bi da organizuje tribine na temu zlostavljanja dece.

Zadatak **školskog pedagoga ili psihologa** jeste da **sasluša** dete, **poveruje** mu, pruži mu **podršku i savet**, ako treba da ga **zastupa** pred drugim službama (ukoliko dete odluči da „ide dalje“).

„Školski psiholog bi trebalo da razgovara sa decom i da ne odaje njihove probleme.“

Međutim, u polovini grupa iskazano je razočaranje u rad. U većini sredina oni se bave **kažnjavanjem** dece koja nešto skrivaju, pa ih nastavnici pošalju na razgovor. Nekom ko te kažnjava kad pogrešiš veoma je teško poveriti se ako imaš neki težak problem kao što je zlostavljanje.

„Kod školskog psihologa idu problematična deca.“

„Nemam poverenje da će da mi pomogne neko za koga znam da nas kažnjava za prekršaje.“

Psiholog **nije mnogo zainteresovan** da pomogne deci. U nekim sredinama ni ne zna se ko je školski psiholog, on kao da ne postoji (Nova Varoš).

„Školski psiholog je kod nas marginalan lik u priči.“

I ovde je istaknut problem **poverljivosti**. Školski psiholog takođe može lako da razglasi tajnu koju mu poveri dete. Može npr. da pozove na razgovor roditelje bez saglasnosti deteta i time uništi detetovo poverenje.

Deca nekako više imaju poverenja u **psihologa u zdravstvenoj službi**, iako i za njega u nekim sredinama ne znaju **gde se nalazi**. On bi trebalo pre svega da bude **diskretan**. Deci je možda lakše da razmišljaju o psihologu u zdravstvenoj službi nego u školi, jer u zdravstvenu službu dolaze razna deca sa raznim potrebama, a ako se u školi ide kod psihologa, uvek se misli da je ta osoba nešto zgrešila.

Međutim, **zdravstvena služba** u celini samo je u malom broju grupa viđena kao institucija koja može da pomogne u zaštiti od zlostavljanja. Nekako to nije mesto gde bi se potražila pomoć, osim ukoliko je reč o **povredama**.

„Bolnica nije pravo mesto za zlostavljane, već za bolesne.“

Nevladinim organizacijama deca bi se obratila upravo zato što su **poverljive**. Njihov zadatak je da organizuju **radionice** za decu o zaštiti od zlostavljanja i da vode **SOS telefon** za žrtve zlostavljanja. Od nevladinih organizacija koje se bave zaštitom dece od zlostavljanja navedeni su DamaD u Novom Pazaru i Zdravoteka⁸ u Sjenici.

Kada je reč o **SOS telefonu**, dobra strana je što deca mogu da se jave i iz drugih gradova, **anonimno**, da ih neko sasluša i da dobiju **prvi savet**. Međutim, u nekoliko grupa izražena je skepsa povodom uspeha rada takvog telefona kod njih. U maloj sredini **ne možeš** da ostaneš **anoniman** jer se svi znaju. I ako ne kažeš svoje ime, **osoba** koja radi u telefonskoj službi **će znati ko si ti**. Takođe, **ti ćeš znati ko je ona** jer će se proćuti ko tamo radi, i biće ti neprijatno da joj se poveriš. Od postojećih SOS telefona, učesnici u nekoliko gradova čuli su za SOS telefon DamaD-a iz Novog Pazara, kao i da postoji SOS telefon u Beogradu „za celu Srbiju“, ali ne znaju gde bi našli njegov broj. Za taj telefon čuli su u ciklusu emisija „Pravo da znam“, koju su realizovali 1. program RTS-a i UNICEF.

Verski lideri pre svega imaju ulogu **savetodavca**, da pomognu osobi da bolje sagleda situaciju i upute je kome da se obrati dalje. Možda mogu da porazgovaraju sa roditeljima ako su oni zlostavljači, i da pokušaju da ih urazume. Na taj način i oni mogu biti **zastupnici** deteta u svetu odraslih.

Uloga roditelja i rodbine

Iako nisu sigurni da bi im roditelji verovali, deca bi se ipak prvo obratila njima. Smatraju da je **dužnost** roditelja da sasluša svoje dete i zaštiti ga. Radije bi razgovarali sa **majkom** nego sa ocem. U realnosti, roditelji češće pribegavaju fizičkom disciplinovanju nego razgovoru koji deci nedostaje. Problemi na koje nailaze u komunikaciji sa roditeljima obrađeni su u poglavlju **Stav društva prema deci uopšte**.

Na pitanja da li razgovaraju sa roditeljima o zlostavljanju i da li razmatraju moguća rešenja ako bi se nešto desilo, odgovori su uglavnom **negativni**. U većini grupa roditelji su **poslednji** sa kojima se o ovoj temi razgovara. U nekim grupama (Novi Pazar, Raška – grupe devojčica) učesnice su izjavile da razgovaraju sa roditeljima, ali se to svodi na **zaplaš-**

vanje šta sve može da im se desi ako „ne paze šta piju“ i „vraćaju se kući kasno“. To ima prilično malo efekta. Niko ne razgovara o tome šta treba raditi ako se njemu ili nekom bliskom desi nešto loše i ko može da im pomogne.

„Saveti roditelja da pazimo šta pijemo, ne idemo mračnim ulicama.“

Uloga vršnjaka

I sa vršnjacima se ne priča mnogo o zlostavljanju, ali više nego sa roditeljima ili u školi. Uglavnom se prepričavaju i razmatraju slučajevi za koje su čuli. U mnogim grupama učesnici su nam rekli kako su im vršnjaci poverili neku svoju tajnu da su žrtve zlostavljanja, npr. u porodici.

Vršnjacima se deca i mladi obraćaju pre svega jer se njima **najviše veruje**. Kasnije ćemo videti da veliki broj poruka namenjenih vršnjacima predstavlja poziv da se povere. Takođe, vršnjaci **veruju deci** i **razumeju ih**. Njima ne trebaju pravdanja, dokazi.

„Prijatelji, jer više veruju deci nego policija i druge službe.“

Naravno, uvek postoji opasnost da drug ili drugarica „ne izdrži“ i ispriča nekom drugom nečiju tajnu, ali je ta šansa manja nego kod ljudi u institucijama. Ako drug ili drugarica nisu pravi, oni će se udaljiti od te osobe, počeće da je **izbegavaju**.

Problem je što vršnjaci **ne mogu mnogo da pomognu**, sem da pruže podršku. Njihov je zadatak da saslušaju i upute na nekog „stručnog“. Po potrebi, da **zastupaju** i **podrže** zlostavljano dete pred institucijama.

„Ja ne bih znala da posavetujem nekoga ko je teži slučaj, uputila bih na nekog ko može da da bolji savet.“

U manjem broju grupa javila se ideja da bi drugovi mogli pomoći u **raskrinkavanju** zlostavljača i **pribavljanju dokaza** o zlostavljanju (kad je reč o seksualnom zlostavljanju). Grupa drugova može čak i da „disciplinuje“ zlostavljača.

„Maja da sa drugovima napravi Marku nameštajku, da ga snime da bi imali dokaz.“

⁸ Zdravoteka je u stvari projekat koji koordinira Centar za socijalni rad u Sjenici (u čijim prostorijama se Zdravoteka i nalazi), a uključeni su i predstavnici prosvete, zdravstva, policije, medija. Obuhvata edukaciju mladih o različitim pitanjima sa aspekta prava deteta. Deca ga, međutim, smatraju nevladinom organizacijom jer se pristup deci i organizovane aktivnosti razlikuju od onoga što očekuju u institucijama.

„Mogli bi i da ga ucenjuju da prestane to da radi.“

„Ja bih svedočio!“

Uloga medija

U većini grupa učesnici su naveli da često imaju priliku da u novinama pročitaju o slučajevima zlostavljanja ili da ih vide na televiziji. Međutim, mediji prikazuju **najdrastičnije, najstrašnije primere**: ubistva, samoubistva, trgovinu decom. Zlostavljanje dece i nasilje uopšte pojavljuje se često u filmovima i serijama. Čak su i dečije emisije pune nasilja.

„Svi manijaci su našli ideje u filmovima.“

Ovakav način prikazivanja zlostavljanja uzdrmava i udaljava od razmišljanja o nasilju.

„Mediji šokiraju javnost da bi privukli pažnju.“

Sve više se priča o nasilju, ali je malo **priče o prevenciji**, o tome koje službe kojima se može obratiti postoje. Takvi slučajevi su retki, kako u lokalnim (Prijeplje, Priboj), tako i u državnim medijima (emisija „Pravo da znam“). Deca u Sjevernici imala su utisak da mediji vode borbu protiv nasilja jer apeluju da se pomogne žrtvama nasilja.

BUDUĆNOST

Službe

Kakve bi trebalo da budu službe da bi deca imala poverenja i hrabrosti da im se obrate? Mnoštvo odgovora koje smo dobili na ovo pitanje prava je riznica ideja za unapređenje postojećih i organizaciju novih službi koje treba da se bave zaštitom dece od zlostavljanja.

Učesnici su mnogo govorili o tome kako bi oni voleli da se ponašaju zaposleni u tim institucijama, kakvim osobama bi mogli da se povere. Obradivši njihove odgovore, sačinili smo skup „pravila ponašanja“ u službama za rad sa decom, čak ne samo zlostavljanom, nego uopšte. Nisu poredane po važnosti – sve su jednako rangirane od strane dece:

1. Poverljivost
2. Posedovanje komunikacijskih veština (slušanje, strpljenje)
3. Poverenje u decu
4. Pružanje podrške, razumevanja, saveta, pomoći
5. Spremnost
6. Ljubaznost
7. Stručnost
8. Oglašavanje postojanja službi
9. „Mladost u duši“

Poverljivost je više puta u toku razgovora pominjana kao jedna od najvažnijih osobina službi i stručnjaka koji rade u tim službama. Da bi mogli da se povere, deca i mladi moraju biti sigurni da njihova priča neće biti zloupotrebljena. U jednoj grupi čak je predložen princip „jedna osoba za jedno dete“. Misli se na to da svako dete koje se javi u službu treba da se obraća samo jednoj osobi i uvek istoj osobi, u koju će steći poverenje:

- Ljudi koji tamo rade moraju da budu poverljivi.
- Da tražeći pomoć od drugih lica ne odaju njihove probleme.
- Ne bi trebali da pričaju o slučajevima van institucije.

Stručnjaci koji rade u tim službama treba da **saslušaju do kraja**, da imaju strpljenja i da ravnopravno sa decom izvode zaključke i donose odluke o daljoj akciji. Jako je važno da žrtva oseti da je neko poštuje kako bi imala snage da sama sebi pomogne:

- Treba da nas saslušaju do kraja, pa da posle izvodimo zaključke zajedno i daju nam savete.
- Puno razgovora sa decom.
- Puno strpljenja.
- Da se obrate svakom stidljivom detetu.
- Da dete može slobodno da razgovara.

„Saslušajte prvo žrtvu!“

Najgore što može da se desi jeste da osoba kojoj se dete poveri ne veruje u njegovu priču i dovodi

u pitanje istinitost iskaza. Stručnjaci koji rade na zaštiti dece od zlostavljanja zato moraju da **veruju** deci, da bi im pokazali da su ona važna i odgovorna:

- Ljudi koji u njima rade ne treba da se „čude“ problemima dece.

Ono što deca očekuju od stručnjaka kojima se obrate jeste **razumevanje, podrška, savet i pomoć** u rešavanju problema i izlasku iz situacije zlostavljanja:

- Deci treba pružiti podršku i saosećanje kada posete te službe.
- Posavetujte.
- Treba da pomognete, a ne da vređate.

„Treba popričati sa njim, pomoći mu da se otvori. On je usamljen i treba mu neko da ga razume.“

Pomoć treba pružiti što brže. Zato služba treba da bude spremna da **brzo odreaguje**. Slučaj ne treba da se razvlači mesecima:

- Da je spremna.
- Da pruže pomoć što brže.
- Da odmah preduzmu nešto.

Osobe kojima se deca obraćaju treba da budu **ljubazne i komunikativne**:

- Ljudi koji tu rade treba da budu nasmejani i ljubazni. (*jednoglasno*)
- Ljudi koji lako zadobijaju poverenje, ostvaruju kontakt, dopadljivi.

U tim službama treba da rade **stručni i dobro obučeni** ljudi, koji ozbiljno shvataju svoj posao:

- Da u njima rade pedagozi, lekari, psiholozi.
- Da imaju dobro obučene stručnjake.
- Osobe poznate po stručnosti.
- Ne smeju se zaletati na slučajeve koje ne mogu sami rešiti.

Da bi služba bila pristupačna, mora se „oglašavati“, tj. preko medija i u ličnim kontaktima davati **informacije da služba postoji**, gde se nalazi, i osnovne informacije o tome šta radi (kakvu pomoć pruža) i kako izgleda:

- Da svi znaju za nju.
- Da se oglašavaju na televiziji da postoje.
- Da ostave broj telefona.

Da bi ove osobe mogle da ostvare uspešnu komunikaciju s decom i mladima i da bi pridobili njihovo poverenje, treba da budu **slične deci**. Treba da koriste **jezik mladih**, da razumeju njihov način života i njihove probleme, da se ne postave „iznad“ dece, već da ih smatraju sebi ravnima:

- Mora da zadobije poverenje, da se približi detetu ponašanjem, rečnikom, da bude mlad dušom.
- Oni koji imaju strpljenja sa mladima i koji poznaju mlade u dušu.
- Mlađi ljudi jer bi njima lakše ispričali svoje probleme.
- Da ne pričaju tonom koji bi uplašio dete.
- Da govore jezikom dece.

„Prisetite se svojih mladih dana.“

„Budite dete da bi razumeli dete!“

Da bi se što bolje približili deci i mladima, pored stručnjaka u tim službama treba da rade i **vršnjački savetnici** – volonteri. Oni su po godištu, jeziku i načinu života slični deci i mladima koji dolaze kao klijenti, a obučeni su određenim veštinama savetovanja: da požele dobrodošlicu i u prvom razgovoru pruže podršku detetu, a zatim da ga upute odgovarajućem stručnjaku. Videvši svoje vršnjake u toj službi, dete lakše stiče poverenje u nju:

- Mlade osobe koje znaju naše probleme.
- Ako nemaju znanje da pomognu na drugi način, ono bar da saslušaju.

Pored vršnjaka po godinama, decu koja žele da obelodane zlostavljanje takođe mogu najbolje da razumeju druga deca koja imaju sličan problem i osobe koje **u iskustvu imaju zlostavljanje**. Takve grupe i osobe mogu se sastajati u službama koje se bave zaštitom dece od zlostavljanja:

- Grupe koje rešavaju probleme - neko ko je imao slična iskustva i ima razumevanja.
- Da ta osoba ima slično iskustvo i pomogne detetu.

I kada se budu zadovoljili ovi principi rada, ipak postoje još neke prepreke da deca koriste postojeće službe. Pre svega, deca imaju veliki problem da odu sama u jednu službu kao što je centar za socijalni rad ili policija. Veliki broj predloga naših učesnika odnosio se na to da dete treba neko da **zastupa** pred ovim službama:

- Mi ne bismo tamo (u centar za socijalni rad) same otišle.
- Važno je mišljenje okoline, zato bi trebalo da pre nego što samo ode tamo, dete neko povede.

Ko treba da ode sa detetom u instituciju? To je neko stariji iz porodice, škole ili neko sa SOS telefona kome će se dete prvo obratiti:

- Neko stariji.
- Pedagog.
- Neko sa SOS telefona.

I predstavnici službi treba da zastupaju decu u daljem toku, kao i da umesto njih istražuju slučaj:

- Trebaju da veruju detetu i da mu budu advokat pred drugima.
- Da pokušaju da istraže, da imaju tajne agente da istraže slučajeve.
- Da popričaju sa zlostavljačem, ali da sakriju ko im je rekao.

Kad se dete odluči da prijavi slučaj, naročito kada je reč o nasilju u porodici, ono možda ne sme više da se vrati kući, kod zlostavljača. Zato je neophodno da postoji **sklonište** koje može da pruži smeštaj deci na kraće ili duže vreme nakon što prijave slučaj:

- Mesto na koje bi se sklonila deca koja trpe zlostavljanje.
- CSR: Obezbeđenje prostora, hrane...

Stručnjaci koji se bave zaštitom dece od zlostavljanja, uključujući NVO, trebalo bi da često organizuju **tribine ili diskusione grupe** o zlostavljanju sa decom i mladima:

- Da organizuju radionice ovog tipa (fokusne grupe) po školama i NVO organizacijama. (*svi se slažu*)
- Češće organizovanje tribina, ali je nemoguće da se otvoreno razgovara u širim grupama.

A kako treba da izgledaju prostorije u koje bi deca rado dolazila? Trebalo bi da se nalaze u okviru službe, institucije ili NVO, gde se mladi inače okupljaju, koja je poznata među mladima kao prijatan i siguran prostor:

- Da se deca inače tamo okupljaju, da im je prostor poznat.
- Mesto na koje bi deca inače dolazila ne samo kada su zlostavljana.

- Da ima terene za razne aktivnosti, da privuče mlade.

Ukoliko to nije moguće, onda u okviru institucije koja se bavi različitim populacijama treba da postoji **poseban deo** samo za decu i mlade, ako je moguće sa posebnim, **poverljivim ulazom**:

- Treba da imaju siguran ulaz.
- Prostorije te službe treba da budu u sklopu drugih prostorija suprotne namene.
- Treba da postoji poseban deo za mlade.
- Poverljiv deo, bezbedan.

Same prostorije treba da budu svetle i prostrane, okrečene u tople boje, sa posterima i dečijim crtežima po zidovima. Ambijent treba da bude topao, prijatan i veseo. U njima treba da se nalaze **igračke** za manju, **računari** za veću decu. Ne treba da izgledaju kao klasične kancelarije. Samo u prijatnom prostoru deca mogu da se opuste i otvoreno govore o svojim problemima.

- Treba da budu lepo uređene, okrečene u svetle boje, da imaju postere po zidu i dečije radove.
- Da bude šareno i veselo kad dođeš.
- Velike svetle prostorije sa mnogo slika, računari, televizori...
- Zidovi da ne budu beli jer belina asocira na bolnicu.
- Da ima igračkaka u sobi.

„Da se ne ‘uplašimo’ od te sobe.“

„Prostor mora biti veseo jer je život korisnika već dovoljno crn, treba im nada, sigurnost, toplina.“

„Trebalo da se osećamo opušteno, a ne kao na optuženičkoj klupi.“

Škola

Nastavnici i školski psiholozi trebalo bi da budu pre svega **edukovani** da prepoznaju probleme zlostavljanja dece. Školski psiholozi bi trebalo da pojedinačno savetuju decu i da drže u školi časove i tribine na temu zlostavljanja dece, kao i uopšte o pravima dece.

„Da se (školski psiholozi) ne bave decom samo kad nešto pogreše, već da ih savetuju i organizuju neke skupove za mlade.“

PORUKE

Na kraju razgovora zamolili smo učesnike da svako napiše po jednu poruku za roditelje (svoje ili roditelje uopšte), za vršnjake i jednu koju bi pročitali preko medija kada bi imali prilike. Poruke je trebalo da se odnose na zaštitu dece od zlostavljanja. Same poruke nalaze se u **Prilogu 4**. Ovde ćemo pokušati da naglasimo najznačajnije zajedničke crte koje poruke nose.

Poruke namenjene vršnjacima

Veliki broj poruka namenjenih vršnjacima govore o želji učesnika da im **pomognu**. Pozivaju vršnjake da **ne prećutkuju** ako preživljavaju zlostavljanje, već da se povere njima ili da se obrate službama. Učesnici nude svoju poverljivost i razumevanje, kao i podršku u slučaju da dete odluči da obelodani zlostavljanje. Dosta poruka za javnost zapravo je namenjeno vršnjacima i upravo govore o tome.

Jedan broj poruka za vršnjake govori o potrebi za sprečavanjem vršnjačkog nasilja i potrebi za medicijom u slučaju takvih sukoba.

Izvestan broj poruka izražava ranije pomenuto shvatanje da je i pritisak vršnjaka za ulazak u „loše društvo“ i eksperimentisanje sa alkoholom i drogama takođe vrsta zlostavljanja. Poruke pozivaju vršnjake da se suzdrže od takvih „izazova“.

Nažalost, ima i poruka koje ohrabruju vršnjake na recipročno nasilje.

Poruke namenjene roditeljima

Većina poruka za roditelje govori o potrebi dece i mladih da ih roditelji saslušaju i da razgovaraju sa njima, da ih razumeju. Deca pozivaju roditelje da ih više ne kažnjavaju fizički i ograničavanjem slobode, nego da pokušaju da razgovorom, uz međusobno **poštovanje**, zajednički dođu do rešenja.

Direktni **pozivi na prestanak** zlostavljanja u mnogim grupama otkrivaju da zlostavljanje realno postoji, čak i kada su učesnici u toku razgovora to poricali. Deca takođe pozivaju roditelje da prestanu da piju alkohol i da iskaljuju bes na članovima porodice.

Izvestan broj poruka roditeljima govori i o tome kako da se ponašaju ako im deca obelodane zlostavljanje - da im **veruju** i da **ne okrivljuju** njih za ono što se dešava.

Poruke koje bi saopštili javnosti preko medija

Dosta poruka za javnost odnosi se na zlostavljanje kao **ugrožavanje dečijih prava**. Upućuju se poruke da decu treba **više poštovati** u društvu i dati im šansu da pokažu kakva su. Izvestan broj poruka naglašava ranije iznetu potrebu da stariji zastupaju decu.

Poruke javnosti govore i o **odgovornosti** države, zajednice i pojedinih službi u zaštiti dece od nasilja. Takođe je izražen i poziv medijima da oglašavaju gde se i koje službe nalaze.

Neke poruke izražavaju uverenje da je zlostavljanje **zločin, krivično delo** i da zlostavljače treba **kazniti**.

ZAKLJUČAK

Problemi dece i mladih su univerzalni. Slični su u svih sedam opština, kao što su slični problemima mladih svuda. Najviše pažnje bilo je posvećeno problemima u komunikaciji sa roditeljima. Zlostavljanje je retko pominjano kao problem dece i mladih danas. To je u skladu sa opštim stavom da se o tome ne priča javno.

Deca su se prilično identifikovala sa vršnjačkim nasiljem. Zaključujemo da je to nešto čega su svakodnevno svedoci ili učesnici, češće u osnovnoj nego u srednjoj školi. Istovremeno, spontano je dolazilo do izvesnog opravdavanja nasilne dece zbog njihove teške porodične situacije i eventualnog prethodnog iskustva sa zlostavljanjem. Takođe se javljalo delimično okrivljavanje žrtve. Obe pojave mogu da znače samookrivljavanje onih koji nisu u stanju da izađu na kraj sa zlostavljanjem i/ili normalizaciju vršnjačkog zlostavljanja. Ovo posebno dolazi u obzir ako se osvrnemo na to da nije ponuđeno konkretno rešenje za problem vršnjačkog nasilja.

Situacija je drugačija kad je reč o nasilju u porodici. Kod izvesnog broja ispitanika postoji otpor u prihvatanju da se takve stvari dešavaju i u njihovoj sredini. Mnoge stvari se i ne znaju jer se o tome ne priča. Učesnicima nije mnogo poznat i značajan termin „nasilje u porodici“. Nisu pravili razliku između onoga što trpi majka i što trpi Nenad. Ovde nije bilo opravdavanja nasilnika.

Učesnici su vrlo precizno i u većini slučajeva spontano identifikovali sva tri oblika zlostavljanja: fizičko, psihičko i seksualno. Više puta su naglašavali neodvojivost fizičkog i psihičkog. Psihičko se teže preživljava nego fizičko.

Sramoćenje kao specifičan vid psihičkog zlostavljanja često je pominjano. Ono i najteže pada žrtvi. Zlostavljanje se mnogo teže doživljava ako ga i drugi vide ili čuju za njega. I razglašavanje saznanja o zlostavljanju predstavlja sramoćenje i dodatno zlostavljanje.

Kada je reč o seksualnom zlostavljanju, značajan broj učesnika nije sasvim siguran šta ono jeste, a šta nije. Nisu jasno razlikovali pedofiliju od seksualnog zlostavljanja. I u ovom slučaju su više ublažavali krivicu nego što su opravdavali zlostavljača da je psihički poremećen. Ovo takođe ide u prilog pojavi distanciranja od zlostavljanja i neverovanju da je normalna osoba u stanju da tako nešto radi. Pominjanje duševne bolesti kao da je bila reakcija na naš opis Marka kao omiljenog u porodici, starijeg čoveka.

Većina pokušaja definisanja zlostavljanja dece završavala se nabranjem radnji koje predstavljaju zlostavljanje ili podelom na tipove. Uspešni pokušaji definisali su zlostavljanje dece kao ugrožavanje prava deteta i primoravanje deteta da radi ono što ne želi. Dečija prava često su pominjana tokom razgovora. Želimo da verujemo da je dugogodišnja aktivnost UNICEF-a i partnera na promociji dečijih prava rezultirala svešću o dečijim pravima među decom i mladima i u ovom regionu.

Nema jedinstvenog zaključka kada je reč o definisanju nasilja u odnosu na zlostavljanje. Učesnici ne prave jasnu razliku između ove dve pojave. U različitim grupama različite stvari su smatrane nasiljem, odnosno zlostavljanjem.

Kada je reč o učestalosti zlostavljanja dece, slažemo se sa zaključkom učesnika da je svako dete bar jednom bilo žrtva zlostavljanja. Većina smatra da bar 50% dece doživljava neki vid zlostavljanja, a 10% teže oblike fizičkog ili seksualnog zlostavljanja.

Učesnicima nije u potpunosti bio jasan mehanizam nastanka zlostavljanja, tj. uzroci zlostavljanja. Koncept zloupotrebe moći nad detetom nije odmah i kod većine razumevan. Čak i nakon našeg „navođenja“ na neravnopravnost u odnosima u kojima se zlostavljanje dešava, teško su shvatali da se zlostavljanje dešava zato što zlostavljač ima društvenu nadmoć nad žrtvom. Je-

dini ovakav mehanizam koji spontano prepoznaju jeste fizička nadmoć. I dalje se javljala potreba da se distancira od zlostavljanja ili da se ublaži krivica zlostavljača.

Sa druge strane, učesnici jako dobro razumeju način delovanja zlostavljanja na žrtvu i posledice koje ostavlja. Ako primetimo znakove, treba da posumnjamo da je dete žrtva zlostavljanja. Već nakon nekoliko prvih grupa bilo je jasno da deca i mladi dobro razumeju da su mnogi znaci zlostavljanja ujedno i neposredne posledice. Učesnici su naveli velik broj uglavnom dugotrajnih, psihičkih posledica. Smatraju da su psihičke posledice teže i da duže traju. Naročito nas je prijatno iznenadilo spontano, zdravorazumsko prepoznavanje i često pominjanje međugeneracijskog prenošenja zlostavljanja.

Važno je zlostavljanje otkriti i zaustaviti što ranije jer se dugotrajne posledice i ne mogu izlečiti. Zato se veliki broj predloga i poruka odnosio na obelodanjivanje zlostavljanja od strane žrtve, edukaciju za prepoznavanje od strane nastavnika i reagovanje odgovarajućih službi u zaustavljanju zlostavljanja.

Najčešće zlostavljaju roditelji, stariji uopšte, češće muškarci, nastavnici, stariji dečaci. Iako su sasvim pravilno identifikovali one koji imaju nadmoć u društvu ili porodici, i dalje im nije bio jasan mehanizam nastanka zlostavljanja.

Zlostavljanju od strane nastavnika posvećen je veliki deo razgovora. Ovo je problem u svim sredinama, toliko čest da se negde već normalizuje. Najčešće psihičko, ali i fizičko i seksualno, ovo zlostavljanje ima najjače izražen element sramoćenja (pred razredom) u odnosu na zlostavljanje od strane drugih osoba.

Stav društva (starijih) prema deci najznačajnije doprinosi pojavi zlostavljanja dece od strane roditelja i starijih uopšte.

Patrijarhalno vaspitanje i tradicionalne rodne uloge su drugi faktor rizika za zlostavljanje koji devojčice stavlja u veći rizik od zlostavljanja u kući i društvu uopšte. I sam način vaspitanja devojčica kroz ograničavanje i teranje na poniznost i trpljenje jeste vid zlostavljanja. Sa druge strane, favorizovanje dečaka razvija kod njih osećaj da im je sve dopušteno i dovodi ih u poziciju zlostavljača.

Kada je reč o drugim faktorima rizika, zabrinjavajuće je da su kao takve nabrojane mnoge osobine žrve, mnogi vidovi različitosti:

verska, nacionalna, siromaštvo, seosko poreklo, fizičko obeležje ili nedostatak itd. Ovakvo gledanje u društvu pomera fokus sa zlostavljača na žrtvu i kao da ukazuje da žrtva treba da menja svoju različitost kako bi izbegla zlostavljanje. Ovo je donekle povezano sa nepotpunim razumevanjem uzroka zlostavljanja. Dakle, zlostavljanje se po njima ne dešava zato što zlostavljač zloupotrebljava svoju nadmoć, nego zato što je žrtva takva kakva je.

Pomalo obeshrabruje navođenje velikog broja razloga zbog kojih žrtva nije u stanju da obelodani zlostavljanje. Nepoštovanje dece od strane starijih nije samo faktor rizika za zlostavljanje, već i faktor koji doprinosi prećutkivanju nasilja. Deci se ne veruje jer su mala i lažu – i zato deca oklevaju da se obrate roditeljima i službama, budući da očekuju kako im se neće verovati.

Kao službe koje bi trebalo da zaštite decu od zlostavljanja navođene su pre svega policija, centri za socijalni rad i škola. Zdravstvena služba ne igra značajnu ulogu u rešavanju ovog problema. Istovremeno, postoji bojazan da ove službe nisu naklonjene deci i mladima.

Pravi su ćup sa zlatom dečiji predlozi kakve bi službe trebalo da postoje, kako da izgledaju i kako ljudi zaposleni u njima treba da se ponašaju

ne bi li deca imala poverenja i hrabrosti da ih koriste. Opisi učesnika jednostavnije i jasnije od bilo kog stručno-metodološkog uputstva objašnjavaju principe rada postojećih i organizaciju novih službi.

Od roditelja deca očekuju da im posvete više pažnje, da ih saslušaju i rešavaju probleme razgovorom, a ne batinama.

Kada su vršnjaci u pitanju, njihova je uloga da saslušaju u poverenju i pruže podršku. Oni takođe mogu raditi u službama za zaštitu dece kao vršnjački savetnici.

Deca i mladi, učesnici fokusnih grupa, dali su nam odgovore koji su znatno premašili naša očekivanja. Mnoge činjenice, za koje je bilo potrebno niz godina da se svetska naučna javnost oko njih dogovori, kod naših ispitanika su stvar zdravog razuma. Nadamo se da će znanje i spremnost mladih da učestvuju u rešavanju problema zlostavljanja dece predstavljati veliku pomoć stručnjacima koji se bave ovim problemom u njihovom regionu.

EVALUACIJA PROCESA ISTRAŽIVANJA I POUKE

EVALUACIJA

ISKUSTVA UČESNICA I UČESNIKA

U nekoliko grupa, odmah nakon našeg razgovora, učesnici su izrazili želju da se vidimo ponovo i da razgovaramo o ovoj temi. Naknadno smo dobili informaciju od lokalnih organizatora u još nekim gradovima (Prijepolje, Nova Varoš) da su deca bila veoma zadovoljna načinom rada tokom diskusije.

Za učesnike u velikom broju grupa ovo je bio prvi put da otvoreno govore o zlostavljanju dece i da imaju priliku da iskažu svoje mišljenje. U nekoliko grupa učesnici su predlagali da se slične diskusije održe sa njihovim vršnjacima.

Za nas je bilo značajno saznanje da je razgovor na ovako tešku i mučnu temu ostavio kod učesnica i učesnika pozitivan utisak.

ISKUSTVA ISTRAŽIVAČKOG TIMA

Nakon završetka rada na terenu, članice istraživačkog tima održale su sastanak na kom su evaluirale tok istraživanja i iznale prve utiske o saznanjima. Istraživačice su evaluirale svoj rad, rad glavne istraživačice, kao i uslove i tok rada.

Samoevaluacija istraživačica

Ono što su istraživačice same sebi zamerile uglavnom se odnosi na nedovoljnu prethodnu **pripremljenost za vođenje diskusije** (nepoznavanje scenarija, emotivnu nepripremljenost) i **nedovoljnu motivaciju** za rad na početku:

- Nedovoljno ulaženje u dubinu problema.
- Vraćanje više puta na istu temu.
- Sugestivna pitanja.
- Nestrpljivost u čekanju odgovora.
- Upadanje u reč kofacilitatorki.

Postojale su i neke lične osobine koje su istraživačicama smetale u vođenju diskusije:

- Ne mogu da sakrijem svoja osećanja.
- Brzo se umaram.

Istraživačice su imale i mnoge dobre osobine, koje su značajno doprinele uspehu istraživanja. To se pre svega odnosi na **veštine komunikacije** koje istraživačice imaju iz svog svakodnevnog rada:

- Pažljivo slušanje.
- Fleksibilnost u redosledu vođenja diskusije.
- Fleksibilnost u formulisanju pitanja.
- Korišćenje otvorenih pitanja.
- Dobra saradnica u facilitaciji.
- Strpljivost i **iskustvo u radu sa decom**,

Takođe su bile zadovoljne funkcionisanjem **istraživačkog tima**. Istraživačice su smatrale da je ovaj rad bio za njih korisno iskustvo jer su oprobale **novu istraživačku tehniku**. Saznale su mnogo **novih činjenica** o tome kako deca shvataju zlostavljanje i kako reaguju na njega, kao i kakvu pomoć očekuju od svoje sredine, što će im znatno koristiti u njihovom daljem radu.

Evaluacija rada glavne istraživačice

Istraživački tim smatrao je da glavna istraživačica u svojoj facilitaciji grupnih diskusija treba da bude **strpljivija** u čekanju odgovora od dece i da dozvoli deci da uđu dublje u diskusiju. Takođe, trebalo bi da se suzdržava od **sugestivnih pitanja**.

Kao dobre osobine glavne facilitatorke, istraživačice su navele **način komunikacije sa decom**:

- Veština komunikacije sa različitim uzrastima.
- Otvorenost, spontanost.
- Uvažavanje dece.
- Identifikacija sa decom, kao i profesionalnost i doslednost u radu sa kolegama i lokalnim partnerima.

Evaluacija toka istraživanja

Kada je reč o organizaciji i izvođenju istraživanja, izvođenje dve grupe dnevno pokazalo se optimalnim. **Dužina trajanja diskusije** takođe je odgovarala kapacitetima učesnika i facilitatorki da održe pažnju i ne zamore se. Međutim, u odnosu na mogućnost produbljivanja diskusije, vremenskom ograničenju diskusija pridavan je prevelik značaj u odnosu na sadržaj.

Istraživački tim bio je prijatno iznenađen **otvorenošću** dece i njihovom spremnošću za razgovor. Deca su delovala otvorenije, iskrenije i spontanije nego mladi. U većini grupa bili smo zadovoljni **načinom dečijeg razmišljanja** o ovoj temi, osve-

šćenošću i zrelošću. Neprijatno su nas iznenadili pojedini konzervativni stavovi dece.

Evaluacija logističke podrške i uslova rada

Istraživački tim takođe se osvrnuo na saradnju sa lokalnim organizatorima u selekciji učesnika i obezbeđivanju uslova za rad.

Selekcija učesnika samo je na pojedinim mestima bila neadekvatna. Ad hoc pozivanje ili nepodsećanje na prisustvo rezultiralo je malim odzivom u nekim sredinama. U grupama formiranim od članova NVO koje se bave borbom protiv nasilja predznanje učesnika uticalo je na spontanost u odgovorima.

U pojedinim mestima **uslovi rada** nisu bili adekvatni (buka, nedostatak prostora, deprimirajuća atmosfera). U drugima, prijatna atmosfera, prostor koji deca poznaju i u kojem inače imaju svoje aktivnosti doprineli su opuštenosti i spontanosti diskusije i bogatstvu odgovora.

Posvećenost i **podrška lokalnih organizatora** znatno su doprineli da se istraživački tim dobro oseća i profesionalno obavi svoj posao.

POUKE

SCENARIO ZA VOĐENJE DISKUSIJE

Prvu verziju scenarija pripremila je glavna istraživačica. Sugestije je dao supervizorski tim UNICEF-a i Insituta za mentalno zdravlje u Beogradu. Nakon toga, predstavnice lokalne partnerske NVO iz regiona dale su svoje sugestije na osnovu lokalnog relevantnog iskustva. Priče (prikaze slučaja) kreirao je lokalni tim takođe na osnovu lokalnog relevantnog iskustva.

Treća verzija scenarija pilotirana je sa jednom grupom mladih i dve grupe dece. Pilotiranje je omogućilo prilagođavanje jezika ispitivanoj populaciji i preformulisanje nejasnih, razdvajanje komplikovanih, spajanje sličnih i brisanje irelevantnih pitanja. Pilotiranje je omogućilo ne samo neposrednu promenu scenarija pre početka istraživanja, već i posebno obraćanje pažnje na ključna ili teška pitanja u toku rada. Unapred smo znali gde možemo da se spotaknemo i obilazili smo te prepreke.

I pored svih priprema, zaključak nakon održanih diskusija je da je scenario mogao biti manje strukturiran. Bilo je puno pitanja za određeno vreme. Dobili smo odgovore na sva pitanja, ali je stru-

kturiranost i sledstveno vremensko ograničenje ograničilo dubinu do koje smo mogli ići u diskusiji. Tako su naše diskusije bile kombinacija fokusne grupe i grupnog intervjua. Povremeno se diskusija među učesnicima smenjivala sa odgovaranjem učesnika na pitanja facilitatora.

Ovome je doprinelo i sedenje u krugu. U želji da budemo jednaki i da se učesnici ne ustručavaju pred facilitatorima, sedeli smo u krugu. Prenebregle smo jedno od pravila rada u fokusnoj grupi – facilitatori sede donekle udaljeni od učesnika. Desilo se upravo da su učesnici koji su bili najbliži facilitatorima često preuzimali disuksiju u svoje ruke, oni koji su bili udaljeniji su bili povučeni. U poslednje dve grupe, gde je prostorija bila takva da smo sedele naspram učesnika, diskusija među samim učesnicima bila je uspešnija i bilo je više suprotstavljenih mišljenja.

ISTRAŽIVAČKI TIM

Istraživački tim izabran je između članica NVO DamaD, lokalne partnerske organizacije u regionu. Fokusne grupe su metod koji nije ranije korišćen u ovoj NVO. Pre odabira članica tima obavljena je orijentaciona obuka za vođenje fokusnih grupa. Uvežbavanje veština vođenja fokusnih grupa, iako planirano, nije održano zbog nedostatka vremena.

Provežbavanje ovih veština pre pilotiranja neophodno je da bi se istraživačice pripremile za facilitiranje i vođenje zapisnika sa fokusnih grupa. Mnoge nesavršenosti u vođenju razgovora, pomenute u evaluaciji, posledica su prethodne nepripremljenosti i neiskustva u vođenju fokusnih grupa, a mogu se popraviti vežbom i blagovremenim planiranjem.

Nakon održane obuke i pilot disuksija odabran je istraživački tim. Kriterijumi za odabir bili su lična motivacija, bliskost ispitivanoj populaciji po godinama i iskustvo u radioničarskom radu. Skoro sve učesnice imale su prethodno iskustvo u radu sa decom, većina njih se bavi profesijama povezanim sa decom (psiholog, pedagog, učiteljica).

IZBOR UČESNIKA I SASTAV GRUPA

Lokalni organizatori, predstavnici NVO i centara za socijalni rad koji učestvuju u projektu bili su izuzetno motivisani i spremni da pomognu organizaciji fokusnih grupa. Da je istraživački tim sam morao da vrši selekciju učesnika i logističke

pripreme, one bi trajale znatno duže i istraživanje bi bilo skuplje.

Metod „grudve snega“ pokazao se dobar u većini sredina. Lokalni organizatori zadužili su nekoliko dece (ključnih „informera“) da pozovu svoje prijatelje, drugove iz razreda, komšije. Važno je bilo pozvati jedan i po do dva puta više učesnika od broja neophodnog za održavanje grupe (minimalno šest). Okupljanje je bilo uspešnije tamo gde je bilo angažovano više od jednog ključnog „informera“ i gde su lokalni koordinatori telefonom ili lično bar jednom proverili učešće pojedinih učesnika.

U nekim sredinama selekcija je obavljena ad hoc i učesnici nisu ponovo pozvani da se proverihovo učešće. Ovo se naročito odnosi na grupe gde je organizacija bila prepuštena deci, uz nedovolju podršku od strane lokalnih organizatora. To je rezultiralo nedovoljnim brojem učesnika u nekoliko grupa. Tamo gde su učesnici pozvani neposredno pre početka diskusije, oni su imali otpor prema temi i načinu rada jer nisu bili „psihički pripremljeni“. To je negativno uticalo na kvantitet i kvalitet odgovora.

Deca moraju biti barem nekoliko dana unapred obavještena i pripremljena za rad u grupi. Ad hoc okupljanje stvara kod dece otpor prema aktivnosti, pogotovo ako ih je to omelo u obavljanju neke druge planirane aktivnosti. U slučaju otkazivanja učesnika bolje je otkazati grupu nego raditi sa ad hoc prikupljenim učesnicima.

U nekim grupama lokalni organizatori su pozivali svako dete pojedinačno. Kod takvog pozivanja treba izbegavati da većina pozvane dece budu članovi ili korisnici programa NVO koja se bavi borbom protiv nasilja. Njihova znanja i shvatanja su različita u odnosu na opštu populaciju dece istog uzrasta.

Na polnu strukturu grupe nije lako uticati, naročito ako se želi polno mešovita grupa. Istim načinom selekcije u nekim sredinama dobijali smo mešovite, čisto muške ili čisto ženske grupe. Ukoliko je grupa veća i pretežno jednog pola, npr. sedam devojčica i jedan dečak, korisnije je sa dečakom uraditi individualni intervju. Tako će se od njega dobiti više informacija nego da je ostao u grupi, jer okleva da učestvuje u razgovoru ako je jedini dečak.

TOK DISKUSIJE

Pokazalo se dobrim što pri pozivanju dece na razgovor nismo pominjali da je razgovor o zlostavljanju, već o problemima sa kojima se deca i mladi susreću. U jednoj grupi gde je lokalni organizator naknadno obavješten i nije dobio jasne instrukcije kako da poziva decu, veliki broj dece se nije pojavio. Smatramo da je delimičan razlog to što su zazirali od teme unapred ili im roditelji nisu dozvolili da prisustvuju. Takođe, razmišljanje o temi unapred moglo je da utiče na spontanost odgovora.

Učesnici su na početku saznali preciznije temu razgovora i imali su prilike da napuste grupu ako ne žele da o tome razgovaraju. Ni u jednoj grupi nijedan učesnik nije zbog toga napustio grupu.

Lagodnosti za ostanak u grupi i iskrenosti odgovora doprinelo je i to što smo na početku napomenuli da je učešće anonimno i da nećemo pitati za lična iskustva. Učesnici su ipak u toku razgovora iznosili svoja iskustva jer su znali da je to njihov izbor i da se ono što budu rekli neće povezati sa njihovim identitetom.

Poštovanje dece i mladih, približavanje njihovom načinu govora i ponašanja i uvažavanje njihovih mišljenja i stavova uslovalo je njihovu otvorenost i iskrenost. Istovremeno, pobudilo je njihovo interesovanje za ovaj problem i želju za učešćem u njegovom rešavanju.

U dve grupe smo, nakon dobijanja saglasnosti dece, dozvolili prisustvo posmatrača. Prisustvo posmatrača nije znatno uticalo na spontanost i otvorenost dece jer su im oni dobro poznati i sa njima inače rade (koordinatorka jedne NVO u jednoj grupi, psiholog radioničar u drugoj). Osim toga, oni nisu bili klasični posmatrači, već su učestvovali u razgovoru.

Međutim, posmatrači su iz najboljih namera imali tendenciju da preuzimaju vođstvo u diskusiji. Ostali učesnici su onda imali potrebu da daju „politički korektne“ odgovore, one koji bi se slagali sa stavovima.

Opšti stav u radu sa fokusnim grupama je da nije preporučljivo da posmatrači sede u prostoriji gde se odvija grupa. Ukoliko su učesnici svesni prisustva posmatrača, to im može odvlačiti pažnju ili im može biti neprijatno da odgovaraju na pitanja. Posmatrači mogu pratiti tok rada grupe iz druge prostorije preko sobe sa ogledalima. Naše iskustvo potvrdilo je ovaj opšti stav. Posmatrači se mogu tolerisati samo ukoliko se deca sa tim

slože, ako su poznati deci i inače sa njima razgovaraju o poverljivim temama, i ako se unapred pripreme da ne utiču na tok diskusije.

Na kraju, slušanje teških priča sa jedne strane i otvorenost, iskrenost i poverenje dece sa druge, ostavili su na nas dubok utisak. I nakon održavanja grupa, tokom pripreme zapisnika i izveštaja, često smo bile emotivno uzdrmane prisećajući se nekih priča. Korisno je da se izvesno vreme nakon završetka istraživanja izvrši debriefing istraživačkog tima, po mogućstvu sa savetnikom.

DA LI JE OVO PRIKLADNA ISTRAŽIVAČKA METODA?

Ima nekoliko razloga zbog kojih, nakon ovog iskustva, smatramo fokusne grupe veoma prikladnim istraživačkim metodom za rad sa decom o osetljivoj temi.

Zašto fokusna grupa?

- Ekonomična je u odnosu na druge vidove istraživanja.
- Može se relativno brzo organizovati, pod uslovom da postoji saradnja lokalnih partnera koji pružaju organizacionu i logističku podršku.
- Relativno je lako obučiti tim asistenata. Od velike je pomoći ako asistenti imaju prethodno iskustvo u grupnom radu i facilitaciji, kao i u radu sa ispitivanom populacijom.
- Za kratko vreme može se izvesti veći broj grupa.
- Diskusija omogućuje dobijanje čitavog bogatstva odgovora i predloga (što ne bi bio slučaj kod individualnog intervjua).

Zašto sa decom i mladima?

- Izostanak kritike i „podučavanja“ od strane facilitatora omogućio im je da se osećaju uvaženo, što je doprinelo još većoj otvorenosti.
- Uvažavanje mišljenja dece i mladih i davanje prilike da aktivno razmišljaju o mogućim rešenjima motivisala ih je da nastave da razmišljaju o ovoj temi i pomognu svojim vršnjacima.
- Učesnicima je bilo lakše da iskažu suprotna mišljenja prema svojim vršnjacima nego da su u pitanju stariji.

- Motivacija za dalje angažovanje na rešavanju problema omogućuje involviranje istih grupa učesnika u druge faze participativnih istraživanja i pronalaženja rešenja.

Zašto na osetljivu temu?

- Poštovanje principa grupnog rada i poštovanje prema deci i mladima stvorili su uslove za spontane i iskrene odgovore.
- Okruženost grupom vršnjaka sličnih mišljenja i iskustava omogućila je učesnicima da spontano i otvoreno diskutuju o teškoj i tabuiziranoj temi (što možda ne bi bio slučaj kod individualnog intervjua).
- Priroda procesa omogućuje praćenje i intervenciju u slučaju nepredviđenih događaja, a ima i dovoljno vremena za intervenciju (što ne bi bio slučaj kod ankete).

Ograničenja

Ograničenja ove metodologije u našem iskustvu bila su:

- Dobijanje „prosečnije“ grupe učesnika (od onih koje smo mi imali) zahteva dugotrajniju selekciju i prisustvo istraživačkog tima na svim sajtozima tokom selekcije, što bi znatno produžilo vreme pripreme.
- Dobijanje „reprezentativnijeg“ uzorka, tj. grupa u kojima odnosi polova, nacionalne i verske pripadnosti odražavaju ove odnose u populaciji, takođe zahteva precizniji i dugotrajniji odabir ili formiranje većeg broja grupa sa određenim karakteristikama (npr. sastavljene samo od devojčica odnosno dečaka; grupe sastavljene samo od učesnika srpske odnosno bošnjačke nacionalnosti itd.).
- U slučaju pojavljivanja manjeg broja učesnika od šest gubi se efekat grupne diskusije. S druge strane, nije korektno učesnike koji su se pojavili poslati kući. Zato se pribegava drugim vidovima istraživanja (grupni, pojedinačni intervjui).

NEDOUMICE ISTRAŽIVAČKOG TIMA

Pre početka istraživanja postavljene su granice naše intervencije – naš zadatak je da pojavu istražimo, a ne da reagujemo na pojedinačne slučajeve i pokušamo da ih rešavamo. Ipak, u toku i nakon održavanja diskusija javilo se nekoliko mo-

ralnih dilema za istraživačice. Ono oko čega smo se racionalno složile nije bilo lako emocionalno izdržati.

U diskusijama su učesnici obelodanili različite slučajeve zlostavljanja, iz sopstvenog i iskustva svojih drugova i drugarica. Neki od tih slučajeva dobili su epilog na sudu, u centru za socijalni rad ili policiji. Neki nisu. Neki su vrlo teški. Iako smo učesnicima podelili liflete sa podacima za kontakt sa službama kojima se mogu obratiti, ne znamo da li se to zaista i desilo. Jasno nam je da je ono što je rečeno anonimno, u poverenju u toku diskusije. Zato ne možemo posmatrati izdvojeno i istraživati dalje taj slučaj kako bismo saznali ko je u pitanju i da bismo slučaj prijavili. Međutim, to kod nas ne umanjuje osećaj odgovornosti da smo nešto saznale, a nismo ništa preduzele po tom pitanju.

Takođe, neki od obelodanjenih slučajeva bili su toliko karakteristični i imali smo jaku želju da ih prikazemo kako bismo ukazali na neke stvari, npr. zanemarivanje očiglednih znakova, neadekvatan rad službi itd. Ostale smo u dilemi koliko detaljno možemo opisivati slučaj, a da to ne ugrozi identitet onoga ko nam se poverio. Čak i ako se samo osoba koja nam je to isričala prepoznata, time smo donekle izigrale njeno poverenje jer smo obećale da ono što nam kažu u poverenju nećemo dalje obelodanjivati. Iako bi opisi mogli da dorinesu uočavanje grešaka i unapređenju rada službi, ostale smo pri unapred dogovorenom pravilu da opise slučaja nećemo iznositi u izveštaju.

ZNAČAJ OVOG ISTRAŽIVANJA ZA UNICEF

Program za zaštitu dece kancelarije UNICEF-a u Beogradu po prvi put je organizovao ovakvu vrstu istraživanja. Ovakav način rada sa decom i mladima omogućio je da dobijemo iskrene i isrpne odgovore od učesnika o njihovim predstavama i mišljenjima o zlostavljanju dece, kao i očekivanja od službi koje se bave zaštitom dece. Važno je dobijena saznanja upotrebiti u edukaciji stručnjaka koji se bave zaštitom dece, kao i opšte javnosti, kako bi obratili pažnju upravo na ono što deci najviše smeta i kako bi izašli u susret potrebama dece.

Ovo istraživanje imalo je elemente **participatornog akcionog istraživanja (PAR)**. Razgovor i razmena mišljenja sa vršnjacima osnažili su učesnike da razmišljaju i razgovaraju o zlostavljanju i sagledaju moguće načine rešavanja problema. O tome govore i brojne poruke na kraju diskusije, koje se odnose upravo na želju učesnika za angažovanjem na rešavanju problema.

Značajno je da je ovakva metodologija testirana i da će se iskustva i pouke stečene u ovom istraživanju moći koristiti za unapređenje sličnih istraživačkih poduhvata u budućnosti.

Od ništa manjeg značaja je izgradnja kapaciteta istraživačkog tima. Njihove stečene veštine i prethodno iskustvo u radu sa decom mogu se „uposliti“ u njihovom svakodnevnom radu, drugim aktivnostima vezanim za projekat, kao i u budućim istraživanjima u ovom ili drugim regionima.

PREPORUKE

ZA SLUŽBE KOJE SE BAVE DECOM

UNAPREĐENJE POSTOJEĆIH SLUŽBI^h

Činjenica da određena služba za decu i mlade postoji ne znači automatski da je ona naklonjena deci i mladima. Deca i mladi imaju samopouzdanja i poverenja da obelodane svoju duboku tajnu i potraže pomoć samo ako smatraju da će tamo naići na prijateljsku atmosferu i razumevanje.

Poštovanje „principa“ koji postojeću službu čine naklonjenom deci i mladima jednostavno je i ne iziskuje mnogo finansijskih sredstava.

Stručnjaci koji rade u ovim službama moraju se pridržavati postojećih ili razviti nove interne **protokole**, koji definišu uloge i postupak u slučaju otkrivanja zlostavljanja. Protokoli treba da uključuju održavanje **poverljivosti** iskaza dece. Ti protokoli treba da preciziraju sa kojim kolegama u instituciji i u drugim službama se podaci mogu podeliti, u kojim slučajevima i koji podaci. Protokol treba da uključi sankcije u slučaju nepoštovanja procedure i kršenja pravila rada.

Odgovornost stručnjaka je u tome da sami neprekidno vode računa o poverljivosti i jedni drugima ukazuju na eventualna kršenja poverljivosti klijenta. Kao nosioci aktivnosti u svojim ustanovama, stručnjaci takođe imaju odgovornost da ostalo pomoćno osoblje (administrativne radnike, zaposlene u održavanju higijene, obezbeđenju itd.), kroz povremene grupne edukacije i pojedinačno, ličnim primerom i sugestijama podsećaju da ni oni ne treba da iznose informacije o tome ko je i kada dolazio u njihovu službu.

Stručnost podrazumeva ne samo određeni stepen obrazovanja, već i neprekidno usavršavanje, pohađanje seminara i razmenu iskustava sa drugim kolegama. Obučavanje u struci, nakon završenog obrazovanja za osnovnu profesiju, obuhvata i ovladavanje veštinama komunikacije. Stručnjaci obučeni za zaštitu dece od zlostavljanja, dečija prava i srodne teme, svoje znanje i veštine treba da prenose na svoje kolege u okviru službe.

Vladanje **veštinama komunikacije** zahteva obuku stručnjaka i neprekidnu vežbu i usavršavanje. Obaveza je ustanove ili organizacije da periodično organizuje obuku za svoje stručnjake u veštinama komunikacije, neophodnim za dobro uspostavljanje odnosa poverenja i iskrenosti sa klijentima.

Ostali principi koje su deca i mladi istakli kao važne u radu službi što se bave decom jesu: svaki

stručnjak koji radi sa decom mora sam kod sebe da razvija poverenje, razumevanje, pružanje podrške i ljubaznost, i da neprekidno evaluira sam sebe.

Za međusobnu evaluaciju, razrešavanje etičkih i emotivnih dilema i međusobnu podršku, korisno je u okviru službe organizovati zajedničke sastanke, supervizijske seanse i seanse sa savetnikom. Na njima stručnjaci koji se svakodnevno susreću sa mnogim teškim i emotivno zahtevnim pričama imaju prilike da „daju sebi oduška“, razmene iskustva sa kolegama, i daju jedni drugima podršku u pridržavanju principa rada i razrešavanju profesionalnih i ličnih problema.

Službe takođe treba da poštuju standarde organizacije službi i izgleda prostorija u kojima bi se deca i mladi osećali dovoljno opušteno da iznesu svoj problem.

Treba raditi na tome da se u okviru službe opšte namene **izdvoje prostorije** u koje će dolaziti samo deca i mladi (ne i odrasli, stariji). Idealno je da takve prostorije imaju **zaseban ulaz**, koji pruža poverljivost detetu koje ulazi. Prostorija treba da bude prijatna za decu i mlade, da ima igračke, društvene igre, postere. U sobi sa detetom koje je došlo da se poveri treba da ostane i razgovara **samo jedna osoba**.

Ako je moguće, služba treba da naimenuje **osobu za kontakt** kod zaštite dece od zlostavljanja, koja će se baviti svim slučajevima zlostavljanja i kontaktirati sa ostalim službama koje rade na rešavanju ovog problema.

Deca i mladi radije će dolaziti u službu u kojoj rade mlade osobe ili njihovi vršnjaci. Sve službe koje rade na zaštiti dece od zlostavljanja, bilo državne institucije ili nevladine organizacije, mogu da obuče i u svoj rad uključe **mlade – volontere**. Njihov zadatak može biti da požele dobrodošlicu svakoj mladoj osobi – klijentu, porazgovaraju sa njom, razmene osnovne informacije i upute je na razgovor sa odgovarajućim stručnjakom.

Svaka služba takođe treba da razmotri organizovanje **vršnjačkih savetnika**, mladih osoba koje su obučene veštinama komunikacije i savetovanja, koje mogu da rade na SOS telefonu ili pružaju direktno pojedinačno savetovanje u okviru službe.

U **evaluaciji** uspešnosti rada korisno je sprovoditi periodične (ankete) ili stalne (kutija za poruke, „knjiga žalbi i pohvala“) evaluacije od strane klijenata.

^h Pod terminom „služba“ podrazumevamo i državne institucije i nevladine organizacije koje rade na zaštiti dece od zlostavljanja.

Ako služba dobro radi, sami korisnici će brzo među svojim vršnjacima (to naročito važi za decu i mlade) pronaći glas o tome. Dobar glas daleko se čuje. Međutim, da bi deca i mladi znali da neka služba postoji i gde se nalazi, neophodno je da se služba **oglašava** preko lokalnih medija, plakatima i npr. knjigom obaveštenja po školama, ostavljanjem propagandnog materijala na mestima gde se deca i mladi inače okupljaju.

U okviru ovih oglašavanja važno je da služba u javnosti pojasni svoju ulogu u zaštiti dece od zlostavljanja. U saradnji sa školom ili klubovima gde se deca i mladi okupljaju službe mogu organizovati posete njihovim institucijama kako bi se deca upoznala sa načinom rada službi i ambijentom u kom se nalaze. Predstavnici službi (npr. centara za socijalni rad, policije), opet u saradnji sa školom, mogu održati promociju rada svojih službi na časovima odeljenskog starešine ili slično.

Korisno je da služba vrši „**samopromociju**“ kvaliteta svog rada (npr. objavljujući podatke iz godišnjeg izveštaja preko medija). Sve ono što objavi da pruža služba zaista mora biti uvek spremna i da pruži.

Osim poštovanja principa rada službi naklonjenih deci i mladima i oglašavanja, odgovornost stručnjaka koji rade na zaštiti dece od zlostavljanja leži i na **edukaciji ostalih službi** (škole, zdravstvo) i opšte javnosti o postojanju ovog problema, njegovim manifestacijama i putevima za rešavanje. Inicijativa UNICEF-a, DamaD-a i predstavnika lokalnih centara za socijalni rad i drugih službi u sedam opština za osnovnu obuku svih koji rade sa decom jeste početna aktivnost u ovom smeru.

ULOGA ŠKOLE U ZAŠTITI OD ZLOSTAVLJANJA

Škola treba da donese **kodeks ponašanja** nastavnika prema učenicima, učenika prema nastavnicima i učenika međusobno. Takav kodeks treba da bude praćen protokolima koji obuhvataju mehanizam prijavljivanja zlostavljanja i sankcije u slučaju zlostavljanja i drugih kršenja kodeksa. Verbalno, fizičko i seksualno zlostavljanje učenika od strane nastavnika, kao i diskriminacija učenika na bilo kojoj osnovi (verskoj, nacionalnoj, prema finansijskom statusu itd.) moraju biti prijavljivani i sankcionisani u okviru tog kodeksa.

Nastavnici treba da budu obučeni od strane stručnjaka koji se bave zaštitom dece od zlostavljanja,

da **prepoznaju** moguće znake zlostavljanja i **preduzmu mere**, poštujući principe poverljivosti i najboljeg interesa deteta. Obučeni nastavnici treba da dalje svojim kolegama **prenose** ove informacije.

Rukovodstvo škole, nastavnici i pomoćno osoblje treba da budu edukovani o značaju i principima **poverljivosti**, i da te principe sprovode.

U okviru časova građanskog vaspitanja, veronauke, psihologije, fizičkog vaspitanja, zdravstvenog vaspitanja i časova odeljenskog starešine, nastavnici treba da **diskutuju** sa decom o vrstama zlostavljanja, faktorima rizika, pravima žrtve i mogućnostima za rešavanje problema, uključujući informacije o postojećim službama. Ove aktivnosti treba sprovođiti kontinuirano (ne samo jednom u toku godine), u cilju **prevencije** zlostavljanja dece, kao i u cilju **pomoći** onima koji već preživljavaju zlostavljanje.

U program gorenavedenih predmeta, u okviru razgovora o dečijim pravima i ravnopravnosti među polovima, treba uključiti obuku za veštine komunikacije (uključujući asertivnost) i životne veštine (uključujući osnaživanje devojčica za samopoštovanje i dečaka za preuzimanje odgovornosti za svoje ponašanje).

Postoji odgovornost zaposlenih u školama, pre svega školskih psihologa i pedagoga kojima se deca mogu obratiti u slučaju zlostavljanja, za poštovanje svih **principa** službi naklonjenih deci i mladima, koji su opisani u prethodnom poglavlju (**Unapređenje postojećih službi**).

Školski psiholozi moraju se **obučiti** za specifičnu pomoć deci u situaciji zlostavljanja, naročito pri vrstama zlostavljanja koja su česta u školi (vršnjačko nasilje, zlostavljanje od strane nastavnika). Psihološko-pedagoška služba mora da bude prvo zaštitno mesto za decu koja prijavljuju zlostavljanje.

Školski psiholog mora imati podršku od strane uprave i njegova uloga u savetovanju dece treba da bude **promovisana** u školi (naspram uloge u kažnjavanju „besprizornih“ učenika).

Za obuku nastavnika i ostalih zaposlenih, kao i za donošenje i sprovođenje protokola i kodeksa, neophodno je **angažovanje i podrška** rukovodstva škole.

Školske vlasti treba da organizuju obuku dece i mladih, vršnjačkih predvodnika, za obavljanje **vršnjačkih metodologija** u cilju prevencije zlostavljanja dece i zaštite dece koja preživljavaju zlostavljanje:

- Vršnjačku edukaciju o prevenciji zlostavljanja dece i mladih, koju bi učenici mogli spro-

voditi na časovima zajedno ili naizmenično sa nastavnicima;

- Vršnjačku medijaciju u slučajevima vršnjačkog nasilja (na odmoru, na časovima);
- Vršnjačko savetovanje se može organizovati (kao što je pomenuto u preporukama za službe za zaštitu dece) u saradnji sa školskim psihologom, u za to posebno odvojenim i uređenim prostorijama, ili u prostorijama školskog psihologa. Vršnjački savetnici mogu imati naizmenično radno vreme sa psihologom.

ZA NEVLADINE ORGANIZACIJE

Nevladine organizacije imaju ulogu u održavanju postojećih i organizovanju novih **službi** koje se bave zaštitom dece od zlostavljanja i pomoći žrtvama zlostavljanja. Ovo se pre svega odnosi na SOS telefone, gde se deca mogu anonimno javljati, i savetovališta za pojedinačno savetovanje sa žrtvama i porodicama.

Grupe za samopomoć najbolje mogu organizovati NVO, iako treba uključiti i institucije. Deci koja su prošla kroz iskustvo zlostavljanja puno znači da vide da nisu sama u svom problemu i da zajedno sa vršnjacima koji su prošli kroz to rade na njegovom rešavanju. Grupe se sastaju periodično (npr. jednom nedeljno). Grupe za samopomoć mogu voditi zaposleni u institucijama i NVO ili volonteri koji će se angažovati oko organizacije i vođenja grupa (npr. studenti psihologije).

Pošto su često NVO te kojima se deca prvo obraćaju, predstavnici NVO mogu imati ulogu u **zastupanju** dece pred institucijama u koje deca ne mogu sama da odu, a koje treba da im pomognu u rešavanju problema.

NVO, koje se niz godina bave prevencijom zlostavljanja i zaštitom žrtava i imaju kadar koji je obučen i sa dugoročnim iskustvom, imaju ulogu u **edukaciji stručnjaka** u institucijama, pre svega školama, da se sami suočavaju sa problemom, kao i da edukuju decu o prevenciji i zaštiti od zlostavljanja.

U istom smislu, u saradnji sa školskim vlastima i rukovodstvima drugih organizacija gde se deca okupljaju, predstavnici NVO mogu vršiti **obuku dece** za vršnjačku edukaciju, medijaciju i savetovanje.

NVO takođe imaju ulogu da svoje službe na adekvatan način **oglašavaju** i učine ih dostupnim deci i mladima, kao i u **promociji** drugih službi, u institucijama sa kojima saraduju.

ZA LOKALNU SAMOUPRAVU

Odgovornost lokalnih vlasti odnosi se na koordinaciju, pružanje podrške i promociju saradnje između postojećih službi koje se bave zaštitom dece. Osnivanje **koordinacionog tela** u kojem bi bili predstavnici svih institucija i NVO koje se bave zaštitom dece ili podrška postojećim takvim telima načini su za održavanje saradnje među službama.

Lokalne vlasti treba da pružaju stalnu **podršku** svim postojećim državnim i NVO službama u svojoj opštini:

- **Formalno-pravnu:** Predlaganje i po proceduri donošenje odluka neophodnih za osnivanje i rad određenih službi ili tela;
- **Organizacionu, logističku, finansijsku:** Gde god i koliko god je moguće, lokalna vlast treba da izdvoji direktna **finansijska sredstva** ili na drugi način pomogne, npr. ustupanjem termina u lokalnim medijima, angažovanjem volontera ili zaposlenih, obukom, ustupanjem prostorija za rad službe, ustupanjem besplatne linije za SOS telefon, kroz nabavku opreme, pokrivanje tekućih troškova, itd.

Lokalna vlast treba da podrži i organizovanje, obuku kadra i rad **novih službi i oblika organizovanja** koji još nisu profunkcionisali u njihovim sredinama. Ovo se pre svega odnosi na sprovođenje **vršnjačkih metodologija** na mestima gde se mladi okupljaju **van škole**, kao što su: sportska društva, kulturno-umetnička društva i nevladine organizacije. Obučena deca i mladi takođe će imati ulogu u neformalnom prenošenju stečenog znanja i veština na svoje vršnjake. Ovo se odnosi i na otvaranje i vođenje **skloništa** za decu žrtve nasilja. Sklonište može voditi institucija ili NVO. Lokalna zajednica može ustupiti prostorije, pokrivati tekuće troškove itd.

Lokalne vlasti treba da razmotre ideju da uz podršku lokalne zajednice uspostave institucije **dečijeg advokata** ili ombudspersone, kao nezavisne službe na nivou lokalne uprave. Važno je da sama osoba bude izabrana od strane dece, kao osoba sa prethodnim kredibilitetom i poverenjem kod njih. Služba treba da bude postavljena i organizovana prihvatanjem principa službi naklonjenih deci

i mladima. Ova služba imaće zadatak da pojedinačno zastupa decu pred institucijama, kao i da se zalaže za sprovođenje aktivnosti na prevenciji i zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Dobri primeri iz prakse (SOS telefon DamaD-a iz Novog Pazara, Zdravoteka iz Sjenice, Sklonište za decu žrtve nasilja iz Priboja, Savetovalište za mlade pri Domu zdravlja Novi Pazar i drugi) pokazuju da se sve aktivnosti i službe koje su deca navela kao nepohodne u rešavanju ovog problema mogu organizovati i/ili od strane institucija i/ili NVO. U oba slučaja potrebna je podrška ostalih aktera i lokalnih vlasti.

Za sprovođenje svih ovih preporuka u delo neophodna je **stalna saradnja**, podela posla i razmena informacija između institucija, NVO i lokalne vlasti, kao i međusobna podrška. Ta podrška treba da uključi i **međusobno promovisanje** službi. Da bi se moglo stati iza promovisanja službi, sve službe treba da zadovoljavaju principe službi naklonjenih deci i mladima, kao i da donesu i poštuju kodekse ponašanja i zajedničke protokole. U tom smislu, deo međusobne podrške odnosi se i na **međusobnu evaluaciju i zalaganje** jednih kod drugih za pridržavanje principa i protokola.

ZA UNICEF

Uporedne prednosti UNICEF-a u radu za dobrobit dece su njegova međusektorska programska orijentacija, multidisciplinarna partnerstva sa svim ključnim akterima u zemlji i stručno znanje i iskustvo iz celog sveta.

Uz partnerstva koja godinama gradi sa državnim ministarstvima, državnim ustanovama, akademskim institucijama, nevladinim sektorom i civilnim društvom, UNICEF ima jedinstvenu sposobnost da oko istog stola okupi visoke vladine predstavnike, stručnjake koji rade na terenu i samu decu i mlade, sve u cilju hvatanja u koštac sa problemom zlostavljanja dece, te razvoja strategija i osnaživanja službi za njegovo rešavanje.

Kao sledeći korak, UNICEF treba da učini široko dostupnim rezultate ovog istraživanja svim zainteresovanim gorenavedenim partnerima. Mogu se povesti razgovori sa partnerima o utvrđivanju njihovog interesovanja i mogućnosti za dalje prikupljanje podataka o ovoj temi i potencijalno ponavljanje ove metodologije.

Preporučujemo da, koristeći stečeno iskustvo, UNICEF promoviše i podrži **dalja istraživanja** o zlostavljanju dece.

- Istraživanje u istom regionu može se produžiti radi dobijanja odgovora na pitanja koja su se otvorila ovim istraživanjem, pre svega u vezi sa mogućim intervencijama (npr. zašto deca imaju više poverenja u NVO nego u državne institucije, na koji način osnažiti komunikaciju između dece i roditelja itd.) i različitim oblicima diskriminacije navedenim u izveštaju (npr. prema siromašnoj deci, na osnovu roda, uzrasta, etničke i verske pripadnosti).
- PAR u istom regionu, poželjno sa približno istim grupama dece, longitudinalno tokom određenog vremenskog perioda, radi identifikovanja potencijalnih rešenja i intervencija.
- Ista metodologija se može replikovati u istom i drugim regionima sa određenim populacionim grupama: Romima, decom u domovima za decu bez roditeljskog staranja, izbeglicama.
- Eventualno kvantitativno istraživanje, na reprezentativnom uzorku (uz stratifikaciju prema polu, etničkoj pripadnosti, životu u gradu/selu), radi potvrđivanja ili dopunjavanja dobijenih rezultata.
- Ovo istraživanje može se replikovati, uz adaptaciju na osnovu stečenih pouka, u drugim regionima u Srbiji i šire.

UNICEF treba da nastavi **izgradnju kapaciteta** lokalnih partnera za upotrebu PAR-a i druge interventne oblike istraživanja.

Predstavnici UNICEF-a treba da, u svojim neposrednim kontaktima sa predstavnicima odgovarajućih ministarstava, osiguraju da saznanja svih ovih istraživanja pružaju informacije za razvoj **strategija i reformu** odgovarajućih državnih sistema (socijalna zaštita, zdravstvena zaštita, sudstvo).

UNICEF treba da nastavi da pruža **stručnu podršku** i donosi najbolja iskustva iz sveta i okolnih zemalja kada je reč o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Ovo se pre svega odnosi na podršku u izradi **opšteg protokola** za zaštitu dece od zlostavljanja na državnom nivou i njegovu razradu i implementaciju u institucijama.

Dalje obuhvata podršku **unapređenju rada službi** za zaštitu dece od zlostavljanja putem izgradnje internih protokola, obuke instruktora za osnovnu obuku za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, za upotrebu vršnjačkih metodologija i životnih veština.

Intenzivnije promovisanje koncepta i principa **službi naklonjenih deci i mladima** (child and youth friendly services - Homans H., Koso S. *Mapping Report of Youth Friendly Health Services in Serbia and Montenegro: Serbia, WHO/UNICEF/UNFPA, Geneva, 2003*) i zalaganje za usvajanje ovog koncepta na nacionalnom nivou i standardizaciju, kao i obuku stručnjaka u državnim institucijama i nevladinom sektoru za uspostavljanje principa tih službi, takođe su u domenu preporuka za dalje aktivnosti UNICEF-a u ovoj oblasti.

UNICEF takođe treba da nastavi zalaganje kod republičkih vlasti: za uvođenje **obuke** o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja kao teme u građansko vaspitanje; za akreditaciju i standardizaciju programa vršnjačke edukacije; za uvođenje edukacije za životne veštine u škole i druge državne ustanove (domove za decu bez roditeljskog staranja, vaspitno-popravne domove itd.).

Posmatranje zlostavljanja i zanemarivanja dece sa aspekta kršenja **prava dece**, odnosno promocija prava dece u cilju sprečavanja i borbe protiv zlostavljanja i zanemarivanja dece, još je jedan zadatak koji UNICEF treba da nastavi uspešno da obavlja. Prepoznavanje zlostavljanja kao kršenja prava dece od strane ispitanika u našem istraživanju dokaz je da napor UNICEF-a u promociji prava dece daju svoje rezultate.

Na kraju, ali najvažnije, UNICEF treba da upotrebi svoj jedinstveni kredibilitet i vladanje odgovarajućim metodologijama i još više osnaži **učesće dece** u osmišljavanju, funkcionisanju i evaluaciji rada službi za zaštitu dece od zlostavljanja. Takođe, predloge dece UNICEF može da učini dostupnim državnim vlastima i odgovarajućim službama. Sve ove aktivnosti imaju za cilj da službe odgovaraju potrebama dece. To je jedina garancija da će im se deca zaista i obraćati i da će se na taj način ovaj težak i vrlo prisutan problem uspešno rešavati.

KAMPANJA PODIZANJA SVESTI

Preporuke koje slede u vezi sa kampanjom za podizanje svesti o zaštiti dece od zlostavljanja mogu biti relevantne i pri organizovanju drugih sličnih kampanja koje se odvijaju u zemlji, nezavisno od ovog projekta.

Kampanja podizanja svesti o zaštiti dece od zlostavljanja treba da se naslanja na dva stuba. Jedan je javna kampanja namenjena opštoj javnosti, dizajnirana od strane NVO DamaD u

saradnji sa drugim lokalnim NVO u sedam opština. Drugi je lično širenje informacija i veština od strane stručnjaka iz centara za socijalni rad, usmereno na ostale stručnjake koji rade sa decom (predškolske ustanove, škole, zdravstvo, policiju) i kolege u centrima za socijalni rad. Ove dve komponente kampanje međusobno treba da budu usklađene, da teku paralelno i da se nadopunjuju.

Postoji potreba za stratifikovanom kampanjom. Posebni aspekti kampanje trebalo bi da obuhvate nekoliko ciljnih grupa:

- Deca i mladi

Kampanju za decu i mlade treba sprovoditi u školama i na mestima gde se mladi okupljaju (kafići, bioskopi, sportski klubovi, kulturno-umetnička društva, NVO). Ulogu u sprovođenju ovih aktivnosti imaju pre svega sami mladi, podržani i obučeni od strane nosilaca kampanje.

Kampanja treba da predstavlja edukaciju dece i mladih o onim aspektima zlostavljanja sa kojima još nisu potpuno upoznati. Istraživanje pokazuje da se to pre svega odnosi na objašnjavanje mehanizma nastanka zlostavljanja, tj. **zloupotrebe moći** od strane zlostavljača.

Naglasak takođe treba staviti na prenošenje poruke da **dete nije krivo** za ono što mu se dešava i da ima **prava** da traži pomoć u zaustavljanju zlostavljanja. Treba iskoristiti poznavanje koncepta **dečijih prava** od strane dece i mladih za naglašavanje slobode od zlostavljanja i prava na zaštitu.

Kampanja treba da obuhvati i pojašnjavanje određenih pojava: nasilje vs zlostavljanje, nasilje u porodici, pedofilija vs seksualno zlostavljanje, sve u kontekstu **prepoznavanja** zlostavljanja i traženja rešenja.

Informacije o postojećim službama i promocija njihovog rada treba da budu sastavni deo kampanje.

- Roditelji

Deo kampanje namenjen roditeljima treba sprovoditi preko masovnih medija, kao i u saradnji sa školom na roditeljskim sastancima.

Poruke kampanje treba da pomognu roditeljima da shvate šta je to što njihova deca smatraju **zlostavljanjem** i na koji način se **komunikacija** sa decom može poboljšati da do toga ne dolazi. Treba naglasiti nekoliko principa: razgovor sa decom (umesto batina), verovanje deci, poštovanje

dečijeg mišljenja i preventivno delovanje u cilju otkrivanja zlostavljanja.

- Nastavnici

Kampanja namenjena nastavnicima treba pre svega da im pomogne da shvate da ono što oni rade deca doživljavaju kao **zlostavljanje**, što ugrožava njihov međusobni odnos i ispunjenje osnovnog cilja škole – obrazovanje dece. Ovo takođe treba staviti u kontekst kršenja dečijih prava. Nastavnici su neko kome deca treba da veruju i na njih se ugledaju, a ne neko ko ih zlostavlja.

Treba se zalagati za uključivanje razgovora o dečijim pravima, ravnopravnosti među polovima i prevenciji i zaštiti dece od zlostavljanja u **školske predmete** (građansko vaspitanje, veronauku, psihologiju). Takođe se treba zalagati da se u ove i druge predmete uključe razgovori i **obuka dece i mladih** za veštine komunikacije i životne veštine.

- Javnost

Poruke za javnost treba da obuhvate pojedinačno delovanje svih osoba uključenih u projekat, kao i delovanje preko javnih tribina i lokalnih i regionalnih medija. Zadatak je medija da o zlostavljanju dece izveštavaju edukativno i u cilju rešavanja problema, a ne senzacionalistički.

Poruke za javnost treba da informišu da sa decom treba **razgovarati** i da promovišu kako **deci treba verovati** kada obelodanjuju zlostavljanje; da **krivica** za zlostavljanje ne leži na žrtvi nego na zlostavljaču; da nije **sramota** pričati o zlostavljanju, već je sramota zlostavljati; da treba **poštovati** dečije mišljenje i promovisati odgovornost same dece za svoje ponašanje.

U kampanju treba uključiti informacije o tome **šta je sve zlostavljanje** i kako se mogu **prepoznati znaci**. Zlostavljanje treba staviti u kontekst **prava deteta** na slobodu od zlostavljanja, na zdravlje i razvoj i druga prava.

Treba davati **informacije o postojanju službi** i **promovisati dobre primere**.

U okviru kampanje treba se zalagati za **otvaranje novih službi** i organizovanje novih tela aktivnosti za pomoć deci: dečijeg advokata, grupa za samopomoć, skloništa za decu žrtve nasilja i dr.

Naglašavanje **posledica** zlostavljanja, pre svega prenošenje talasa zlostavljanja i međugeneracijsko prenošenje, može pomoći javnosti da shvati zašto je važno raditi na prepoznavanju i sprečavanju zlostavljanja.

Nosioci aktivnosti u okviru kampanje treba da budu stručnjaci koji se bave osnovnom obukom i predstavnici NVO koji rade na promociji ljudskih prava i zaštite dece od zlostavljanja. Pojedinačne promotivne aktivnosti i aktivnosti preko medija i javnih tribina treba da nose jedinstvene poruke.

SPISAK PRILOGA

- Prilog 1: Program održavanja fokusnih grupa i spisak lokalnih organizatora
- Prilog 2: Scenario za vođenje diskusije u fokusnoj grupi
- Prilog 3: Pravila rada u fokusnoj grupi
- Prilog 4: Poruke dece i mladih

LITERATURA

1. *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention, 29-31 March 1999, WHO, Geneva*. World Health Organisation, Geneva, 1999.
2. *A Skill-Building Guide for Making Focus Groups Work*. HealthCom Project, Academy for Educational Development, Washington USA, March 1995.
3. Perel Levin S. *Focus groups as a tool for assesing perceptions on elder abuse among older people and primary health care workers*. Draft. WHO 2001.
4. Homans H., Koso S. *Mapping Report of Youth Friendly Health Services in Serbia and Montenegro: Serbia*. WHO/UNICEF/UNFPA, Geneva, 2003.

PRILOZI

PRILOG 1:

Program održavanja fokusnih grupa i spisak lokalnih organizatora

Tutin, 09.08.

NVO Impuls

Osoba za kontakt: Dženeta Agović

Sjenica, 10.08.

NVO Flores

Osoba za kontakt: Sedat Vrcić Sejo

Prijepolje, 11.08

Centar za socijalni rad

Osoba za kontakt: Rada Divac

NVO Nova vizija

Osoba za kontakt: Mirsad Duran

Priboj, 12.08

NVO Ženska inicijativa

Osoba za kontakt: Zora Čelović

Nova Varoš, 13.08

Centar za socijalni rad

Osoba za kontakt: Nataša Pucarević

Novi Pazar, 15.08

NVO DamaD

Osoba za kontakt: Zibija Šarenkapić

Raška, 16.08.

Mesna organizacija žena Raške

Osoba za kontakt: Zorica Nišević

PRILOG 2:

Scenario za vođenje diskusije u fokusnoj grupi

Scenario za fokusne grupe o stavovima
i mišljenju dece o zlostavljanju dece

Dobar dan i hvala vam što ste došli. Ja sam Silvia/asistentkinja. Mi u ime DamaD-a iz Novog Pazara i UNICEF-a iz Beograda (po potrebi objasniti šta su DamaD i UNICEF) radimo istraživanje sa mladima. U toku istraživanja razgovaraćemo sa oko 140 mladih u vašem gradu i još šest gradova. Pozvale smo vas danas ovde da bismo sa vama popričale o problemima sa kojima se mladi susreću sa roditeljima, u školi, sa društvom. Zanima nas šta vi mislite o zlostavljanju dece i kakve biste poruke poslali onima koji treba da se brinu o njihovoj zaštiti. Vaša mišljenja i mišljenja vaših vršnjaka su nam veoma važna. Pomoći će nam da poboljšamo službe koje pomažu deci i mladima.

Ako nemate ništa protiv, mi ćemo zapisivati i snimati ovaj razgovor. To nam služi da bismo što bolje zabeležili ono što je rečeno. Da li se slažete sa tim?

Vaše učešće u razgovoru je anonimno. Mi nećemo zapisivati vaša imena i nećemo drugima pričati šta je ko ovde rekao. Ako ne želite da odgovorite na neko pitanje, ne morate. Ako se u određenom trenutku osetite neprijatno i želite da napustite grupu, imate na to puno pravo. Nećemo vas pitati ništa o vašim ličnim iskustvima.

Da li imate neko pitanje vezano za današnji razgovor?

(Odgovoriti na pitanja)

Da li svakom od vas odgovara da učestvuje u ovom razgovoru? Da li bi neko od vas želeo da sada napusti grupu?

(Zabeležiti ako neko izađe)

Hvala vam.

Ja, _____, vodiću današnji razgovor sa vama, a _____ će beležiti ono o čemu budemo pričali.

Predviđeno je da naš razgovor traje jedan i po do dva sata. Molim vas da svi učestvujete u razgovoru i slobodno kažete svoje mišljenje. Ovde nema tačnih i netačnih odgovora. Svačije mišljenje je podjednako važno. Želimo da čujemo vaše iskrene odgovore. Takođe vas molim da poštujemo jedno drugo i ne upadamo jedno drugom u reč, kao i da ne govorimo previše dugo da bismo svi stigli da kažemo šta mislimo.

Ako u nekom trenutku želite da nesto ponovim ili pojasnim, slobodno me prekinite.

UVOD

1. Predstavite nam se, recite nam nešto o sebi.
2. Šta vas je navelo da dođete na današnji razgovor?

(Početi snimanje i zapisivanje)

3. Kako provodite vreme ovih dana?
4. Kakve obaveze imate ovih dana? (Proba: Imate li neke poteškoće u školi, sa roditeljima...?)
5. Koji su najveći problemi sa kojima se vaša generacija danas susreće (u školi, u porodici, sa društvom)?

PRIRODA PROBLEMA

Sada ćemo pročitati jednu priču, a onda popričati o njoj.

PRIČA 1: Elvisova priča

Dino ide u 5. razred, živi sa majkom. Premešten je iz prethodne škole zbog nediscipline. U novoj školi odeljenje ga je dobro prihvatilo.

Elvis je novi u razredu, skoro se sa svojima došlo iz drugog grada. Rastom je niži, mnogo sitniji i fizički slabiji od Dina.

Dino stalno napada Elvisa. Naziva ga pogrđnim imenima, udara mu čvrge. Oteo mu je svesku i iscepao je. Jednom mu je bacio ranac kroz prozor. Elvis je jednom za vreme odmora kupio užinu i počeo da jede u školskom dvorištu. Dino je pritrčao, oteo mu sendvič i bacio u baru.

Elvis ne zna šta da radi. Ispričao je razrednom starešini, on je zvao Dinovu majku na razgovor. Nakon toga Dino ga je još češće napadao.

1. Šta se loše dešava Elvisu?
2. Da li ste čuli još neku sličnu priču?
3. Zašto se to dešava?
4. Da li je takvo ponašanje prema mladima opravdano u nekim slučajevima? Ako jeste, u kojim i zašto? Ako nije, zašto?
5. Kako biste nazvali takvo ponašanje?
6. Da li se to može nazvati zlostavljanjem?
7. Kakvo je to zlostavljanje?

Pročit ćemo još jednu priču i opet ćemo razgovarati o tome.

PRIČA 2: Nenadova priča

Nenad ima 14 godina, usamljen je i povučen u sebe, nema drugova. Otac alkoholičar, tuče majku i Nenada. Nenad je popustio u školi, često beži iz škole, nije mu ni do čega. Ne zna kako da pomogne majci. Ali nema kome da se obrati...

8. Da li ste čuli za još neke ovakve slučajeve?
9. Kako biste nazvali takvo ponašanje oca prema Nenadu, a kako prema Nenadovoj majci?
10. Da li je zlostavljanje isto što i nasilje? Koje su razlike?
11. Kakvo je to zlostavljanje?
12. Da li je zlostavljanje to što Nenad gleda kako otac tuče majku?

PRIČA 3: Majina priča

Maja ide u 6. razred, odlična je učenica, omiljena u razredu. U poslednje vreme počela je da se povlači u sebe, na odmoru ne izlazi u dvorište, ne ide da se igra sa drugaricama.

Čika Marko je dobar prijatelj Majinog tate. Čest je gost u njihovoj kući. Cela porodica se obraduje kad on dođe. Uvek donese poklone, naročito za Maju.

U poslednje vreme čika Marko navraća i kad je Maja sama kod kuće. Ima običaj da stavi Maju u krilo, miluje je po kosi, licu, namešta joj suknjicu i dodiruje kolena. Govori joj kako je lepa, kako se lepo razvila, „blago onom čija ona bude devojka“ i kako je puno voli. Kad odlazi, kaže joj da je njihova tajna da je dolazio.

Maji je sve više neprijatno, posramljena je. Ne sviđa joj se to što joj čika Marko radi. Strepi od sledećeg susreta sa njim. Plaši se da ostane sama. Ne sme nikom da kaže šta se dešava...

13. Šta se loše dešava Maji?
14. Kakvo je to zlostavljanje?
15. Kako biste svom vršnjaku objasnili šta je za vas zlostavljanje dece?
16. Koje po vama sve vrste zlostavljanja dece postoje?

17. Ko najčešće vrši zlostavljanje dece?
18. Zašto ti ljudi zlostavljaju decu? (Koji su razlozi?)
19. Kako bi se moglo prepoznati da neko dete doživljava zlostavljanje?
20. Koje mogu biti posledice zlostavljanja dece? (Proba: za zdravlje, u ponašanju, kasnije u životu?)
21. Da li postoje neke osobine dece ili situacije kada su deca u posebnom riziku od zlostavljanja? (Proba: život u porodici/bez porodice; godište deteta; siromaštvo; obrazovanje?)
22. Da li postoje neke osobine onih koji zlostavljaju decu koje doprinose nastanku zlostavljanja? (Proba: alkoholizam/bolesti nasilnika; siromaštvo, obrazovanje?)
23. Ko je više izložen zlostavljanju, dečaci ili devojčice? Zašto?
24. Šta u vašoj sredini odrasli misle o deci? Da li takvo mišljenje doprinosi pojavi zlostavljanja dece?
25. Da li bi situacija bila drukčija kada bi se deca više poštovala?
26. Koliko dece po vašem mišljenju doživljava zlostavljanje? (Proba: svako treće, deseto...?)
27. Koje vrste zlostavljanja su najčešće?
30. Kome bi Nenad mogao da se obrati za pomoć? A Elvis?
31. Zašto deca oklevaju da se obrate za pomoć?
32. Koje službe/organizacije bi trebalo da se umešaju i pomognu deci? (Proba: CSR, policija, zdravstvena služba, nevladina organizacija, škola?)
33. Da li ste čuli da neke takve službe postoje u vašoj sredini?
34. Kako te službe treba da izgledaju?
35. Šta biste poručili onima koji rade u tim službama? Npr. policajcu, učitelju, socijalnom radniku, psihologu? (Koga navedu)
36. Da li ste nekad razgovarali o zlostavljanju (podsetiti ih šta su naveli kao zlostavljanje) sa vršnjacima, sa roditeljima ili na času?
37. Da li ste o tome čuli na televiziji, radiju, videli u novinama?
38. Zašto se o tome ne priča?
39. Sada vas molim da svako uzme po jedno parče papira i napiše svoju poruku za roditelje. Šta biste rekli roditeljima u vezi sa zlostavljanjem?
40. Na drugom parčetu papira napišite šta biste rekli svojim vršnjacima o zlostavljanju.
41. Na kraju vas molim da uzmete treće parče papira. Kada biste imali priliku da na televiziji kažete nešto u vezi sa zlostavljanjem, šta biste rekli?

REŠENJA – INTERVENCIJE – IZAZOVI

Setite se ponovo Elvisove, Nenadove i Majine priče.

28. Zašto se Maja nikom nije obratila? (Proba: čega se plaši/stidi?)
29. Kome biste joj vi preporučili da se obrati?

(Na poslednja tri pitanja i zahteva reakcija može biti i crtež.)

Ovim smo završili naš razgovor. Kako se sada osećate? Hvala vam što ste došli i što ste sa nama podelili vaša mišljenja.

PRILOG 3:

Pravila rada u fokusnoj grupi

PRAVILA RADA

1. Učešće je anonimno.
2. Diskusija će se snimati na traku i zapisivati.
3. Imamo pravo da ne odgovorimo na neko pitanje ili ne učestvujemo u diskusiji.
4. Ako nam je neprijatno, možemo da izađemo.
5. Nema pitanja o ličnim iskustvima sa nasiljem.
6. Ako nam je teško, odmah ćemo dobiti podršku u četiri oka.
7. Slobodno izražavamo svoje mišljenje.
8. Govorimo jedno po jedno.
9. Poštujemo se.
10. Svačije mišljenje je jednako važno i vredno.
11. Nema tačnih i netačnih odgovora.
12. Sve rečeno ostaje među nama.

PRILOG 4:

Poruke dece i mladih namenjene roditeljima, vršnjacima i opštoj javnosti

PORUKE RODITELJIMA

10-15 GODINA

- Mama, ne znaš zašto sam ja ovde. Ja sam otišao sa drugovima u grad.
- Obećavam svojim roditeljima da ću biti dobar ceo vek.
- Moja poruka mami: Ja je volim i ona mene.
- Ja vam obećavam da ću biti dobar, a vi mene da nekad pustite napolje (slobodan život).
- Moja poruka roditeljima je da ne zlostavljaju decu bilo kog pola (muškog ili ženskog)!
- **Ja vam obećavam da ću biti dobar, a vi meni da nikad neću biti modar!**ⁱ
- Čuvajte nas kao malo vode na dlanu!
- Ja molim sve roditelje Srbije i celog sveta da više ne zlostavljaju svoju decu na ma koji način, da zaštite svoju decu i dopuste im sva prava (slobodan život)!
- Ja bih poručio roditeljima da brinu o svojoj deci!
- Roditelji, verujte deci iako ste pametniji od njih.
- Slušajte decu!!! I ona imaju pravo na reč.
- Podržite nas, nije naša greška.
- Sloboda je život, svi u bankrot. Stop zlostavljanju!
- Nikada decu ne shvatajte pogrešno.
- Do not blame us, it's not our fault. Be better and listen to us.
- Verujte nama, da bismo mi verovali vama.
- Razgovarajte sa vašom decom. Imamo jedan život.
- Budite dobri, verujte nam.
- Morate da nas razumete, da bi i mi razumeli vas.
- Poverenje je suština zdravog života, zdrave porodice i zdrave ličnosti.
- Ako vas nisu slušali, slušajte vi nas!
- Čuvajte svoju decu jer ona su vaše najveće blago.
- Dragi roditelji, trebalo bi da razgovarate sa svojom decom i da ih razumete u problemu.
- Roditelji, budite strpljivi, razumni, brižni, ali ne i agresivni.
- Život vaše dece je podjednako važan kao i vaš.
- Roditelji ako su stariji, nisu uvek pametniji i treba da razgovaraju sa svojom decom o nekim njihovim problemima.
- Roditelji treba da vaspitavaju svoju decu na najbolji način kako kućno nevaspitanje ne bi ostavilo posledice. Treba da budete strpljivi i razumni.
- Budite razumniji, da bi nam život bio lepši.
- Poručila bih roditeljima da ne tuku decu i da im ne zabranjuju izlaske, a kada zakasne kući da to učine razgovorom, pričom itd. Ako to ne uspe, onda neka im zabrane.
- Probleme dece uvek treba rešavati razgovorom, a ne upotrebljavati nasilje.
- Problemi koji su vas mučili u detinjstvu ne moraju da muče i vašu decu.
- Deca su vaše blago i budućnost.
- **Dragi roditelji, dosta zlostavljanja, više pažnje i milovanja.**
- Deca su na prvom mestu, ne treba ih maltretirati i zabranjivati im njihova prava.
- Zlostavljanje nam donosi zlo, zato molim bez konflikata i vređanja.
- Stop zlostavljanju! Ne zlostavljajte decu jer su ona vaša budućnost!! Deca to ne zaslužuju!!
- Roditelji, deca su vaše najveće blago i ne treba da ih zlostavljate. Decu treba najviše voleti na svetu. **DOSTA ZLOSTAVLJANJA!**
- Deca nisu glavni krivci za vaše **PROBLEME!!**
- Budite, roditelji, fer prema njemu, jer mi smo cool i ostajemo zajedno u svemu! Dečače, samo napred!

ⁱ Poruke označene masnim slovima istraživački tim je smatrao najuspelijima

- Osvestite se već jednom i setite se da ste stvorili život.
- Roditelji, budite fer da ne bismo išli u SOS. Svako dete ima svoje fene.
- Život je samo jedan, ne dozvolite da bude bedan, zbog velikih računa za pozive posvećene SOS-u.
- Dragi roditelji, obećavam da ću uvek biti dobra i da ću vam uvek biti verna, a vi meni obećajte da od vas nikad neću dobiti batine, i da mi se nikada nećete mnogo naljutiti.
- Roditelji, ne budite odrasli, budite deca. Zato „budi fin“!
- Pustite decu da žive svoj život, ostavite nas na miru, verujte nam.
- **Želim da živim život bez posledica!!!**
- Roditelji treba da razumeju decu da bi ona u svakom trenutku mogla da im se obrate, i da ih podrže. Kad žele da ih kritikuju zbog toga što su dozvolili da ih neko napadne i što se druže sa tom osobom, neka to urade na neki zaobilazan način, a ne odmah konkretno.
- Dragi roditelji, mi deca znamo da nas volite uprkos greškama koje možda činite. Pokušajte da nas razumete i saslušate do kraja.
- Izreka kaže: „Kakav otac, takav sin“. To znači da morate da razmislite o budućnosti koja nas čeka kasnije. Ako se vi ponašate loše i mi ćemo, jer ne možemo sami protiv svih vas!
- Roditelji bi trebalo da se potrudite da decu izvedu na pravi put, da budu uvek uz njih, čak i u najtežim situacijama, da ih vaspitaju i da im pomognu. Oni trebaju da budu naši prijatelji kojima bi mogli sve reći, ma koliko se toga stideli i koliko nas to ponižavalo.
- Roditelji, pomozite deci na sve moguće načine.
- Svi oni koji vrše zlostavljanje rade to zbog nekog razloga.
- Roditelji, čuvajte svoju decu od zlostavljača, razgovarajte o njihovim problemima.
- Roditelji, čuvajte svoju decu, jer ima dosta zločinaca. Obavezno pričajte o njihovim problemima i o zlostavljanju.
- Verujte svom detetu i uvek ga slušajte.
- Vodite više računa o nama da nas ne bi izgubili.
- Decu sačuvajte tako što ćete ih čuvati, slušati ih i uputiti na najbolji put.
- Nadite deci telohranitelja.
- Sačuvajmo decu od loših stvari i neželjenih posledica.
- Roditelji, nemojte tući, zlostavljati i ucenjivati vašu decu jer time ništa nećete postići.
- Ne dirati decu kada su stavili svoj zadatak na um.
- Čuvaj dete od droge. Pomaži dete u razvoju.
- Roditelji, nemojte piti da vam žena ne ostane bez deteta.
- Dragi roditelji, nemojte piti, jer alkohol šteti.
- Dragi roditelji, nemojte piti alkohol jer možete ugroziti zdravlje vašeg deteta.
- **Vaše najveće bogatstvo su deca, ne tucite ih zbog jednog keca.**
- Roditelji, vodite nas pravim putem i naučite nas svemu.
- Deca su svetinja, volite ih i poštujujte, voleće i ona vas.

16-19 GODINA

- Pustite me da živim! Ne dirajte mi sreću!
- Volim vas, ali volim i sebe. Sama odlučujem o svojim postupcima i sreći!
- Ubiće me vaša ljubav! Postoji i drugi način da mi pokažete da me volite!
- Saslušajte nas!
- Zašto mi dajete zabranu? Prihvatite, shvatite!
- **Nasilje nije jedini vid kazne i vaspitanja.**
- Slušajte svoju decu.
- Češće razgovaraj sa svojom decom o različitim problemima.
- Razumite svoju decu, i uvek pričajte o njihovim problemima.

- Prvenstvena pažnja prema deci (ne zapostavljanje dece).
- Čuvaj ono najvažnije.
- Dozvolite deci da budu ono što jesu!
- Pomozite mi da budem dete!
- Roditelji, želim da odrastem!
- Deca nisu igračke, nemojte ih vaspitavati „lomeći“, pokušajte im pomoći.
- Slušaj mene i ja ću tebe.
- Hajde me ozbiljno saslušaj.
- Da je valjala, batina bi u raj u ostala!!!
- Roditelji, vi treba da živite sa svojom decom u raj u, a batina je iz raja izašla.
- Niste me pitali da se rodim, zato me pustite da živim!!!
- Ne tucite decu, volite ih!!!
- **Budite dete da biste razumeli dete!**
- Želim da znate da ćemo kao žrtve zlostavljanja izgubiti poverenje u vas i okolinu, da ćete nam ostaviti traume u daljem životu i možda od nas napraviti nasilnike, a ne dobre ljude!
- Mama, tata, više razumevanja i priče, manje svađa i prohteva koji na svakodnevicu liče!
- Roditelji, imajte više razumevanja i više poverenja za svoju decu!
- Budite pravi roditelji za dobrobit svoje dece!
- Budite onakvi prema nama kakvi mi budemo prema vama!
- Poštujte nas kao što mi poštujemo vas!
- **Dragi roditelji naši, poslušajte predlog moj: Slušajmo jedni druge i smanjimo „plavilu“ broj!**
- Poštovani roditelji, budite PRAVI roditelji!
- Dragi roditelji, slušajte svoju decu jer i ona nešto znaju!
- I vi ste bili deca, setite se svog bezbrižnog detinjstva i potrudite se da svima bude tako.
- Poštujte nas, imajte razumevanja za mlade. I vi ste bili mladi, valjda znate kako je to.
- Roditelji, uvek ima rešenja! Budite malo razumniji jer ste i vi bili isto što i mi.
- Roditelji treba i nas da shvate, i mi imamo svojih problema. Ne rešavaju se svi tučom (nasiljem), može i nekim lepim razgovorom u četiri oka.
- Dragi roditelji, budite strpljivi sa nama i imajte više razumevanja, jer samo pričom možete uspeti da nas vaspitate.
- Roditelji, ne zlostavljajte svoju decu, već im pomozite da žive svoj život.
- Dragi roditelji, pokušajte da mi se obratite lepim rečima, a ja ću vama to uzvratiti primernim vladanjem.
- Roditelji, ne zlostavljajte svoju decu, jer to nisu zaslužila. Zar si rodio dete da bi postalo tvoj rob?
- Ne zlostavljajte decu nego ih savetujte i neka vam budu na prvom mestu.
- Punoletan si, pa razmišljaj duže od 5 minuta.
- Tata, želim da se više ne svađamo, da postaneš bolji i da više ne piješ, i da me razumeš, jer nisi uvek u pravu.
- Dragi tata, želela bih da se bolje slažemo i da me više razumeš kada ti nešto kažem.
- Draga mama, znam da me nisi zlostavljala do sada, a nemoj ni od sada. Tvoja ćerka.
- Obećavam da ću da budem strava i da te zbog mene neće boleti glava.
- Roditelji, ne zlostavljajte decu jer vam se to može osvetiti!!!
- Ja uvek imam razumevanja prema vama, potrudite se da i vi imate prema meni.
- Želim da mi se roditelji više ne svađaju oko novca i da mi otac malo manje pije. Sve u svemu, želim da budemo složni kao i do sada.

PORUKE VRŠNJACIMA

10-15 GODINA

- **Vršnjaci, slušajte iz srca glas jer to vam je jedini spas!**

- Izbegavajte tuču i bežite od lošeg društva!
- Da se lepo igramo!
- **Budi dobar prema meni, pa ću ja prema tebi!**
- Ne zlostavljajte vršnjake ili mlađe! Pustite svakog da slobodno živi!
- Otišao sam kod druga i rekao da nikom ne otvara osim roditeljima.
- Čuvajte sebe, ne tucite druge.
- Čuvajte sebe i prijatelje.
- Budimo smireni, idimo i razmišljajmo polako.
- Vršnjaci, ne dajte se!
- Ako oni tuku, tucite i vi!
- Imaj poverenja u svoje drugove.
- Mi smo braća najrođenija.
- Svi smo jedna porodica.
- Saslušajte drugove, razumite i rešite probleme zajednički.
- Zašto trpite, recite nam.
- Ako mislite da vas ne slušamo, grdno se varate.
- Nemojte prikrivati nasilje jer pravite veliku grešku.
- Nikad nemojte da sakrivajte od roditelja probleme koji vas muče. Činite veliku grešku.
- Ako imate problema sa zlostavljanjem u porodici, obratite se nekoj ustanovi koja pomaže mladima.
- Vršnjaci, ako ste zlostavljani, obratite se roditeljima ili nekoj organizaciji za zaštitu mladih.
- Svoje probleme iznesite prijateljima, koji će vas razumeti i pomoći vam. Ako možete, ispričajte svojim roditeljima.
- Ako mislite da nekoga zlostavljate, pomislite da i vi postojite i da isto toliko važite.
- Iako smo različiti, budimo jednaki!
- Svi mladi ljudi imaju ista prava i zato za njih svi treba da se borimo.
- Svi mi imamo ista prava.
- Zaštite se ljubavlju drugara i detinjstvom.
- Budi istrajan u svemu i sledi svoje instinkte, jer vrediš.
- Ako imaš probleme, potraži pomoć, ne ustručavaj se i ne stidi. Na kraju će ti biti bolje.
- Obrati se centru za socijalni rad.
- Idi u policiju.
- Meni treba dobar drug, a ne zlostavljanje.
- Meni treba prijatelj, a ne vređanje i svađa.
- Uz moju podršku prebrodićeš sve!! Ne mogu nam oni ništa!!
- Svi treba da budemo složni i veseli, da se međusobno ne vređamo i ne bijemo.
- **Ispričaj ono što ti je na duši onom ko ti ljubav i pažnju pruži.**
- Pomozi sebi, obrati se nekome za pomoć. Uvek sam tu ako ti treba prijatelj.
- Osloni se na mene - pomoći ću ti!
- Ako te nešto muči, javi se, i mi ćemo rešiti tvoj problem.
- Vaš problem je i naš problem - centar za socijalni rad.
- Budi svoj, sledi svoje instinkte. Ako si zlostavljan, pozovi SOS telefon.
- Kad ti neko ponudi nešto na ulici, npr. slatkiše, ako ga dovoljno ne poznaješ i ako ti izgleda sumnjivo, ne prihvataj!
- Nije rešenje samo droga, ima ih više, samo ih treba potražiti!
- Baš si ispao „faca“, nema šta!
- **Svaki tvoj osmeh para vredi, zato ne daj nikom čak ni da ga želi!**
- Svako dete ima pravo da uči, raste, da to drugi ne zabranjuju. Stop zlostavljanju!!
- Dragi vršnjaci i ostala mlađa i starija deco! Pažljivo gledajte svet oko sebe, prema svima budite dobri i pažljivi. Onda oni nemaju razloga za bilo kakvo zlostavljanje. Ako vam se to ikad desi, obratite se onima kojima najviše verujete, oni će vam pomoći!
- Zlostavljanje dece predstavlja ugrožavanje dečijih prava. Zato pomozite zlostavljanima i

zaštitite sebe. Pokušajte da pronađete osobe od poverenja kojima bi mogli to saopštiti.

- Ne dozvolite da vas iko maltretira. Ako vam se to desi, obratite se nekom, nemojte zadržavati u sebi, da se to ne bi tragično završilo.
- Ko god da vrši nad tobom zlostavljanje, obrati se starijima, socijalnom i policiji.
- Ako te neko maltretira, preti ti ili vrši na tebe pritisak, obrati se nekom jačem ili centru za socijalni rad.
- Obratite se nekoj službi koja brine o tome, i nekoj starijoj osobi u koju imate poverenja.
- Poslušajte savete starijih ljudi ili rođaka.
- Pamet u glavu.
- Čuvajte se svi, ne ulazite u loš život, već idite na dobrom putu.
- Ako te neko ugrozi, ugrozi i ti njega.
- Drugovi i drugarice, iz ljubomore i zavisnosti nećete izvući ništa pametno, niti ćete nešto postići ako nekog mlađeg, manjeg i slabijeg budete mučili.
- Ne dirajte manjeg i mlađeg od sebe, ni slabijeg. Ne ugrožavajte ih.
- Nemoj da jedeš ništa što ne znaš šta je!!!
- Dragi drugari, ne dirajte drogu.
- Dragi drugari, uvek budite srećni i radosni bez obzira na vaše probleme sa roditeljima.
- Ako se budemo poštovali ceo vek, družićemo se zauvek.
- Nikada nemojte da čutite ako vas neko zlostavlja. Obratite se nekom u koga imate poverenja.
- Drugarice i drugovi, poštuju dobro, dobro će ti se vratiti.

16-19 GODINA

- Živite svoj život i pustite druge!
- Obrati se meni! Neće znati niko!
- Zajedno smo jači!
- Imaš prava - iskoristi ih, a ja sam tu da ti pomognem!

- Recite „stop nasilju“, imate prava na to!
- **Ne trpi, ne čuti, pomoć potraži, neće oni biti ljuti, svoj stav pokaži.**
- Budi hrabar, potraži pomoć!
- Nemoj da čutiš. Obrati se nekoj službi ili pokušaj da rešiš problem na neki drugi način. Potrudi se.
- Nemoj da čutiš. Pitaj za savet. Pomozi sebi i drugima.
- Govori slobodno o svom problemu. Ne povlači se u sebe, pričaj sa nekim.
- Ne dozvolite da budete žrtve bilo koje vrste nasilja!
- Obratite se stručnom licu. Prijavite policiji. Ne dozvolite da se uplašite!
- Budi svoj - okreni SOS telefon. Stavi sebe na prvo mesto! Ti si centar sveta!!!
- Nemojte da prećutate vaše probleme nikada (i po cenu pogoršanja situacije).
- Zaštitite sebe razgovorom sa osobom kojoj verujete.
- Obrati pažnju na ono o čemu čutiš. (Priznajemo plagijat: slogan iz UNICEF-ovog programa „Pravo da znam“.)
- Ustani i bori se.
- Ne čekaj drugi da te spasi, spasi sam sebe.
- Reeci, samo reeci!
- Keep walking.
- Nasilje nije za prećutkivanje, ne okreći glavu, okreni SOS.
- Prepoznaj nasilje i progovori.
- **Imajte poverenja u svoje prijatelje, roditelje, jer oni vas ipak najbolje poznaju!**
- Vršnjaci, uživajte u životu svom, ne kinjite jedni druge, nek zlostavljanje doživi slom!
- Ne dajte nikom da vas vređa - obratite se nekom da imate leđa!
- Ne daj nikom da te vređa jer imaš svoja prava! Budi hrabriji.
- Budite normalni i poštuju sve ljude, pa će i oni vas!

- Budite hrabriji, jer nikome niste skrivili i ne stidite se svojih postupaka!
- **Drugovi moji, iskulirajte malo kada vam je do svađe stalo! Poniženje i podsmeh ružne su reči i svako od nas treba da ih spreči!**
- Draga deco, ukoliko ste žrtve zlostavljanja - samo napred, obratite se svojim drugarima, zatražite pomoć od SOS službe za pomoć deci, nemojte se stideti i nastojte da poboljšate život!
- Ako neko učini nasilje nad tobom, pokušaj da se ne svetiš, već traži savet od nekog ko ti može pomoći (zavisi od vrste nasilja).
- Ako te neko zlostavlja, obrati se onome za koga misliš da će sigurno da ti pomogne.
- U slučaju da dođe do zlostavljanja, obrati se za pomoć i savet u neki centar za mlade.
- Ako neko izvrši nasilje nad tobom, pokušaj da taj problem rešiš uz pomoć psihologa, roditelja ili najbolje drugarice. Ako te, na primer, otac zlostavlja, pokušaj da razgovaraš sa njim na neki novi način.
- Uvek kad ti je teško potraži pomoć od starijeg (tate, mame, sestre, brata, profesora). Ponekad je dobro da porazgovaraš sa bliskom drugaricom, drugom. Slušaj je dobro, a onda sam odluči šta ćeš da uradiš.
- Uspeh je najveća osveta. Ako te neko zlostavlja, dokaži mu da greši, možda ti baš taj neprijatelj postane prijatelj. Budi pobednik u svemu (bez nasilja).
- Ako je neko nasilan, ne budi i ti takav.
- Rešenje uvek postoji. Zato ne izmišljaj stvaran svet oko sebe.
- Svi omladinci treba lepo da se slažu, da ne ponižavaju jedni druge, a ko ima problem da se obrati nekom ko će mu dati savet.
- Dobro čini i dobru se nadaj.
- Nemoj da biješ i zlostavljaš slabijeg od sebe.
- Dragi vršnjaci, što manje zlostavljanja.
- Budimo svesni rizika i birajmo dobro društvo.
- Drugari, ostavite pušenje, drogu i alkohol, jer je sve to štetno po zdravlje.
- Više vremena posvetite sportu, a manje vremena noćnom i uličnom životu.

- Želim da moje drugarice malo manje ogovaraju i tračare.

PORUKE KOJE BI UPUTILI JAVNOSTI PREKO TV-a

10-15 GODINA

- Niko se ne sme ugrožavati!
- Niko ne sme ugrožavati ljudska i dečija prava!
- Molim celu planetu da nestane bilo kojeg zlostavljanja, da živimo kao sav normalan svet (Nije teško biti fin)!
- Dajte nam priliku da vam pokažemo kakvi smo!
- Zlostavljanje je krivično delo.
- Obratite pažnju na zlostavljanje!
- Nasilje i zlostavljanje nije rešenje. Budite ljudi.
- Zlostavljanje nikuda ne vodi.
- Stop zlostavljanju!
- Zlostavljanje je pojava koju odmah treba izvaditi iz korena. Zato budite zubari!
- Ja vas ne molim, nego naređujem: dosta zlostavljanja dece!
- Peace, brother.
- Čuvajte sebe i druge od svega.
- **Poštujte vašu decu!**
- Ako imate problem, nemojte da ćutite i ostavite da bude nerešen. Uvek se neko nađe da vam pomogne.
- Nikada nemojte da sakrivete od roditelja probleme koji vas muče. Činite veliku grešku.
- Zlostavljanje je vid nasilja među decom i odraslima. Obratite se onom u koga imate poverenja.
- Zlostavljanje je vrsta nasilja i zato sve vladine i nevladine organizacije treba da se bore protiv toga.
- Svako dete ima pravo na slobodu, kao i druga deca, i nema prava na zlostavljanje.
- Nijedan čovek, nijedno dete, a ni žena, ne bi trebalo da budu zlostavljani. Za mene je zlo-

stavljanje jedan vrlo ružan događaj.

- Život mladih je važan budućnosti.
- Mladi su naš život, zato ih treba čuvati!
- Život će biti lep samo ako se držimo za ruke.
- Dođite na jedno savetovalište ljudi iz UNICEF-a.

- Zar ne razmišljate u čemu je stvar? U ljubavi i pažnji, a ne u zlostavljanju i nasilju.
- Ne dajte se, naši Prijepoljci, zlostavljanju i silovanju. Učinite našu decu srećnima.
- Da bi lepše izgledali i bolje se osećali, jedino ćemo to postići kad ne bude zlostavljanja.
- Narode, ne bavite se zlostavljanjem. To je nešto što sigurno ne biste voleli da osetite na svojoj koži. Zato, borimo se protiv toga!!!
- Hej drugari, ne dozvolite da vas odrasli biju - zlostavljaju!!!
- Drugari, ne dajte da vas tuku.
- Ako vam neko pravi probleme, usprotivite se, ne dajte da vas zlostavljaju.
- Uхватimo se za ruke i pustimo da ljubav cveta, jer zlostavljanje nije vredno ničega.

- Ne stvarajte jedni drugima šljive na licu i masnice na telu, šminke ima dosta za sve, zato ne šminkajte jedni druge, postoje i kozmetičari.
- Iako smo mali, iako nas zlostavljaju, mi znamo šta je sloboda, zato nam je pružite!!!
- Smrt nasilju, sloboda deci!
- Imajte milosti, nisu vam valjda Hag, Sloba i kompanija važniji od prava dece (državne budućnosti)!
- Ako želite da naš grad bude lep i da svi budemo srećni, nemojte zlostavljati decu.
- Verujte deci, budite na njihovoj strani, pomozite im kada im treba pomoć i budite uvek uz njih.
- Pomozite da život bude lep i bez posledica zlostavljanja. POMOĆ I POVERENJE!
- Policajci, čuvajte decu - deca su naše blago!
- Zdrava deca - zdrava okolina. Pustite decu

da dišu!

- Građani Priboja, ne zlostavljajte decu!! Pomozite im!!

- Pošto je to česta pojava, formirajte neku ustanovu za zaštitu dece.
- Zlostavljanje dece ugrožava sopstveni život. Deca predstavljaju budućnost. Zaštitite ih.
- Zlostavljanje je način na koji osoba ispoljava svoja trenutna osećanja koja su u njoj.
- Zlostavljanje je način na koji neko hoće da nas povredi.
- Zlostavljanje se može prepoznati kad vas neko uznemirava.

- Više pažnje prema deci, podržavati ih, pričati o njima, posvetiti im više pažnje.
- Zaštite decu: obratite veliku pažnju, više vremena provodite sa njima, pazite sa kim se druže. Sve što je dobro spada u zaštitu.
- Ispoštujte dečija prava, posvetite im malo više pažnje. I deca imaju pravo da žive.
- Obratite više pažnje deci.
- Deco, ne družite se sa lošim osobama.
- Ljudi, prvo saslušajte decu, verujte im, a posle preduzmite prve korake.
- **Državo jadna, spasi decu malu, sagradi nešto što nikog ne kviri.**

- Svi koji imaju probleme sa zlostavljanjem, mogu da se jave u Centar za socijalni rad.
- Recite svima da znaju gde je Centar za socijalni rad!!!
- Dragi roditelji, omladinci i svi ljudi sveta, ne zlostavljajte decu zbog njihovog zdravlja i ponašanja.
- Zlostavljanje je najružnija stvar na svetu, ne dozvolite da se to dogodi nedužnom detetu.
- Ne zlostavljajte decu!!! Ne činite to! Zamislite kako bi bilo da ste u njihovoj koži.

16-19 GODINA

- Zaštitite nas - podržite nas!
- Dokažite da mogu da vam verujem - pomozite mi!
- Stop nasilju!
- Zlostavljanje ostavlja kako psihičke, tako i fizičke posledice!
- Zlostavljanje je loša stvar koja oduzima ugled i ponos i ostavlja velike posledice. Osvestite se ljudi!

- **Pomozite mi da budem dete!**
- Bori se protiv nasilja.
- Potražite pomoć, ne stidite se.
- Ne dozvolite da vas strah savlada i potražite pomoć!
- Ne stidite se svoje borbe za svoja prava.
- Nemojte da rešavate probleme nasiljem.
- Obratite više pažnje na probleme mladih i bićete zadovoljni. Rešavanjem problema mladih rešavate i svoje probleme.
- Ne dozvolite da nasilje urodi plodom.
- **Kaznite sve počinioce!**

- Dobra vest se daleko čuje, a loša još dalje - nasilje.
- Za Enigmu (lokalna TV - prim. aut.): Najveći vaš problem je neinformisanost!!!
- Molimo građane Prijepolja da bar jedan dan naše glave ne opterećuju ni sa kakvim „nasilnim“ informacijama i da odu na Gradinu i zapale vatru mira.
- Molim sve žene i muškarce ove planete, svu decu ovog sveta, da na miru živi planeta.
- Stani, zaustavi ruku, razmisli koju ćeš reč upotrebiti, jer jedna reč znači mnogo.
- Vuk na ovcu svoje pravo ima k'o tiranin na dobra čoveka.
- Ne povređujte druge - pomozite i njima i sebi!

- Zlostavljanje i nasilje u poslednje vreme zahvataju sve veći obim u Srbiji! To mora da se smanji i da nadležni organi počnu da reaguju!
- Imajte malo više razumevanja za svoju decu, saslušajte ih, prestanite sa zavisnošću od droga, pića. Poboljšajte svoj život i život svojih naslednika, izvedite ih na pravi put i naučite ih da budu dobri ljudi!
- Vreme je da se više govori o zlostavljanju, možda se jednog dana ova bolest iskoreni.
- Ljudi, probudite se! Ne dozvolite da naša omladina bude ugrožena! Saslušajte onog ko vam se obrati i pomozite u onoj meri u kojoj možete!
- **Svačije mišljenje je podjednako važno! Nije važno da li je neko odrastao ili dete, bogat ili siromašan!**
- Zanimarite razlike i nedostatke i vidite suštinu!
- Mi, deca, volimo ptice, cveće i more, ali volimo i ljude sve! **Volite i vi nas i pružite nam budućnost lepu, a ne batinu i povišen glas!**
- **Možda sam dete, dragi ljudi, i moja reč vam malo znači. Ali poslušajte ove reči: Stanite zlostavljanju na put i nek se dečiji osmeh svuda provlači!**

- Nasilje je najveći zločin.
- Nasilje je najveći zločin, a vrše ga oni koji ga nisu iskusili.
- Nasilje je veliki greh. Ne budite veliki grešnici.
- Postoji mnogo drugih načina i rešenja da se dođe do cilja, a ne zlostavljajući svoju decu i čineći nasilje nad omladinom.
- Zlostavljanje i omalovažavanje drugih nije rešenje.
- Otvorite oči i gledajte oko sebe. Nasilju se mora stati već jednom na put.
- Kakav god da je vid nasilja u pitanju, pokušaj da rešiš problem, a ne da se bacaš u očajanje, potraži pomoć psihologa, roditelja.
- Budi hrabar, bori se jer i tome ima kazne.
- Pažnja! Živi životom ispod sto!
- Zlostavljači ne treba to da rade svojoj deci, nego da pomognu deci da izbegnu nasilje.

- Bez alkohola je život lepši. Smanji alkohol, smanjićeš probleme.
- Dragi roditelji, molim vas u ime mnoge dece da manje zlostavljate vašu decu i žene.
- Želim da se živi sa dosta ljubavi i sve će doći na svoje mesto.
- Što manje nasilja za lepšu budućnost dece.
- Stop zlostavljanju i maltretiranju!!!
- Mislite na budućnost dece i njihovu sigurnost.
- Pomozite deci i odraslima da bude što manje zlostavljanja, droge, alkohola, tuče.

Beleške

Beleške

Beleške

Beleške

Beleške

